

DISKURZUS

A Batthyány Lajos Szakkollégium tudományos folyóirata

FRANK MÁTÉ

Közvetett felelősségi fokozatok a római jogban. A rabszolga 'kár'felelőssége

MIHÁLY LAURA DOMINIKA

Roma infrahumanizációs mérőeszköz I.

RADICS KATALIN ADÉL

A költségvetés érintettsége, mint tiltott népszavazási tárgykör az Alkotmánybíróság és a Kúria értelmezésében

SZÉPVÖLGYI ENIKŐ

A szigorított őrizet a magyar jogtörténetben

TAKÓ DALMA

A Honvéd Vezérkar Főnökének különbírósa

DISKURZUS

A SZÉCHENYI ISTVÁN EGYETEM DEÁK FERENC ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
BATTHYÁNY LAJOS SZAKKOLLÉGIUMÁNAK TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA | GYŐR

HETEDIK ÉVFOLYAM | 2017/2. SZÁM.

KÉZIRAT LEZÁRVA | 2017. NOVEMBER 30.

FŐSZERKESZTŐ | DR. KESERŰ BARNA ARNOLD PHD, EGYETEMI ADJUNKTUS

OLVASÓ SZERKESZTŐ | FRANK MÁTÉ

KIRÁLY PÉTER BÁLINT

KOZÁK BETTINA

MIHÁLY LAURA

RADICS KATALIN ADÉL

SZABÓ LÍVIA

SZÉPVÖLGYI ENIKŐ

TAKÓ DALMA

TÓTH ANNA

A KIADÓ KÉPVISELŐJE | DR. KESERŰ BARNA ARNOLD

A BORÍTÓ DR. KESERŰ BARNA ARNOLD MUNKÁJA.

MINDEN JOG FENNTARTVA. BÁRMILYEN MÁSOLÁS, SOKSZOROSÍTÁS, ILLETVE ADATFELDOLGOZÓ
RENDSZERBEN VALÓ TÁROLÁS A KIADÓ ELŐZETES ÍRÁSBELI HOZZÁJÁRULÁSÁHOZ VAN KÖTVE.

MEGJELENIK | FÉLÉVENTE

FELELŐS KIADÓ | SZÉCHENYI ISTVÁN EGYETEM DEÁK FERENC ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
BATTHYÁNY LAJOS SZAKKOLLÉGIUMA

CÍM | 9026 GYŐR, ÁLDOZAT UTCA 12.

HONLAP | [HTTP://BLSZK.SZE.HU](http://BLSZK.SZE.HU)

ISSN | 2062 –5715

©BATTHYÁNY LAJOS SZAKKOLLÉGIUM, 2017.

©A SZERZŐK, 2017.

TARTALOM

FRANK MÁTÉ

Közvetett felelősségi fokozatok a római jogban. A rabszolga 'kár'felelőssége..... 3

MIHÁLY LAURA DOMINIKA

Roma infrahumanizációs mérőeszköz I..... 14

RADICS KATALIN ADÉL

A költségvetés érintettsége, mint tiltott népszavazási tárgykör az Alkotmánybíróság és a Kúria értelmezésében 23

SZÉPVÖLGYI ENIKÓ

A Szigorított őrizet a magyar jogtörténetben 34

TAKÓ DALMA

A Honvéd Vezérkar Főnökének különbírósa 46

KÖZVETETT FELELŐSSÉGI FOKOZATOK A RÓMAI JOGBAN. A RABSZOLGA 'KÁR'FELELŐSSÉGE

Absztrakt

Komplex kérdéseket vehet fel a római jogban a rabszolga okozta kár, valamint egyéb jogsértő cselekménye a felelősségi alakzatok viszonylatában. A problematika alapját a rabszolga azon 'jogi' helyzete adja, amely tulajdonképpen az egész római jogfejlődésen végig vonult. A 'servi res sunt' elvének következtében jogi értelemben tárgynak minősült, így bizonyos kivételektől eltekintve jogokkal sem rendelkezett. A tanulmány középpontjában a rabszolga által elkövetett deliktumok, valamint a hatalomgyakorló ezekhez kapcsolódó viszonyulása, esetleges ráhatása következtében beálló felelősségviselése áll, különös tekintettel a noxális felelősség archaikus és klasszikus kori vívmányainak összehasonlító elemzésére.

Kulcsszavak: rabszolga, noxalitás, deliktuális felelősség

1. BEVEZETŐ GONDOLATOK

A római jog, mint a magánjog anyajoga napjainkban is számos ország polgári jogi kódexének alapjául, valamint ezeken belül a felelősségi szabályok egyfajta kiinduló pontjaként szolgál. Megannyi európai nemzet magán-és közjoga tartalmaz olyan jogintézményeket, szabályozásokat, amelyek kialakítása a nagy római remekjogászok rendszerező munkájához köthető. Figyelmünket a felelősségi rendszer felé fordítva, bevett módon megállapítható, hogy egy meghatározott kötelezettség és sérelem között a felelősség alapját objektíven és szubjektíven, valamint az eredmény szempontjából (eredmény-felelősség) tételezheti a jogalkotó. Általánosságban elmondható, hogy a szubjektív felelősség a vétkességen alapul, az objektív felelősség e tekintetben független a vétkességtől, az eredmény-felelősség pedig a károsult saját magatartását kivéve, mindentől eltekintve terheli a károkozót.¹ A jogi felelősség alatt a normáknak való alávetettséget értjük. A jogi felelősségen belül különbséget tehetünk büntetőjogi és polgári jogi felelősség között. Utóbbit tovább bonthatjuk a szerződés megszegéséért való kontraktuális és a szerződésen kívüli károkozásért való deliktuális felelősségre.² Felelőtlenység lenne azt állítani, hogy a római jog már a felelősség elvont fogalmát alkalmazta, hiszen a latin nyelvben ilyen jelentésű szó nem is létezett.³ Ugyanakkor a fogalom lényegével már maguk a rómaiak is tisztában voltak, sőt a római jogtudósok dolgozták ki azon fogalmi kategóriákat, szabályokat, amelyekre a mai napig épül a jogi, azon belül elsősorban pedig a polgári jogi felelősség. A polgári jog ma is tulajdonképpen a klasszikus római jog által kimunkált *dolus*, *culpa* és *custodia* felelősségi alakzatokkal operál.⁴ Az archaikus korszak joganyagát szemlélve kijelenthető, hogy differenciált felelősségfogalom még nem létezett. Korlátlan, a magatartástól független eredményfelelősség említhető. A *talio* értelmében a sérelmet szenvedett fél maga vagy családja segítségével torolhatta meg sérelmét a magánbosszú keretei között. Az államszervezet kiépülésével, egyre fejlettebbé válásával, maga a jogrendszer is fokozatosan 'felvilágosultabbá', differenciáltabbá vált. A magánbosszú állami keretek közé szorításával, valamint a *compositio* mint megváltás intézményével a későbbi polgári jog kártérítési előképe jelenik meg. Tiszta fogalomról még nem beszélhetünk, ugyanis a *compositio* összemosta a bírság és a kártérítés elemeit és a szubjektív egyéni tényező sem nyert még fajsúlyos megítélést.⁵ A római 'kártérítési jog' korszakalkotó vívmányának számíthat a XII táblás törvény után a *Lex Aquilia*-ban (Dig. 9.2.0) 'újraszabályzott' *damnum iniuria datum*, azaz a jogellenes károkozás tényállása⁶, amely szintén jelentős hatást gyakorolt a későbbi jogintézmény

*Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP- 17-2-I-SZE-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

¹ EÖRSI GYULA: *Kötelmi Jog-Általános rész*, 1998, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 242.

² JÖRS, PAUL-KUNKEL, WOLFGANG-WENGER, LEOPOLD: *Römisches Recht*, 1949, Springer-Verlag, Berlin, Göttingen, Heidelberg, 168-169.

³ először csak a XVIII. sz. elején jelentkezik, mint politikai fogalom (responsibility) az angol politikai nyelvzetben.

⁴ SZEMÉLYI KÁLMÁN: *Vétkességi fokozatok értékelése a római jogban*, 1943, Erdélyi-Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 19.

⁵ UJVÁRINÉ ANTAL EDIT: *Felelősségtan*, 2014, Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért, Miskolc, 21.

⁶ BRÖSZ RÓBERT – PÓLAY ELEMÉR: *Római Jog*, 1974, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 464.

alakulására, de párhuzamba ezzel sem állítható, ugyanis a *Lex Aquiliae* még nem ismeri a mai értelemben vett kártérítést. A kártérítés még nem egy a büntetéstől elkülönülő szankció eszköz, hanem mint deliktum, a sértett személy érdeke által irányított magáneliktum képében jelenik meg.⁷ Mindezt talán a törvény alapján indítható *actio legis Aquiliae*⁸ nevezetű kereset bizonyítja a legjobban. *Mixta actio* lévén még mindig nem egy általános értelemben vett károkozás, hanem csak a meghatározott károkozási tényállások⁹ esetén indítható, nem kártérítésre, hanem az okozott kár megtérítésére irányuló, jellegzetességeit tekintve a *poenalis actiók* sajátosságait magán viselő keresetként kezelendő.¹⁰ A szubjektív felelősségi ismérv, tehát maga a vétkesség is hosszú ideig hiányzott még a *Lex Aquiliae* tényállásából, ennek szakaszos felvételét csak a klasszikus kor jogtudósai kezdték meg. Ahogyan arra Marton nézete is rámutat a római jog őskora az eredményért való tárgyi felelősség (Erfolghaftung) állapotát mutatja. Ezért érthető, hogy a rendkívül konzervatív római jogfejlődés ezeket az ősi motívumokat még sokáig magával hurcolta és csak igen lassan és fokozatosan toledott el a szubjektívizálódás felé. „Az a szubjektív és egyúttal absztrakt vétkességfogalom felé, aminek azt a mai tan ismeri: a cselekvés morális megrovandósága, ami a kellő akarati energia elmulasztásán alapszik a cselekvésnél, azaz nem más, mint akarati lanyhaság, nemtörődés, indolencia.”¹¹

A felelősségi viszonyok vizsgálata során érdekes kérdéseket vethetnek fel azok az esetek, amikor valaki, más személy vétkességéért tartozik felelősséggel. Ezt az alakzatot Eörsi a szubjektív és az objektív felelősség között elhelyezkedő átmeneti jelenségnek titulálta.¹² A más által okozott károkért való felelősség alakzatának sajátosságát adja, hogy az, mind a szerződési, mind pedig a szerződésen kívüli jogviszonyokban is jelentkezik, ismeretes. Földi szavaival élve ez a másért való felelősség terrénuma, amelynek döntő kritériuma, az a felelősség alapító jogviszony, amely a felelőssé tett személyt a károkozóhoz fűzi, nem pedig az egyik vagy másik fél 'esetleges' vétkességének kérdése.¹³ Ezen felelősségi alázat komplexitását mutatja, hogy a szerződéses és a szerződésen kívüli jogviszonyokban is fellelhető. A *contractusok* terén akkor jelentkezik, amikor az egymással szerződő felek közül az egyik fél a vele kontraktuális kapcsolatban lévő másik félnek a szerződéses érdekét sértő módon jár el, kárt okoz. A szerződésen kívüli jogviszonyokban pedig, a más deliktumáért való felelősségről akkor beszélhetünk, ha valakit a deliktum elkövetőjéhez egy adott felelősség alapító jogviszony fűz. A másért való felelősségi alakzat típuspéldái a római jogban a kötelelem keletkeztető delictumszerű tényállások (*obligations quasi ex delicto*), amelyek körében témánk szempontjából figyelmet élvez a lakás gazdájának delictumszerű felelőssége, a hajósok, fogadósok és az istállótulajdonosok receptumfelelőssége, valamint a nyilvános helyen elhelyezett, felfüggesztett és leeséssel fenyegető tárgyakért való felelősség.¹⁴ Ugyanitt kell szólni a *filius familias* (családfiú) és a rabszolga által elkövetett deliktumokról. Előző esetében a *patria potestas*, azaz atyai hatalom, utóbbi esetében pedig a *dominica potestas*, mint tulajdonosi hatalom fogja az eltérő korszakokban (archaikus, klasszikus) különböző módon predestinálni a felelősségi viszonyokat. A *servile caput nullum ius habet* (Paul. D.4.5.3.1.) elve és annak fenntartása mindvégig meghatározta az egész jogrendszert és ezzel a rabszolgák 'jogi' helyzetét egyértelműen definiálta. A jog és ezáltal perbeli képességgel sem rendelkező rabszolga okozta kár, deliktum a felelősségi viszonyok különös alakulását mutatja. Ki és hogyan viseli a felelősséget ezekben az esetekben? A hatalomgyakorló tudása, nemtudása, esetleges vétkessége hogyan befolyásolhatja a felelősségi alakzatokat? Ezeket a kérdéseket vizsgálván megjegyzendő az a szembevetendő hasonlóság, amelyet a rabszolga helyzete mutat a *filius familias*éhoz képest. Mindkét esetben a hatalomalattai által elkövetett deliktum a hatalomgyakorló felelősségét váltja ki, ugyanis az ő terhére jön létre a kötelelem. A rabszolga e helyzete további párhuzamra enged következtetni, mégpedig a *nasciturus*éhoz viszonyítva. Potenciális felelőssége lévén a

⁷ UJVÁRINÉ ANTAL EDIT: i. m. 21.

⁸ MCCORMACK, GEOFFREY: *Aquilian studies*, 30-30. (elérhető: <http://www.nbls.co.uk/files/files/Civil%20II/Supervision%205/1.%20MacCormack.pdf>) (2017.07.19.)

⁹ ilyenek például: az idegen rabszolga, barom megölése, valamint a töréssel, zúzással, roncsolással, égetéssel elkövetett dologrongálások

¹⁰ SIKLÓSI IVÁN: Custodia-felelősség és dologrongálás a klasszikus római jogban 4. (elérhető: http://real.mtak.hu/26077/1/Siklosi_Custodia_felelosseg_es_dologrongalas_a_klasszikus_romai_jogban_Jura_u.pdf) (2017.07.20.)

¹¹ MARTON GÉZA: A klasszikus római felelősségi rendszer "elszubjektívizálódása", in *Emlékkönyv Szentpéteri Kun Béla hetvenedik születésnapjára*, 1946, Debrecen Sz. Kir. Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-Vállalata, Debrecen, 334.

¹² EÖRSI: i. m. 243.

¹³ FÖLDI ANDRÁS: *A másért való felelősség a római jogban*, 2004, Rejtjel Kiadó, Budapest, 98.

¹⁴ BRÓSZ – PÓLAY: i. m. 468.

deliktualis kötelemnek ő csak várományos adója, tehát a rabszolga felelőssége szempontjából egyfajta függő jogi helyzet állapítható meg, amely majd csak a rabszolga felszabadításakor válik vele szemben érvényesíthetővé kötelmi jogi szituációvá. Addig pusztán egyfajta lehetőségként áll fent és a *dominus* noxális felelőssége 'uralja' az adott állapotot.¹⁵

A felelősségi rendszer szerteágazósága és jelen tanulmány szűkreszabott terjedelmi korlátaira tekintettel, vizsgálódásomat a klasszikus korszak szerződésen kívüli, deliktualis felelősségi szabályaira irányítom és néhány kiragadott *Digesta* fragmentum segítségével elemzem a rabszolga okozta kárhoz viszonyuló különböző felelősségi tényállásokat. Tisztán látásunk érdekében, ha csak pár szó erejéig is, de feltétlenül szükséges megemlékezni az archaikus jogban kialakult noxális felelősség *servitus*al kapcsolatos szabályairól. Ez a korszak adja meg azt a közvetlen felelősségi alapot a noxalitás terén, amely majd a fejlett klasszikus római jog új szemlélete alapján egyre inkább egyfajta 'közvetett', (másért való) felelősségi alakzattá idomul.

2. AZ ARCHAIKUS KOR 'KÖZVETLEN' NOXÁLIS FELELŐSSÉGE

Jogi státuszát tekintve meghatározó volt, hogy a rabszolga a római jog megítélése szerint mindvégig dolognak minősült (*servi res sunt*), így tehát jogalanyisággal sem rendelkezett. Ember voltából kifolyólag a helyzetét azonban a többi dologhoz képest eltérő módon szabályozták. Felette a hatalomgyakorló, tulajdonos a *dominica potestas* keretében gyakorolt szinte korlátlan hatalmat, amely magába foglalta a *ius vitae ac necis*, vagyis az alávett személyek élete feletti rendelkezés jogát is. E jog korlátozása ésszerűbb jogi keretek közé szorítása csak a császárkorban történt meg.¹⁶ Mindemmel fontos leszögezni, hogy a rabszolgák tényleges helyzetének a megítélése korszakonként igen eltérő volt. Cselekvőképességét már az archaikus jog is elismerte abban az értelemben, hogy a neki juttatott különvagyonnal (*peculium*) gazdálkodhatott, saját vagy ura nevében érvényes jognyilatkozatot tehetett, amelyből azonban a tulajdonos csak jogokat szerezhett, kötelezettségeket nem. Az elkövetett bűncselekményeknél pedig a jogforrások a rabszolgát a szabad emberrel említik egy sorban, e tekintetben a későbbiekben elemzésre kerülő *naxae deditio*¹⁷ szabályai voltak az irányadóak. Ez a jogi státusz teszi némiképp bizonyultabbá a rabszolga deliktualis felelősségi helyzetének a megítélését.

A noxalitás eredetének vizsgálata során és noxális felelősség alapjainak a megértéséhez feltétlenül vissza kell nyúlni, azokba az ősi időkbe, amikor a deliktumok kizárólagos következménye még a vérbosszú volt. A szakirodalomban általánosan elfogadott tény az ősi társadalmak 'bűncselekményekre' adott, -kevésbé válaszreakcióként-, mindinkább megtorlásként funkcionáló vérbosszúja. Mindez nem csak a bűnöst, hanem bizonyos esetekben az egész házközösséget is veszélyeztette.¹⁸ Közismert, hogy a római társadalom, különösképp az archaikus korban, nem atomizálódott individuumokból, hanem a *pater familias*ok hatalma alatt álló szuverén házközösségből épült fel. Ez a Mommsen által kimunkált familiáris szemlélet tulajdonképpen az egész római jogi gondolkodáson és jogfejlődésen végig vonult és merőben meghatározta azt.¹⁹ A szemlélet tükrében a hatalomalattiak (családtagok, családfiú, rabszolga) a családfeő *patria potestas*, *dominica potestas* alatt állva elsősorban a házközösség tagjai voltak és csak ebben a minőségükben minősültek a társadalom tagjainak is. McCormack nézete szerint ez a társadalomépítkezés, valamint az ezt lekövető XII táblás törvény egyértelműen determinálta a korszak felelősségi kérdéseinek alakulását.²⁰ Már a XII táblás törvény is tartalmazott a hatalomalattiak által elkövetett deliktumokról való rendelkezéseket. Miképpen arról Aulus Gellius *Noctium Atticarum*-a tanúskodik: „servos item furti manifesti prensos verberibus adfici et e saxo praecipitari, sed pueros inpuberes praetoris arbitrato verberari voluerunt noxiamque ab his factam sarciri.” (Gell. 11, 18, 8)²¹ a tetten ért tolvaj rabszolgát halálra korbácsolták és ezután szikláról vetették le, de ha a lopást szabad jogállású,

¹⁵ FÖLDI: *i. m.* 125.

¹⁶ BENEDEK FERENC – PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *Római Magánjog*, 2015, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 113.

¹⁷ MOMMSEN, THEODOR: *Römisches Strafrecht*, 1990, Weichert-Druck GmbH, Darmstadt, 7-8.

¹⁸ SANTALUCIA, BERNARDO: *Studi di diritto penale romano*, 1994, L'Erma di Bretschneider, Roma 4-5.

¹⁹ MOMMSEN: *i. m.* 16-17.

²⁰ McCORMACK, GEOFFREY: *Fault and Causation* (elérhető: <http://local.droit.ulg.ac.be/sa/rida/file/1981/06.%20MacCormack.pdf>) (2017.08.11.)

²¹ AULUS GELLIUS: *Noctium Atticarum libri XX* (elérhető: <https://ia801407.us.archive.org/35/items/agelliinoctiuma00hertgoog/agelliinoctiuma00hertgoog.pdf>) (2017.08.01.)

atyai hatalom alatt álló tolvaj követte el, akkor a sértett rabszolgájává lett hibájának jóvátétele céljából. A csak fokról-fokra kialakuló noxalitás és ennek keretében a noxába adott munkaerejének kihasználása helyett a rabszolga esetében a halálra korbácsolás és a szikláról levetés az ősi, kevésbé fejlett jog gyakorlatára enged következtetni, ugyanakkor figyelembe kell venni jelen tényállás 'speciális' jellegét. Specialitását a tettenérés motívuma adja. Ahogyan a *Leges duodecim tabularum* az éjszaka fegyverrel védekező tolvaj megölését is lehetővé teszi, tehát kiterjeszti rá a vérbosszú lehetőségét, ugyanígy 'jár el' a lopáson ért rabszolga esetében is. Atyai hatalom alatt álló vagy önjogú tolvaj tekintetében a tényállás nyilvánvalóan azonos, mindkét esetben ugyanúgy a sértett rabszolgájává lesznek. E tényállásokra, pusztán az adottságuknál fogva sem terjedhetett ki a noxalitás rendje, ugyanis az elkövetők a tettenérés motívumával fizikailag is azonnal a sértett hatalma alá kerültek.²² Figyelemmel a fent szemléltetett esetekre is, elmondható, hogy az archaikus korban kialakuló félben lévő *noxae deditio* a jogkövetkezmények szempontjából még igen éles különbséget mutat a *filius familias* és a rabszolga büntetései között, de ezt a klasszikus korszak fejlettebb *noxalis* felelősségi rendszere majd egyre jobban eltompítja.

A felelősségi alakzatok ezen archaikus kori alakulását voltaképpen két döntő tényező határozta meg. Az egyik a vérbosszú - mint megtorlási eszköz - lehetőségének a csökkentése és törvényi korlátok közé szorítása, a másik pedig az a familiáris szemlélet, amely nem csak az egész római társadalomépítkezést, de a noxalitás alapjait is merőben deklarálta. A mommseni szemlélet értelmében, ha a házközösség egyik tagja deliktumot követett el, a házközösség csak úgy szabadulhat a sértett és házközössége bosszújától, ha az elkövető, bűnös családtagot vagy rabszolgát kiszolgáltatta, ezáltal az egyéni felelősség lépett a kollektív helyébe. A szabályozás közvetlenségét mutatja, hogy a családfő az elkövetőt nem valamilyen felelőssége lévén kényszerült kiszolgáltatni, hanem egész pontosan abból a célból, hogy az bűnhődjön, aki a deliktumot ténylegesen elkövette, bűnhődésével a sérelem orvosoltassék és a házközösség meneküljön a bosszútól. A legősibb időkben a sértett házközösségének átadott elkövetőre nyilvánvalóan halál várt, de a későbbi korokban 'kihasználhatóságának' felismerése és munkaerejének kiaknázása céljából életben hagyták és rabszolgaként beilleszkezhettek az új házközösségbe. Az archaikus korban kialakult *noxae deditio*, azaz *noxába* adás intézménye, valamint a *noxalis* felelősség²³ a hatalomgyakorló számára tulajdonképpen egyfajta felelősség alóli 'mentesülés', amely a más által okozott eredményért: (károkozás, egyéb deliktum) közvetlenül az elkövetőt, károkozót teszi felelőssé, az ő felelősségét váltja ki, tőle várja a 'reparációt'. Gyakorlati oldaláról közelítve a *noxae deditio* a családtag esetében *mancipiumba*²⁴ kerülést, míg a rabszolga esetében végleges jellegű tulajdonátszállást eredményezett.

A teljesség igényével élve a noxalitás fejlődésének vizsgálatakor, említést kell tenni az intézmény 'eljárásjogi' vetületéről is, azaz a *noxalis* keresetek kialakulásáról. Ha a deliktumot hatalomalatti követte el a büntetés (*poena*) iránti igényt csak *actio noxalis* útján lehetett érvényesíteni.²⁵ E keresetek eredete szintén a magánbosszú korszakára vezethető vissza. Amint azt az előzőekben láthattuk, a családfőnek a bosszúját gyakorló sértettel szemben lényegében két lehetősége volt, vagy vállalta az adott családtag védelmét és ezzel önmaga is harcba 'bocsátkozott' vagy kiadta az elkövető rabszolgát, családtagot (*noxae dedere*) és ezáltal szabadult a bosszútól. A magánbosszú rendszerének átalakítása és a *compositio* (megváltás) által történő felváltása a hatalomgyakorló felelősségét is átalakította. A *compositio* szellemében a családfő, tulajdonos vagy fizeti a *poena* összegét, vagy szabadul ettől azáltal, hogy kiszolgáltatja a bűnöst.²⁶ Amennyiben a deliktumot hatalomalattiak követték el, direkt üldözésük azért sem volt lehetséges, mert ön jogúságuk hiányában, rájuk a *patriae* vagy *dominica potestas* tartalma terjedt ki és ez a hatalom határozta meg jogviszonyaikat. Mindezek értelmébe a hatalomalattiak direkt üldözése a hatalomgyakorló jogait sértette volna, ugyanis a *pater familias* hatalma a köz által elismert, szakrális rendbe illeszkedő hatalom volt, amelybe joga volt bárkit felvenni és arra a saját maga hatalmát, védelmét

²² FÖLDI: *i. m.* 117.

²³ JOHNSTON, DAVID: *Limiting Liability: Roman Law and the Civil Law Tradition*, 12. (elérhető:

<http://scholarship.kentlaw.iit.edu/cklawreview/vol70/iss4/6>) (2017.08.11.)

²⁴ a gyermekeladásból kifejlődő intézmény, amely a noxába adás következménye, a *pater familias* a másnak kárt okozó családtagot a károsultnak a kár ledolgozására átadta.

²⁵ FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*, 2011, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 561.

²⁶ MARTON GÉZA: *A római magánjog*, 1943, "Méliusz" Könyvkereskedés, Debrecen, 249.

kiterjeszteni.²⁷ Ezért az archaikus jogban kialakult gyakorlat mintájára a későbbiekben a *praetor* is megadta az általa kreált *poenalis* kereseteket a családfő, *dominus* ellen, azonban azzal az enyhítéssel, hogy ha az elkövető családtagot, rabszolgát kiadta a sértettnek akkor szabadulhatott a pertől.²⁸ Miként azt Földi álláspontja is illusztrálja az archaikus kor noxális felelősségi rendjében megjelenő *poena* nem feltétlenül kötelezi a hatalomgyakorlót. Abban az esetben, ha a hatalomgyakorló vonakodott, nem akart fizetni, sosem volt köteles ezt a fajta kárpótlást biztosítani a sértettnek. Ilyenkor a sértett kénytelen volt a *noxa deditio* gyakorlati kinyilvánításával megelégedni, tehát azzal, hogy a hatalomgyakorló, számára a elkövetőt kiszolgáltatta.²⁹ Az elkövető ilyenkor a noxába adás már tárgyalt szabályai alapján a sértett hatalma alá került. Az archaikus korszak olykor véres egyhangúsága, ebben a helyzetben is megmutatkozhatott, hiszen a sértett a már hatalma alá kerültekről szabadon rendelkezhetett, így akár a vérbosszú gyakorlására is módja nyílhatott, mind a rabszolga, mind pedig a családfő tekintetében is. Mint láthattuk a magánbosszú elsődlegességét csak fokozatosan váltották fel a szelídebb megoldások, amelyek végső soron elvezettek a törvény által megszabott kárpótló pénzbüntetés (*poena*) általánossá, majd kizárólagosan alkalmazható szankcióvá válásához. Az archaikus jog eredményfelelőssége és a noxalitás kialakuló motívumai párhuzamosan fejlődve, az előbbi esetében a szubjektív elemek lassankénti felvételével, utóbbi tekintetében pedig egy erőteljes szemléletváltás bekövetkezésével a korábbi közvetlen, 'a bűnös bűnhődjön' nézetből egy közvetettebb felelősségi alakzatokat felvonultató struktúrává alakulva, elvezetnek a klasszikus római jog 'felvilágosultabb' felelősségi rendszeréhez.

2.1. A klasszikus jog közvetett felelősségi fokozatai. A *noxae caput sequitur* elvének gyakorlati megvalósulása

A XII táblás törvény előzőekben ismertetett szabályai arra engednek következtetni, hogy az elkövetett deliktumokért való felelősség minden esetben az elkövetőt terhelték, függetlenül annak önjogú vagy hatalomalatti jogállásától. Hatalomalatti státuszban, az ilyen deliktumok esetében a felelősségérvényesítés feltételének lényegében az számított, hogy a *dominus, pater familias* az elkövetőt a sértett számára kiadja. Ezáltal juthatott érvényre az elkövető saját néven való (*suo nomine*) felelőssége. A klasszikus korszak elején következett be az a jelentőségteljes szemléletváltás, amely eredményeként a hatalomalattiak által megvalósított jogsértésekért, már nem elsősorban ő magukat, hanem a hatalomgyakorlót tekintették felelősnek. Egész pontosan olyan személynek, aki köteles volt a *litis aestimatio*³⁰ megfizetésére. Ehhez képest helyzetét tekintve, - a római jogfejlődés során mindvégig fennálló, az archaikus kor mondhatni legszilárdabb intézménye -, a noxalitás és az általa szabályozott noxába adás lehetősége egyfajta kedvezménynek minősült a hatalomgyakorló számára. A továbbiakban egy *paulusi* hely és néhány *Digestából* kiragadott fragmentum segítségével és elemzésével veszem részletesebb vizsgálat alá a rabszolga okozta kár, illetve az általa elkövetett deliktumokból következő felelősségi viszonyokat, azok klasszikus kori alakulását.

A klasszikus korban keletkezésük szerint a kötelmeket két csoportba osztották. E felosztás alapján egyes kötelmeket szerződések, másokat pedig deliktumok hozták létre. A kötelmek fajtái vonatkozásában, témánk szempontjából a *naturalis obligatiók*, azaz természetes kötelmek élveznek kiemelt figyelmet. Ez a kategória feltehetően Iulianusnál tűnik fel először és a hatalomalattiak kötelmeit öleli fel (D. 46.1.16.4). A rabszolgák kötelmei mindig *naturalis obligatiók*, azonban a hatalomalattiak deliktumai és az általuk keletkező deliktuális felelősség teljes joghatású *civilis obligatiót*, civiljogi kötelmet hoznak létre azzal a *pater familiast* megillető lehetőséggel, hogy azok csak *noxaliter* érvényesíthetőek.³¹ Már annak a megállapítása különböző kérdéseket vethet fel, hogy milyen kötelelem keletkezik, - a rabszolgát *civilis* vagy *naturalis* terheli-e a kötelezettség. Ez a szembeállítás figyelhető meg a következő fragmentum alapján, ahol *Ulpianus* szembeállítja egymással a rabszolga által kötött szerződést és az általa elkövetett deliktumot. „*Servi ex delictis quidem obligantur et, si manumittantur, obligati remanent: ex concontractibus autem civiliter quidem non obligantur, sed naturaliter et obligantur et obligant.*” (D. 44, 7,

²⁷ ZLINSZKY JÁNOS: *Ius publicum*, 1994, Osiris-Századvég, Budapest, 110.

²⁸ BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS: *i. m.* 113.

²⁹ FÖLDI: *i. m.* 122.

³⁰ 1) polgári ügyekben a pertárgy fölbecsülése a bíró által ott, ahol a formulákban nincs a pénzösszeg határozottan megállapítva; 2) bűnügyekben ha kárpótlást is szabnak ki a vétkesre a megtérítendő összeg meghatározása az illető esküdtek által FÖLDI – HAMZA: *i. m.* 173.

³¹ BRÓSZ – PÓLAY: *i. m.* 332.

14)³² A deliktumot elkövető rabszolga egyfajta kötelezetté válik és az is marad felszabadulása után is, ellenben szerződéskötés esetén nem civiljogi, hanem csak természetes kötelelem keletkezik. Földi megítélése szerint mindebből arra következtethetünk, hogy *Ulpianus* a rabszolga által elkövetett deliktumból származó civiljogi kötelelem adósának magát a rabszolgát tekintette. Megfigyelhető, hogy az a felfogás, hogy a deliktumért maga a hatalomalatti elkövető feleljen, valamennyire még a klasszikus jogban is fennmaradt. Pont emiatt felelőtlenség lenne azt állítani, hogy a klasszikus római jogban a hatalomalatti deliktumaiért a felelősség már egyenesen csak a hatalomgyakorlót terhelte. A hatalomalattiak közvetlen felelősségének klasszikus kori továbbélése leginkább a *noxae caput sequitur* szabálynak gyakorlati alkalmazásában, - amelyet az alábbi Paulus hely tárgyal részletekbe menően -, figyelhető meg. *Paulus Sententiarum receptarum* alosan rögzíti a noxális keresetek már korábban kialakult, a klasszikus korra általánossá váló és a gyakorlatban is alkalmazott szerkezetét: „Si servus furtum fecerit, deinde manumissus sit aut alienatus, cum ipso manumisso, vel emptore agi potest, noxa enim caput sequitur. Filius familias si furtum fecerit, deinde emancipetur, furti actio in eum datur, quia in omnibus noxa caput sequitur” (Paul. 2, 31, 8)³³ A *Paulus* hely értelmében, ha a rabszolga lopást követ el és ezek után felszabadították vagy elidegenítették, akkor a felszabadítottat vagy a vevőt lehet perelni, mivel a *noxae* személyhez kötött. Ha *filius familias* követett el lopást és ezek után emancipálták, ellene az *actio furti* ’büntetőkereset’ volt megindítható, ugyanis a *noxae* minden esetben magát a személyt követi. A fentiek értelmezésében kirajzolódik és jól megfigyelhetővé válik a noxalitás személyhez kötöttsége. A *noxae caput sequitur* elve szerint a hatalomalatti családtag vagy a rabszolga által elkövetett deliktum miatt a családfő, rabszolgatartó ellen indított noxális per *poenalis*á vált, ha a hatalomalatti családtagot emancipálták vagy a rabszolgát felszabadították. Ez esetben a családfő, valamint a rabszolgatartó szabadult a perből, amely most már a felszabadított ellen folyt. Mindez fordítva is érvényes volt. Amennyiben önjogú személy került családfei hatalom alá, vagy szabad jogállású ember vált rabszolgává, esetükben a személyállapot változás után az ellenük már megindított *poenalis* per noxálisá változott, amely a továbbiakban a családfő, illetve a rabszolgatartó ellen folytatódott.³⁴ A jogelv tükrében megfigyelhető személyhez kötöttség, Földi nézete szerint nem is annyira magához a személyhez, hanem mindinkább a rá vonatkozó jogviszonyhoz kapcsolódik. A *noxae caput* regulájában a ’*caput*’ nem kifejezetten az elkövető testére utal, hanem az elkövető testéhez tapadó saját vagy idegen jogképességhez, arra a hierarchikus jogviszonyra, amelynek esetünkben a rabszolga vagy a családfő, tehát a hatalom alatt álló személy a szereplője.

A vizsgált *Ulpianusi* és *Paulusi* helyek fényében megállapítható, hogy a rabszolgának a rabszolgáság fennállása alatt az önálló deliktuális kötelezettsége nem konstataálható. A rá kiterjedő *dominica potestas* tartalma következtében önálló deliktuális, különösképpen személyéhez kötött civiljogi kötelelem nem jöhetett létre. Az elkövetett deliktum által a tulajdonosi hatalom alatt álló rabszolga egy olyan kötelelem ’résztvevőjévé’ vált, amely elsősorban, aktuálisan a tulajdonost terhelte. Magát a rabszolgát pedig annyiban, hogy noxába adható, továbbá esetleges felszabadulása esetén a deliktuális igényt- a *noxae caput sequitur* elvének következtében -, már csak vele szemben lehetett érvényesíteni. Itt emlékeznék meg arról a korábban már felvillantott hasonlóságról, amely a rabszolgát a *nasciturushoz* viszonyítja. Jelen helyzetben a felelősségi viszonyok szempontjából egy potenciális felelősségi helyzet említhető. A rabszolga helyzetét, az önjogúvá válás feltételéhez kötött és az általa realizálódó *suo nomine* felelősség tükrében tulajdonképpen a méhmagzatéhoz lehet hasonlítani. A rabszolga a deliktuális kötelelemnek csak várományos adósa, vagyis a deliktuális felelősség szempontjából egyfajta függő jogi helyzet állapítható meg. Ez a helyzet a rabszolga felszabadításával realizálódik, válik vele szemben érvényesíthető kötelmi jogi szituációvá. A rabszolga felelőssége mindeddig csak egyfajta potencialitásként említhető, ugyanis felszabadításáig a tulajdonos noxális felelőssége jelenti a pillanatnyi valóságot. Abban az esetben, amikor a tulajdonos él a noxalitás által nyújtott ’kedvezményvel’, beszélhetünk a rabszolga noxába adás útján realizálódó felelősségéről. Ezt a ’közvetlen’ felelősségi helyzetet azonban csak fenntartásokkal és némi megszorítással kezelve tekinthetjük a saját deliktumért való felelősség megmutatkozásaként.³⁵

³² (elérhető: <http://thelatinlibrary.com/justinian/digest44.shtml>) (2017.07.07.)

³³ PAULUS: *Sententiarum receptarum libri V.* (elérhető: http://reader.digitale-sammlungen.de/en/fs1/object/display/bsb10182529_00263.html) (2017.08.15.)

³⁴ BRÓSZ – PÓLAY: *i. m.* 461.

³⁵ JOHNSTON, DAVID: *Limiting Liability: Roman Law and the Civil Law Tradition*, 11-12. (elérhető:

<http://scholarship.kentlaw.iit.edu/cklawreview/vol70/iss4/6>) (2017.08.11.)

Erre az ad okot, hogy a deliktuális felelősséghez képest egy kifejezetten büntetőjogi, önálló jogi helyzetről van szó, amely nem közvetlenül vagyoni elégtétel nyújtására irányul. Másrészt egyfajta dologi felelősségnek is tekinthető, hiszen a noxába adással a rabszolga, - amint azt már láthattuk -, nem mint jogalany, hanem mint jogtárgy került átruházásra a végleges tulajdonátszállás következményével.³⁶

2.2. A hatalomgyakorló tudomásának, vétkességének noxalításra gyakorolt behatásai

Ahogy arra az előzőekben már utaltam, az eredményfelelősség állapotában 'megrekedt' római jog csak igen lassan és fokozatosan kezdte figyelembe venni a szubjektív, egyéni ismérvet a felelősségi szabályok gyakorlatában. Mai szemmel nézve az archaikus jogban uralkodó *Erfolghatfung* valójában nem egyfajta felelősség, hanem inkább kockázat és kártelepítő szabály.³⁷ A klasszikus korra azonban a jogtudósok rendszerező és jogfejlesztő tevékenységükkel egyre inkább 'belecsempészték' a szubjektív ismérvet, - a korábban már tárgyalt -, *Lex Aquilia* tényállásába. E 'szubjektivizálódás' során bekövetkező változás, valamint a felelősségi viszonyok alakulására gyakorolt hatása remekül nyomom követhető a noxális felelősség szabályainak klasszikus kori joggyakorlatában. A zsinórmértékként funkcionáló '*boni et diligens pater familias*' *diligentiája* vagy annak elmulasztása, a hatalomgyakorló *scientiája* vagy annak teljes hiánya, továbbá a *dominus* esetleges vétkessége alapjaiban határozta meg a noxális felelősséget. A következőkben néhány *Digesta* hely tanulmányozásával világitanék rá azokra az esetekre, amikor a rabszolga deliktumait, károkozását a hatalomgyakorló ráhatása vagy annak a hiánya befolyásolta és ezzel lényegében determinálta a rabszolga kárfelelősségének fordulatait.

A hatalomgyakorló részéről a noxális felelősség, mint a más deliktumaiért való közvetett felelősség tisztán objektív felelősséget jelent. Alapja az a hatalmi kötelék, amely a hatalomalatti elkövetőt a hatalomgyakorlóhoz fűzi, majd a noxába adás mozzanata után az újabb hatalomgyakorlóhoz köti. Ilyenkor a 'felelőssé tett' hatalomgyakorló, - a noxába adás lehetőségének választásával tulajdonképpen kibújik az egyéni felelősség alól -, vétkességének kérdése ez esetben fel sem merül. Teljesen más volt a gyakorlat, ha a hatalomgyakorló is vétkes volt a hatalomalatti deliktumával kapcsolatban. Ebben az esetben a saját egyéni közvetlen felelőssége kiváltotta az őt terhelő noxális felelősséget és annak a helyébe lépett. A fejlett klasszikus jog szerint, tehát a hatalomgyakorlót már csak akkor illeti meg a *noxae dedendi* lehetősége, ha ő maga hibátlan a deliktum körül. Ennek hiányában, ha például tudott a deliktumról, de azt nem akadályozta meg akkor a *praetor* megfosztotta a noxába adás lehetőségétől. Ennél is súlyosabb jogkövetkezéssel járt, ha a hatalomgyakorló maga is részt vett akár bűnszegdként, akár felbújtóként a deliktum elkövetésében. Ez esetben külön felel a saját nevében közvetlenül *directa actio*-val, valamint közvetve felel a hatalom alatt álló családtag, rabszolga nevében annak cselekményéért *noxaliter*.³⁸ Amint azt láthatjuk a klasszikus jog fejlettebb szemléletének a felelősségi viszonyokra tett lenyomatának eredményeként a rabszolga már nincs minden esetben a sértett számára kiszolgáltatva. A cselekedetét meghatározó külső tényező, például a hatalomgyakorló utasítása vagy parancsa, esetenként mentesítheti a rabszolgát az utasításra elkövetett cselekményének következményei alól. A következő *Ulpianus* hely kifejezően elemzi a parancsnak engedelmessé rabszolga helyzetét. „An ignoscitor serco, qui obtemperavit tutori aut curatoris? nam ad quaedam, quae non habent atrocitatem, facinoris vel sceleris, ignoscitur servis, s i vel dominis vel his, qui vice minorum sunt, obtemperavit. quod et in hoc casu admittendum est.” (D. 43, 24, 11, 7)³⁹ Az *ulpianusi* töredék arról tanúskodik, hogy a gondnoki vagy gyámi hatalom alatt álló rabszolga mentesül a noxába adás alól, ha a gondnok, gyám parancsának megfelelően jár el és azok utasítására követ el deliktumot. Fontos azonban megjegyezni, hogy ez a kitétel nem jelentett teljes immunitást a parancsnak engedelmessé rabszolga számára. Amennyiben az utasítás súlyosabb deliktum elkövetésére irányult, - ilyennek minősült például: a lopás, rablás, idegen rabszolga megölése vagy a kalózkodás⁴⁰-, a rabszolga mentessége nem érvényesült. Érthető módon tehát a rabszolga nem engedelmessé lehetett minden esetben büntetlenül az ura parancsának. Jóllehet nem volt szükség minden téren a hatalomgyakorló utasítására, parancsára. A rabszolga tevékenységével kapcsolatos *scientiája*, tudása, *ignorantiája*, esetleges nem tudása is nyomós behatást gyakorolhatott a felelősségi szabályokra. A soron lévő Paulusi jogeset a haszonkölcsönbe adott tolvaj rabszolga helyzetét elemzi. „Si servus, quem tibi commodaverim, furtum fecerit, utrum sufficiat contraria commodati actio

³⁶ JÖRS-KUNKEL-WENGER: *i. m.* 270.

³⁷ EÖRSI: *i. m.* 242.

³⁸ MARTON (1943): *i. m.* 250.

³⁹ <http://thelatinlibrary.com/justinian/digest9.shtml> (2017. 07. 07.)

⁴⁰ FÖLDI: *i. m.* 129.

(quemadmodum competit, si quid in curationem servi impendisti) an furti agendum sit, quaeritur. et furti quidem noxalem habere qui commodatum rogavit procul dubio est, contraria autem commodati tunc eum teneri, cum sciens talem esse servum ignoranti commodavit.” (D. 13, 6, 22)⁴¹ *Paulus* arról beszél, hogy a haszonkölcsönbe adott tolvaj rabszolga által elkövetett lopásért a haszonkölcsönbe adó ellen akkor lehet keresetet indítani, ha tudott a rabszolgája ezen ’hibájáról’.⁴² A *Paulus* hely fényében már megfigyelhető a jó és gondos családapa zsinórmértéke, az a hatalomgyakorlótól elvárható jóhiszemű magatartása, amely már, mint szubjektív elem a felelősségalapítás során is értékelést nyert.

A noxalítás fent, -különösen a rabszolgákra vonatkoztatott -, szabályainak a vizsgálata során az a benyomásunk támadhat, hogy intézményi jellegét tekintve nem említhető, mint tiszta felelősségi jogintézmény. Sokkal inkább egy dologi természetű helytállási alakzathoz hasonlítható. A felelősségtől eltérő sajátosságaira mutat rá a hatalomgyakorló vétkességének előbbiekben tárgyalt kérdésköre. Amint azt láthattuk a hatalomgyakorló lehetséges vétkessége, nem csak feltétele lehet a noxalitásnak, hanem tényleges vétkessége esetén a *sou nomine* felelőssége következtében a noxális felelősséget kizáró körülményként is jelentkezhet. Ilyen esetekben a hatalomgyakorló részéről jelentkező vétkesség kiolthatja a kvázi szubszidiáriusnak mondható noxális felelősségét. A felelősségi alakzatoktól eltérő jellegzetességei mellett, azonban ki kell emelni a jogintézmény tulajdonképpeni célját, azaz a hatalomgyakorló felelősségének a korlátozását. A noxalítás alapvető célja abból az ősi patriarchális szemléletből származik, amely cselekményeiért közvetlenül a hatalom alatt állót felelőssé téve, korlátozta a hatalomgyakorló felelősségét, megóvva ezzel a hatalomalatti cselekményeiből származó hátrányos jogkövetkezményektől. Az intézmény felelősség korlátozó jellege mellett, felelősségi természetét igazolja továbbá az, hogy a hatalomgyakorló a hatalomalatti deliktumaiért hierarchikus viszony alapján tartozik felelősséggel, valamint e viszonyból következőleg a hatalomgyakorlónak módja lehetett a deliktum megelőzésére, tehát egyfajta imputabilitás már konstatálható volt esetében.⁴³

3. A MÁS DELIKTUMAIÉRT VALÓ, KÜLÖNÖS FELELŐSSÉGI ALAKZATOK

Az archaikus korban kialakult noxális felelősség ’elnyúlhatatlannak’ bizonyult intézményében a klaszikus jog fejlettebb szemlélete által eszközölt változtatások, a kvázideliktualis kötelmek esetében is alapjaiban meghatározták a felelősségi viszonyokat. A kvázideliktualis jogviszonyokban megnyilvánuló noxalítás, már kétség kívül a másért való felelősség területe. A *quasi-delictumok* olyan tényállások, amelyek deliktumnak nem minősíthetők, de deliktumszerű kötelmet keletkeztetnek, azáltal, hogy a praetor bizonyos esetekben *poenalis actiót* ad olyan személy ellen is akinél a *dolus* nem forog fenn.⁴⁴ Ilyen, - a témánk szempontjából vizsgált -, kvázideliktualis kötelmet keletkeztető tényállás a lakás gazdájának felelőssége, a nyilvános helyen elhelyezett és leeséssel fenyegető tárgyakért való felelősség, továbbá a hajósok, fogadósok és istállótulajdonosok deliktumszerű felelőssége. Az első pillantásra egymástól nagy mértékben különböző tényállásokat az a jogpolitikai cél és gyakorlati praktikum fűzte össze, hogy a károsultnak ne kelljen keresnie az esetenként fizetéseképtelen tettest – legyen szó akár rabszolgáról, akár családfiúról-, hanem a tettessel kapcsolatba hozható, könnyebben megtalálható és fizetőképesebb *habitor*, hajó, istállótulajdonos ellen fordulhasson. Ilyenkor a károsult az alkalmazott, hatalomalatti károkozásának, deliktumának megtérítése céljából a megjelölt személyek ellen indíthatott keresetet. Ilyen büntetőkereset volt többek között az *actio de effussis et deiectis*.⁴⁵ A kereset értelmében a praetor felelőssé tette azt a személyt, akinek a lakásából a közútra kidobtak vagy kiöntöttek valamit. A *habitor* közvetve felelt, ha az ilyen jellegű cselekmény kárt okozott, még akkor is, ha a cselekmény tekintetében teljesen vétlen volt. Láthatjuk tehát, hogy a lakás gazdája más cselekménye folytán is úgy felel, mintha azt saját maga követte volna el.

A lakásgazda szempontjából a lakásból való kidobáshoz, kiöntéshez viszonyítva hasonló szabályozást mutatott a nyilvános helyen elhelyezett, leeséssel fenyegető tárgyakért való felelősség viselése. A praetori ediktum keresetet biztosított bárki számára, az ellen, akinek a lakásán, erkélyén leeséssel fenyegető tárgy volt kifüggesztve. Az ediktum alapján indítható *actio de positio et suspensio* függetlenül

⁴¹ <http://thelatinlibrary.com/justinian/digest9.shtml> (2017. 07. 07.)

⁴² MOLNÁR IMRE: *A római magánjog felelősségi rendje*, 1993, JATEPress, Szeged, 106.

⁴³ FÖLDI: *i. m.* 144.

⁴⁴ BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS: *i. m.* 337.

⁴⁵ BRÓSZ – PÓLAY: *i. m.* 468.

a kár bekövetkezésétől a pusztá veszélyhelyzet fennállása esetén is megindítható volt.⁴⁶ Magának a kifüggesztésnek a fogalmát és a megvalósítására vonatkozó körülményeket, részleteket *Ulpianus* a *Digesta*-ban fejti ki: „Positum habere etiam is recte videtur, qui ipse quidem non posuit, verum ab alio positum patitur: quare servus posuerit, dominus autem positum patitur, non noxali iudicio dominus, sed suo nomine tenebitur.” (D. 9, 3, 5, 10) A fragmentum szerint maga a kifüggesztés akkor is megvalósul, ha azt nem maga a tulajdonos, lakásgazda teszi, hanem eltűri annak más általi kifüggesztését. Az idézett töredékben *Ulpianus* megjegyzi azt is, hogy ennek a más általi kifüggesztésnek a jogkövetkezménye, - amennyiben ezt, a rabszolga, ura tudtával eszközölte-, az úr *sou nomine* felelőssége lesz. A felelősségi rendszer klasszikus kori elszubjektívizálódása figyelhető itt meg, ugyanis a rabszolgotartó tudomása, részéről az ilyen cselekmények eltérése, kioltja a noxális felelősséget és a saját néven való felelősségét hozza előtérbe. Magának a kifüggesztésnek az eltérése, értelem szerűen annak a részéről valósulhatott meg, akinek a leginkább módjában állt, hogy ezt, a hatalomalatti családtag, rabszolga által elkövetett cselekményt megakadályozza. Esetünkben ennek a személynek a lakás gazdája felel meg. A klasszikus jogban értékelést nyerő szubjektív elemek mellett, azonban szólni kell arról, hogy az *actio de positio et suspensio* által érvényesíthető felelősség legtöbbször a vétlen vagy távollévő háztulajdonost terhelte, tehát a felelősségi alakzat objektív jellegét mindvégig megőrizte. Közvetett felelősséggént mégis akként fogható fel, hogy a felelőssé tett tulajdonos olyan személy jogellenes magatartásáért felelt, akihez valamilyen hatalmi kötelék, hierarchikus viszony fűzte.

Szintén, mint a más deliktumaiért való felelősség különös alakzata említhető az előző példák mellett, a hajósok, fogadósok, istállótulajdonosok receptumfelelőssége. Ezt, a kvázi-deliktális tényállást és az esetében indítható *poenalis actio*ként funkcionáló *actio in factum adversus nautas, caupone, stabularios*⁴⁷ is meghatározta a noxalitás 'ősi rendje'. A hajóst, fogadóst, istállótulajdonost *custodia*-felelősség terhelte a vendégek őrzésre kifejezetten átvett dolgaiért.⁴⁸ Mindebből következik, hogy a praetor közvetve őket tette felelőssé az ilyen dolgokon más (rabszolgáik, alkalmazottaik) által elkövetett rongálásért, lopásért. A szabályozás praktikumát szintén az a gyakorlati ismérv adta, hogy a sértett, károsult utas, vendég számára, a tettes kilétének nehéz felderíthetősége esetén is fennálljon a reparáció lehetősége, tehát lehessen kit felelősségre vonni. A *nauta, caupo, stabularius* számára a noxalitás szintén egyfajta kedvezményként jelentkezett. Alkalmazottaik tekintetében közvetlenül (*sou nomine*) feleltek, ugyanis az alkalmazottak foglalkoztatása saját veszélyre történt. Ennek értelmében a 'vállalkozó' *culpát* követett el azzal, hogy nem megfelelő személyeket fogadott fel. Ezzel szemben a saját rabszolga tetteiért csak a noxális felelősség jöhetett szóba. Ha bebizonyosodott, hogy például a lopást a vállalkozó rabszolgája követte el, akkor a saját néven való felelősségét mintegy kioltva, élhetett a noxába adás lehetőségével. Az előbbieken elemzés alá vett deliktumszerű tényállások is rámutatnak az archaikus jogban kialakult noxalitás jelentőségteljes, a felelősségi viszonyokat alapjaiban meghatározó szerepére, amelyet a római jognak még a klasszikus korra sem sikerült 'levetkőznie'.

4. ZÁRÓ GONDOLATOK

Mint azt láthattuk, az archaikus jogban kialakuló, formálódó és a klasszikus korra többé-kevésbé kikristályosodó felelősségi szabályok rendszere egy komplex, rendkívül sokrétű képet mutat, amelynek vizsgálata, feltérképezése korántsem egyszerű feladat. Az általam elemzés alá vett rabszolga okozta kár, és egyéb jogsértő cselekmények, valamint a felelősségi viszonyok e cselekményeket követő alakulása ezen szerteágazó rendszer egyetlen cikkelyének a megvilágítását célozza. A fentiekben példalázó jelleggel felvillantott jogforrások szembevetően mutatják be a két vizsgált korszakban (archaikus és klasszikus) bekövetkező fundamentális változásokat. A patriarchális szemlélet tükrében megjelenő noxalitás, mint az ősi jog talán egyik legidőtállóbb intézménye, alapjaiban szabott keretet a későbbi korok felelősségi rendszerének. A (rabszolga)tulajdonos részéről a *dominica potestas* keretében kezdetben szinte korlátlanul gyakorolt *noxae deditio* bármiféle egyéni, szubjektív elemet nélkülözve határozta meg a rabszolga sorsát. A hatalomgyakorló személyében jelentkező e fajta felelősség korlátozás, valamint a noxális felelősség érvényesítésével a kötelemtől való szabadulás lehetősége, kedvezménye fokozatosan egy, a hatalomgyakorlót, a más által elkövetett jogsértésekért is felelőssé tevő, közvetett felelősségi

⁴⁶ FÖLDI – HAMZA: *i. m.* 579.

⁴⁷ BRÓSZ – PÓLAY: *i. m.* 469.

⁴⁸ JÖRS – KUNKEL – WENGER: *i. m.* 175.

fokozatokat is felvonultató és hangsúlyozó szemléletté alakul át. A fejlettebb jog ugyan még tart meg objektív motívumokat, de a *Lex Aquilia* tényállásaiban már egyre inkább értékelést nyerő egyéni ismérvek fokozatosan a szubjektívizálódás felé tolják el a felelősségi rendszert. Ez a forrásilag alátámasztott tendencia olyannyira nyomon követhető, hogy az egyéni körülmények esetenként (például a hatalomgyakorló bebizonyosodó vétkessége tekintetében) ki is zárhatják a noxális felelősség validitását és ezzel a *dominus, pater familias* saját néven való felelőssége kerül előtérbe. A felelősségi rendszer ezen elszubjektívizálódása sem tudta azonban megtörni az ősi kor egyik legszilárdabb intézményét a noxalitást, amely a praetori jog által kimunkált deliktumszerű tényállások, mint a más deliktumaiért való felelősség különös alakzatai tekintetében is, lényegében deklarálta a felelősségi viszonyokat.

Napjaink felgyorsult világában a gazdaság, technológia, tudomány novumai egyre nehezebb feladatok elé állítják a jogalkotót. Ez a technikai transzformálódás egyre-inkább innovatív jogalkotást követel meg ahhoz, hogy a jogrendszer lekövethesse, kiszolgálhassa, valamint, egyáltalán lépést tarthasson a többi társadalmi alrendszerrel. A mesterséges intelligencia, robotika mind olyan XXI. századi vívmány, amelyek a lépés tartási kényszer következtében - témánknál maradván - a felelősségi rendszer mai dogmatikájának átalakítására, megreformálására, valamint ennek következtében egyre 'futurisztikusabb' jogalkotásra készíthetik a jogalkotót. Mindazonáltal nem feltétlenül szükséges minden esetben új szabályozást alkotni, ha az alapokhoz is vissza lehet térni. Egy ilyen kiváló példa lehet a római jogban kimunkált noxális felelősség, mint a másért való közvetett felelősségi alakzat, amelynek analógiája a XXI. századi követelményekhez igazítása mellett, akár megfelelő kiindulási alapként is szolgálhat a robotika vagy például az önvezető gépjárművek okozta problematikus felelősségi kérdések megválaszolása tekintetében.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1.] BENEDEK FERENC – PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *Római Magánjog*, 2015, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- [2.] BRÓSZ RÓBERT – PÓLAY ELEMÉR: *Római Jog*, 1974, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- [3.] EÖRSI GYULA: *Kötelmi Jog-Általános rész*, 1998, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- [4.] FÖLDI ANDRÁS: *A másért való felelősség a római jogban*, 2004, Rejtjel Kiadó, Budapest.
- [5.] FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*, 2011, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- [6.] JÖRS, PAUL–KUNKEL, WOLFGANG–WENGER, LEOPOLD: *Römisches Recht*, 1949, Springer-Verlag, Berlin, Göttingen, Heidelberg.
- [7.] MARTON GÉZA: A klasszikus római felelősségi rendszer "elszubjektívizálódása", in *Emlékkönyv Szentpéteri Kun Béla hetvenedik születésnapjára*, 1946, Debrecen Sz. Kir. Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-Vállalata, Debrecen.
- [8.] MARTON GÉZA: *A római magánjog*, 1943, "Méliusz" Könyvkereskedés, Debrecen.
- [9.] MOLNÁR IMRE: *A római magánjog felelősségi rendje*, 1993, JATEPress, Szeged.
- [10.] MOMMSEN, THEODOR: *Römisches Strafrecht*, 1990, Weihert-Druck GmbH, Darmstadt.
- [11.] UJVÁRINÉ ANTAL EDIT: *Felelősségtan*, 2014, Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért, Miskolc.
- [12.] SANTALUCIA, BERNARDO: *Studi di diritto penale romano*, 1994, L'Erma di Bretschneider, Roma.
- [13.] SZEMÉLYI KÁLMÁN: *Vétkességi fokozatok értékelése a római jogban*, 1943, Erdélyi-Múzeum Egyesület, Kolozsvár.
- [14.] ZLINSZKY JÁNOS: *Ius publicum*, 1994, Osiris-Századvég, Budapest.

EGYÉB FORRÁSOK

- [1.] AULUS GELLIUS: *Noctium Atticarum libri XX* (elérhető: <https://ia801407.us.archive.org/35/items/agelliinoctiuma00hertgoog/agelliinoctiuma00hertgoog.pdf> (2017.08.12.))
- [2.] JOHNSTON, DAVID: *Limiting Liability: Roman Law and the Civil Law Tradition*, 12. (elérhető: <http://scholarship.kentlaw.iit.edu/cklawreview/vol70/iss4/6>) (2017.09.11.)
- [3.] MCCORMACK, GEOFFREY: *Aquilian studies*, 30-30. (elérhető: <http://www.nbls.co.uk/files/files/Civil%20II/Supervision%205/1.%20MacCormack.pdf>) (2017.07.19.)
- [4.] MCCORMACK, GEOFFREY: *Fault and Causation* (elérhető: <http://lo-cal.droit.ulg.ac.be/sa/rida/file/1981/06.%20MacCormack.pdf>) (2017.08.11.)

- [5.] PAULUS: *Sententiarum receptarum libri V.* (elérhető: http://reader.digitale-sammlungen.de/en/fs1/object/display/bsb10182529_00263.html) (2017.08.15.)
- [6.] <http://thelatinlibrary.com/justinian/digest44.shtml> (2017. 09. 07.)
- [7.] SIKLÓSI IVÁN: *Custodia-felelősség és dologrongálás aklasszikus római jogban* (elérhető: http://real.mtak.hu/26077/1/Siklosi___Custodia_felelosseg_es_dologrongalas_a_klasszikus_romai_jogban___Jura_u.pdf) (2017.07.20.)

ROMA INFRAHUMANIZÁCIÓS MÉRŐESZKÖZ I.

Absztrakt

A dehumanizáció és az infrahumanizáció jelenségének kérdőíves vizsgálata a roma kisebbségi csoport esetében, magyar mintán. Statisztikai elemzés keretében egyes személyiségjegyek és a romákkal szembeni fokozott előítéletre való hajlam összevetése a másodlagos érzelmek társításán keresztül.

Kulcsszavak: Dehumanizáció, infrahumanizáció, SDO, RWA, morális kikapcsolás, implicit mérőeszközök, kérdőíves kutatás, elsődleges/másodlagos érzelmek.

1. BEVEZETÉS

Mára számos külföldi kutatás született a témában, melyek különböző hipotézisek mentén vizsgálták a dehumanizációt és az infrahumanizációt, illetve ezek egyéb mérőeszközökhöz fűződő kapcsolatát. De vajon mit is jelent pontosan a dehumanizáció, mit értünk-e jelenség alatt?

Magyar mintán a roma kisebbségi csoportot választottam, hogy megvizsgáljam, van-e bármilyen kapcsolat egyes személyiségjegyek és a romák elleni előítélet mértéke között. Ehhez egy infrahumanizációs kérdőívet használtam, melynek lényegét alább részletezem. Kutatásomat két részletben mutatom be: az első részben összefoglalom azokat a vizsgálatokat, amik eltérő mintákon születtek, illetve az előtesztnek az eredményét, a másodikban pedig a kapott eredményeket és a következtetéseket.

Mi is az a dehumanizáció és milyen szakirodalom született eddig a témában?

1.1 A dehumanizáció jelensége

Ha felnyitjuk az értelemező szótárt, az alábbi definíciót találjuk: a dehumanizáció nem más, mint a műalkotás megfosztása az emberekre (az emberiségre) való vonatkoztatottságtól. Itt értelemszerűen az avantgardizmus egyik negatív tüneteként értelmezik, melyből azonban kitűnik a lényeg: valaminek/valakinek a megfosztása az emberi jellemzőktől. A jelenség rendkívül széles körben elterjedt, így nem csoda, hogy számtalan kutatás foglalkozott már vele.

Kelman

¹ és Staub² az elsők között foglalkoztak a témával a tömeges erőszak kapcsán. Kelman meghatározása szerint a jelenség lényege, hogy a dehumanizáció segítségével megfosztják az áldozatokat emberi mivoltuktól, ezáltal csökken az agresszív cselekedetek gátja. Az áldozati csoportok „nem emberek”, ezáltal nem is érdemelnek együttérzést, szánalmat. Egy későbbi szociálpszichológus, Opatow³ szerint, az áldozati csoportot a morális törvényeken kívülre helyezik, úgy tekintenek rájuk, mintha ezek velük kapcsolatban nem volnának érvényesek, lehetővé téve ezáltal az agresszor erkölcsi-szankcióinak kikapcsolását.

A másik megközelítés⁴ a csoportok közötti konfliktusra helyezi a hangsúlyt: eszerint, azokat érinti a dehumanizáció, akiknek az értékei látszólag nem egyeznek a saját csoport értékeivel.

A számtalan eltérő álláspontban egy valami azonban közös: a dehumanizált csoportokat másnak, kevesebbnek tekintik, mint a saját csoportot, ezáltal növekszik az agresszió velük szemben és csökkennek az erkölcsi korlátok.

A dehumanizáció csoportosítható annak súlyossága, mértéke és minősége alapján. A minőségi elkülönítés szerint eltérő tulajdonságok társítása párosul aszerint, hogy állatokhoz, gépekhez, vagy esetleg robotokhoz hasonlítják az egyéneket/csoportokat. Emellett beszélhetünk explicit/implicit, direkt/indirekt, illetve tudatos/nem tudatos dehumanizációról is, ezek közül a kutatásom szempontjából lényeges explicit/implicit elkülönítést emelném ki.

¹ KELMAN, H.: Violence without restraint: reflections on the dehumanization of victims and victimizers, in *Varieties of Psychohistory*, ed. G. Kren, L. Rappoport, 1976/29. szám, 282-314.

² STAUB, E.: *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence*, 1989, Cambridge Univ. Press, New York.

³ OPOTOW, S.: Moral exclusion and injustice: an introduction, in *J. Soc. Issues Policy Rev.*, 1990/46. szám, 1-20.

⁴ SCHWARTZ, S., STRUCH, N.: *Values, stereotypes, and intergroup antagonism: Stereotypes and Prejudice: Changing Conceptions*, ed. D. Bar-Tal, C. Grauman, A. Kruglanski, W. Stroebe, 1989, Springer-Verlag, New York, 151-67.

Az explicit mód a jelenség legdirektebb formája, amikor szóban is degradálják a dehumanizált csoportot, olyan jelzőkkel, mint „állatok”, „férgek”, „patkányok” stb. Az infrahumanizáció nem ennyire látványos, de még így is bizonyos mértékig explicitnek tekinthető. Ide tartozik, amikor úgy véljük, egyesek nem rendelkeznek azokkal a tulajdonságokkal, amikkel az emberek. Az ezzel foglalkozó kutatások jórészt az elsődleges és a másodlagos érzelmek segítségével tesznek különbséget a két csoport között. Az elsődleges érzelmek közé olyan zsigeri, univerzális, velünk született érzelmek tartoznak, melyek nemcsak az emberekre, de az állatokra is egyaránt jellemzőek. Ilyen például a félelem, a düh, vagy a szomorúság. A másodlagos érzelmek ezzel szemben olyan kifinomultak, melyek később alakultak ki, jellemzően szociális tanulás eredményei és nem minden kultúrában egységesek. Ezeknek a megítélése éppen ezért eltérő lehet, attól függően, hogy mely demográfiai csoport körében vizsgáljuk. Ezért is fontos előtesztet végezni, amellyel a listázott érzelmek besorolhatóak a két kategória egyikébe.

Az infrahumanizációs mérés során a résztvevőknek elsődleges, illetve másodlagos érzelmeket kell a saját, illetve egy kiválasztott külső csoporthoz kapcsolniuk. A másodlagos érzelmek számával jellemezhető az adott csoport humanitás-értéke. Ugyanezen az elven létrehozhatók olyan kutatások is, melyekben olyan szavakat alkalmaznak, melyek az emberiségre (pl. személy, állampolgár), vagy az állatvilágra (pl. vadon, korcs) utalnak.

Ezeknek a módszereknek az előnye, hogy segítségükkel relatíve finoman juthatunk hozzá a résztvevők véleményéhez, hiszen mivel ők nem tudják, pontosan mit is mérünk, ennek köszönhetően elkerülhető a megfelelési kényszer vagy a torzítás. Másik jelentős előnye, hogy a valencia alapján való elkülönítés által elkerülhető, hogy pusztán az ellenszenvre kérdezzünk rá, ezáltal esetleges fals eredményekhez jutva.

Néhány implicit mérőeszköz közé tartozik például a Go/no-Go Asszociációs Feladat (GNAT)⁵, vagy az Implicit Asszociációs Feladat (IAT)⁶. Mindkettő alapvetően a tudat alatti asszociációkra, társításokra épül. Egyéb elterjedt módszerek közé sorolható a priming jelensége, illetve az olyan nyelvészeti és idegtudományi módszerek, melyekkel a dehumanizáció impliciten feltárható.

De kik is azok, akik dehumanizálnak másokat? Már születtek bizonyítékok arra vonatkozóan, hogy az egyéni különbségek a személyiségben, a hitben, az ideológiában szerepet játszanak a folyamatban. Kutatások alapján egyes személyiségjegyek hajlamosító tényezőként szerepelhetnek, mint a magas narcizmus, az antiszociális személyiségzavar, vagy az autizmus. Akik alacsonyabb empátiás készséggel rendelkeznek, szintén hajlamosabbak arra, hogy kevésbé emberinek ítéljenek meg egyes személyeket vagy csoportokat. Így elmondható, hogy azon felül, hogy általánosan elterjedt jelenségről beszélhetünk, mégis vannak bizonyos kiemelt egyének, akik hajlamosabbak arra, hogy dehumanizáljanak másokat.

Számos mechanizmus állhat a jelenség hátterében, ilyenek a látszatformaképzés, vagy idegen néven pszeudospeciáció (mely egy igen érdekes, gyakran alkalmazott jelenség például a katonaság körében – hiszen, ha nem tekintjük embernek a másikat, könnyebben igazoljuk gyilkos magatartásunkat és számolunk el lelkiismeretünkkel), illetve a xenofóbia (idegengyűlölet).

Legmagasabb korrelációt a magas SDO (szociális dominancia orientáció) és a dehumanizációra való hajlam között találtak. Hodson és Costello⁷ kutatása kapcsolatot talált a magas SDO és RWA⁸ (Altemeyer nevéhez fűződő, jobboldali tekintélyelvűséget mérő skála) érték és a dehumanizációra való fokozott hajlam között. A fokozott előítéletnek mind direkt, mind pedig indirekt formában hatása volt a dehumanizációra, melyet egyik hipotézisemmel az említett magyar mintán is megvizsgáltam.

Ennek oka egyrészt, hogy ez a hajlam kapcsolatban áll olyan kellemetlen személyiségjegyekkel, mint a pszichopátia, vagy a narcisztikus személyiségzavar. Másodsor, egyfajta averzióval köthető össze, amit a személy akkor érez, ha ismeretlen egyénnel találkozik. Mivel a csoportközi viszonyokat befolyásoló társas attitűdök erősen függenek a szociális dominancia orientációtól, melynek lényegi tényezője az egyik csoport másik feletti uralma vagy felsőbbrendűsége, így valószínűsíthető, hogy ezek a

⁵ CAPPOZA, D., ANDRIGHETTO, L., FALVO, R., TRIFILETTI, E.: The use of GNAT to study intergroup dehumanization, in *Methodology in Applied Psychology*, 2006/13. szám, 295-304.

⁶ LOUGHNAN, S., HASLAM, N.: Animals and androids: implicit associations between social categories and nonhumans, in *Psychol. Sci.*, 2007/18. szám, 116-121.

⁷ HODSON, G., COSTELLO, K.: Interpersonal disgust, ideological orientations, and dehumanization as predictors of intergroup attitudes, in *Psychol. Sci.*, 2007/18. szám, 691-698.

⁸ ALTEMEYER, B., HUNSBERGER, B.: Authoritarianism, Religious Fundamentalism, Quest, and Prejudice, in *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2009/2. szám, 113-133.

személyek negatívabban ítélnék meg másokat. Végezetül, kiemelhető az empátiás készség hiánya is, mely különösen jellemző autista személyeknél.

Hipotézisem szempontjából szintén megemlítendő a morális kikapcsolás mechanizmusa is, mely során az emberek bizonyos szituációkban egyszerűen kikapcsolják morális ítélőképességüket, ezáltal kirekesztve másokat a moralitás kategóriájából.

Lássuk, melyek azok a kiváltó helyzetek, szituációk, melyekben az emberek fokozottan dehumanizálnak. Kutatások azt találták, hogy a dehumanizáció elsősorban az undorral hozható összefüggésbe, emellett fő motivációként szerepelt még a szexualitás és a saját csoport védelme. A kognitív szempontok közül az egocentrizmus emelhető ki, mint hajlamosító faktor. Ez mint én-központú viselkedés, a pszichológia által leírt magatartászavarok egyik fajtája. Az érzékelt fenyegetés, kutatások szerint, ugyanakkor mérsékli a dehumanizáció mértékét, igazolta Viki⁹ vizsgálati eredménye.

Miután meghatároztuk azokat a kiemelt csoportokat, akik fokozottan dehumanizálnak, nézzük meg, kik azok, akik áldozatul esnek e jelenségnek. E speciális célcsoportok közé tartoznak az etnikai csoportok – az etnocentrizmus miatt, ilyen továbbá a faji megkülönböztetés, mely nem népcsoportokat érint, hanem embercsoportokat pl. a feketéket, ázsiaiakat, illetve a kisebbségi csoporthoz tartozók. Ez utóbbi kapcsán emeltem ki kutatásomban a romák csoportját, mert ők jelentős kisebbséget képviselnek Magyarországon, akikre vonatkozóan számos sztereotípa és előítélet van jelen a köztudatban.

Áldozatául eshetnek még e jelenségnek egyes foglalkozások képviselői, az alacsonyabb társadalmi státuszba tartozó személyek, egészségügyi páciensek, szellemi fogyatékosok, szexuális bűnelkövetők, agresszív bűnözők és aszexuálisok.

Kérdés azonban, hogy vajon mi a közös vonás ezekben a csoportokban? Két kutatás is alátámasztja az elméletet, miszerint könnyen a dehumanizáció áldozatául esnek azok a csoportok, melyek a megítéléskor mind a kompetencia, mind pedig a melegség dimenziói mentén negatív értékelést kapnak. Harris és Fiske¹⁰ alátámasztották, hogy az agy középső prefrontális kortexe, mely a szociális megismerés szempontjából kiemelt jelentőségű, kizárólag azokban az esetekben aktiválódott, amikor olyan csoportokat kellett megítélni, melyek mindkét dimenzió mentén negatív tartományba kerültek (pl. drogfüggők és hajléktalanok esetében).

A státusz nem minden esetben bizonyult konzisztens előrejelző faktornak a dehumanizáció tekintetében, igazolta egy 2011-es spanyol kutatás¹¹. Itt azt találták, hogy a másodlagos érzelmek különböző csoportokhoz való kapcsolását nem befolyásolta ezen csoportok szociális státusza. Azokhoz a csoportokhoz kapcsolták a legkevesebb másodlagos érzelmet, melyeket a legkevésbé barátságosnak ítélték – tehát akik a melegség-dimenzió mentén negatív értéket vettek fel, illetve akik a legkevésbé voltak ismerősek vagy hasonlatosak a saját csoporthoz.

Ezek a kutatások mind azt támasztják alá, hogy a társadalmi megítéléskor legalul elhelyezkedő csoportok a legsérülékenyebbek, amikor dehumanizációról beszélünk. Különösképpen, ha az emberséget emberi különlegességnek értelmezzük, és úgy határozzuk meg, mint egy faktort, mely az állatok fölé emel minket, megkülönböztetve minket tőlük.

Természetesen számos olyan kutatás is született, melyek a következményeket, vagy az esetleges megoldási lehetőségeket vették górcső alá. A jelenség kapcsolatba hozható atrocitásokkal, kizsákmányolással, agresszióval, melyet csoportok vagy egyének ellen követnek el. E mögött az az egyszerű mechanizmus áll, mely szerint a folyamat egyrészt csökkenti az áldozattal szembeni proszociális viselkedés valószínűségét, másrészt növeli a vele szemben tanúsított antiszociális viselkedést is. A funkcionális következmények mind a dehumanizálót, mind az áldozatot érintik.

Vaes, Paladino és Leyens¹² kutatása azt az eredményt hozta, hogy az emberek proszociálisabb viselkedést tanúsítottak azokkal szemben, akik másodlagos érzelmekkel jellemezték magukat, mert ezeket a személyeket emberibbnek tekintették. Ugyanakkor minél kevesebb másodlagos érzelmet

⁹ VIKI, G., OSGOOD, D., PHILLIPS, S.: Dehumanization and self-reported proclivity to torture prisoners of war, in *J. Exp. Soc. Psychol.*, 2013/49. szám, 325-328.

¹⁰ HARRIS, L., FISKE, S.: Dehumanizing the lowest of the low: neuroimaging responses to extreme out-groups, in *Psychol. Sci.*, 2006/17. szám, 847-853.

¹¹ RODRIGUEZ-PEREZ, A., DELGADO-RODRIGUEZ, N., BETANCOR-RODRIGUEZ, V., LEYENS, J-P., VAES, J.: Infrahumanization of outgroups throughout the world: the role of similarity, intergroup friendship, knowledge of the outgroup, and status, in *An. Psicol.*, 2011/27. szám, 679-687.

¹² VAES, J., PALADINO, M., LEYENS, J-P.: The lost e-mail: prosocial reactions induced by uniquely human emotions, in *Br. J. Soc. Psychol.*, 2002/41. szám, 521-534.

tulajdonítunk egy csoportnak, annál kevésbé valószínű, hogy segítünk rajtuk, proszociálisan viselkedünk velük szemben, hiszen őket kevésbé látjuk közénk tartozónak.

Ebből következik, hogy a dehumanizáció csökkenthető azáltal, ha humanizáljuk a szociális áldozatokat, ezáltal megfordítva a folyamatot. A csoportok közötti fokozott kapcsolat és interakció szintén pozitív hatású lehet. Egy másik hatékony megoldásként szolgálhat a közös felsőbbrendű identitás hirdetése, mely a csoportokat közelebb hozza egymáshoz, azáltal, hogy a hasonlóságokat és nem a különbségeket emeli ki. Ilyen lehet a közös vallás, vagy a megegyező ideológiai elköteleződés.

Az újabb teóriák közül alapvetően három fő elképzelés terjedt el, melyek közül az első a Haslam¹³ nevéhez fűződő kettős modell elmélet, mely szerint az emberek nem csak az állatoktól különböznek bizonyos jellemzően emberi tulajdonságokban (érzelmesség, melegség, életkedv), hanem a tárgyaktól, robotoktól is.

A második irányzat a sztereotípiák tartalom elképzelése, melyet Harris és Fiske dolgoztak ki. Ezt főképp szociális idegtudományi módszerek támasztják alá. Eszerint a dehumanizáció folyamata akkor lép életbe, amikor az a neurális hálózat, amely a szociális megismerést alátámasztja, nem úgy aktiválódik, mint egy emberrel való találkozás esetében. Az elmélet lényege, hogy a főbb célcsoportok a sztereotípiák tartalom modellje alapján kerülnek ki. Fiske Sztereotípiák Tartalom Modellje (SCM) két dimenzió mentén csoportosít, ezek a kompetencia és a melegség. Ez alapján négy kategóriát különíthetünk el: a saját csoport mindkét dimenzió tekintetében pozitív, az irigyelt csoport (pl. gazdagok) a melegség tekintetében negatív, a sajnálatra méltó csoport (pl. idősek) a kompetencia tekintetében negatív, a megvetett csoportok (pl. hajléktalanok) pedig mindkét dimenzió mentén negatív tendenciát mutatnak. Eszerint a dehumanizált csoportok a negyedik kategóriába tartoznak, és azokat a neurális területeket aktiválják, melyek az undorral (insula) állnak kapcsolatban.

1.2 Az infrahumanizáció jelensége

Most térjünk rá a kutatásom szempontjából leglényegesebb jelenségre és egyben újabb vizsgálódási irányra: az infrahumanizációra. Korábban csak a dehumanizáció extrém eseteivel foglalkoztak a kutatások, ma már kiszélesedett a porond: a sokkal kifinomultabb mértékű dehumanizáció is előtérbe került. Így került a kutatások keresztüztüzebe az infrahumanizáció jelensége, mely Leyens és kollégáinak¹⁴ terminusa, és azért nevezik másképp, hogy érzékeltessék a különbséget, miszerint ez a kevésbé extrém esetekre utaló terminus technikus. Infrahumanizáció esetén, bár embernek látják a külső csoportot, de mégsem olyan mértékben, mint a sajátjukat.

Az infrahumanizációs kérdőívek során az emberek impliciten válaszolnak, nincsenek tisztában a vizsgálódás tárgyával, így látványos eredményekhez lehet jutni.

Leyens úgy véli, az etnocentrizmus széles körben elterjedt folyamat. Kérdőíve alapján arra a következtetésre jutott, hogy három fő tulajdonság különbözteti meg az embert az állattól: az intelligencia, a nyelv és a kifinomult érzelmek. Feltételezése szerint, a külső csoporthoz kevesebb ilyen kifinomult, vagy ún. másodlagos érzelmet kapcsolunk, mint a saját csoporthoz, ezáltal finoman csökkentve emberi mivoltukat – a saját csoporthoz képest kevésbé emberinek tekintve őket ezáltal.

A következőkben ismertetném azokat az eredményeket, melyeket külföldi mintán, eltérő országokban rögzítettek, ezzel is alátámasztva, mennyire univerzálisnak tekinthető a folyamat. Eredményeik alapján a másodlagos érzelmeket jellemzően a saját csoporthoz kapcsolták a résztvevők, míg az elsődleges/állatias érzelmeket hozták csak összefüggésbe a külső csoporttal, ezáltal is megfosztva őket emberi mivoltuktól.

Az első ilyen infrahumanizációs mérőeszköz¹⁵ szerint az etnocentrizmus következménye, hogy a saját csoportot emberibbnek látjuk, mint a külső csoport tagjait. Feltételezésük az volt, hogy az emberek az „elsődlegesen emberi” tulajdonságokat a saját csoporthoz kapcsolják. A kutatás ezeket a másodlagos érzelmeket vizsgálta. Az első részben kimutatták, hogy a kísérleti személyek a saját csoporthoz több pozitív másodlagos érzelmet kötöttek, mint a külső csoporthoz. A második kutatás a negatív másodlagos érzelmek esetében ugyanezt a hatást mutatta ki. A harmadik részben azt az eredményt kapták, hogy az emberek vonakodnak a külső csoportnak tulajdonítani másodlagos érzelmeket.

¹³ HASLAM, N.: Dehumanization: an integrative review, in *Personal. Soc. Psychol. Rev.*, 2006/10. szám, 252-264.

¹⁴ BAIN, P. G., VAES, J., LEYENS, J. P.: *Humanness and dehumanization*, 2013, Psychology Press, New York, 34-111.

¹⁵ LEYENS, J. P., RODRIGUEZ-PEREZ, A., RODRIGUEZ-TORRES, R., GAUNT, R., PALADINO, M. P., VAES, J., DEMOULIN, S.: Psychological essentialism and the differential attribution of uniquely human emotions to ingroups and outgroups, in *European Journal of Social Psychology*, 2001/31. szám, 395-411.

Paladino¹⁶ kutatása keretében a résztvevőket arra kérték, hogy gyűjtsenek emberi érzelmeket, majd Implicit Asszociációs Tesztet vettek fel a saját/külső csoport tipikus neveivel. Itt is kijött a várt eredmény: a saját csoporthoz a másodlagos érzelmeket társították gyorsabban, a külső csoporthoz pedig az elsődleges érzelmeket.

Demoulin és munkatársai¹⁷ kutatásának célja az univerzális, állatokra is jellemző elsődleges érzelmek, és a kizárólag emberekre jellemző másodlagos érzelmek elkülönítése volt. Három országban, négy nyelven zajlott a kutatás, hogy lehetőség legyen a kultúrközi összehasonlításra. A résztvevők nemcsak, hogy elhelyezték az „emberekre nem jellemző” és az „emberekre jellemző érzelmeket” egy kontinuum mentén, de ezt ugyanazon az elven tették, melyet az érzelmekutatásban az elsődleges és másodlagos érzelmek elkülönítésére használnak. A kutatás második szakaszában azt vizsgálták, hogy ez a megkülönböztetés vajon hogyan befolyásolja az implicit használatot. Eredményeik alapján, mikor a résztvevők emberi arcot láttak, másodlagos érzelmek esetében gyorsabb volt a reakció idejük. Ugyanez volt a hatás állatok és az elsődleges érzelmek esetében is.

Čehajić, Brown és González¹⁸ Chilében és Boszniában végzett kutatása során a saját csoport által elkövetett atrocitásokra emlékeztették a kísérleti személyeket, ennek hatására megnőtt a külső csoport dehumanizációjának mértéke, kevesebb másodlagos érzelmeket társítottak hozzájuk, ezáltal kevésbé látták emberinek őket, így próbálva a saját felelősségüket/bűntudatukat csökkenteni.

Costello és Hodson kutatása¹⁹ azt vizsgálta, hogy csökkenthető-e a dehumanizáció mértéke, ha kiemeljük, hogy az állatok mennyiben hasonlítanak az emberekre. Azt az eredményt kapták, hogy akik fokozottabb Szociális Dominancia Orientációval rendelkeznek, a dehumanizáció mértéke is jelentősebb náluk. A magasabb Univerzális Orientáció (előítélet-mentesség) viszont nagyobb empátiás készséggel és humanizációval jár együtt. A méréshez 6 elsődleges, 6 másodlagos, 3 pozitív és 3 negatív érzelmeket használtak fel.

Egy spanyolországi kutatásban²⁰ a kísérleti személyekkel papír-ceruza tesztet rögzítettek, melyben emberséghez, állatokhoz, vagy gépekhez kapcsolódó szavakat kellett kapcsolniuk vagy a saját csoportjukhoz, vagy a külső csoporthoz: a németekhez és a romákhoz. Azt az eredményt kapták, hogy szignifikánsan több emberséghez köthető szót írtak a spanyol nevek mellé, több állatokhoz kötődött a romákhoz, és főleg gépekhez asszociálhatókat a németekhez. A második és harmadik felvételben Implicit Asszociációs Teszttel ismételték meg a kapott eredményeket.

Ide kapcsolható továbbá Marcu és Chrysschoou²¹ 2005-ös felmérése is, melyben azt az eredményt kapták implicit mérésükkel, hogy a britek is szignifikánsan több emberséghez köthető szót kapcsolnak a saját csoportjukhoz, mint a roma kisebbséghez, ezáltal infrahumanizálva őket.

2. KUTATÁSOM IRÁNYVONALAI

E kutatások alapján egyértelművé vált, hogy készítenem kell egy előtesztet, melyben azt ítéltetjük meg a kísérleti személyekkel, hogy mely érzelmeket sorolnak az elsődleges, melyeket a másodlagos érzelmek csoportjába. Emellett egy pozitív/negatív, valencia alapján történő megítéltetést is végeztünk.

A korábban említett külföldi cikkekből létrehoztunk egy érzelmi listát, melyeket két dimenzió mentén ítéltetünk meg a vizsgálati személyekkel, valencia (*Kérjük, értékelje 1-től 7-ig terjedő skálán a következő érzelmeket az alapján, hogy mennyire találja negatívnak vagy pozitívnak azokat? Ahol 1 – teljes mértékben negatív és 7 – teljes mértékben pozitív*) és humanitás (*Kérjük értékelje a következő érzelmeket az alábbi 1-től 7-ig terjedő skálán az alapján, hogy azok mennyire jellemzőek kizárólag az*

¹⁶ PALADINO, M. P., LEYENS, J. P., RODRIGUEZ, R., RODRIGUEZ, A., GAUNT, R., & DEMOULIN, S.: Differential association of uniquely and non uniquely human emotions with the ingroup and the outgroup, in *Group Processes & Intergroup Relations*, 2002/5. szám, 105-117.

¹⁷ DEMOULIN, S., LEYENS, J. P., PALADINO, M. P., RODRIGUEZ-TORRES, R., RODRIGUEZ-PEREZ, A., DOVIDIO, J.: Dimensions of “uniquely” and “non-uniquely” human emotions, in *Cognition and emotion*, 2004/18. szám, 71-96.

¹⁸ ČEHAJIĆ, S., BROWN, R., GONZÁLEZ, R.: What do I care? Perceived ingroup responsibility and dehumanization as predictors of empathy felt for the victim group, in *Group Processes & Intergroup Relations*, 2009/12. szám, 715-729.

¹⁹ COSTELLO, K., HODSON, G.: Exploring the roots of dehumanization: The role of animal-human similarity in promoting immigrant humanization, in *Group Processes & Intergroup Relations*, 2010/13. szám, 3-22.

²⁰ MARTÍNEZ, R., RODRÍGUEZ-BAILÓN, R., MOYA, M.: Are they Animals or Machines? Measuring Dehumanization, in *The Spanish Journal of Psychology*, 2012/15. szám, 1110-1122.

²¹ MARCU, A., CHRYSOCHOOU, X.: Exclusion of ethnic groups from the realm of humanity: Prejudice against the Gypsies in Britain and in Romania, in *Psicologia Politica*, 2005/30. szám, 41-56.

emberekre. Ahol 1 – emberekre és állatokra is jellemző és 7 – kizárólag emberekre jellemző) szempontjából.

Végül 200 válasz alapján meghatároztuk azokat az érzelmeket, melyeket az infrahumanizációs kérdőívünk során felhasználtunk. Ez az alábbi táblázatban olvasható:

Elsődleges pozitív	Másodlagos pozitív
élvezet	szeretet
boldogság	csodálat
öröm	bizakodás
eufória	jóakarát
Elsődleges semleges	gyengédség
izgalom	remény
meglepődés	büszkeség
bátorság	együttérzés
túlfűtöttség	lelkedés
izgatottság	elégedettség
csodálkozás	tisztelet
együttérzés	Másodlagos semleges
könyörület	érzékenység
nyugalom	szimpátia
Elsődleges negatív	vágyódás
szenvetés	meqbánás
ingerültség	beletörödés
félelem	nosztalgia
nyugtalanság	Másodlagos negatív
irtózás	meqvetés
irritáció	büntudat
szomorúság	lelkiismeretfurdalás
harag	szégyen
düh	melankólia
undor	zavarodottság
fájdalom	bosszankodás
ijedtség	kiábrándultság
rémület	meqbántódás
	megalázottság
	vígasztalhatatlanság
	neheztelés
	csalódottság

1.táblázat – Az előteszt eredményei, csoportosított elsődleges/másodlagos érzelmeq.

Az eddigi kutatások alapján megfogalmazott hipotéziseim az alábbiak lettek:

1. *A saját csoportunkhoz nagyobb mértékben kapcsolunk másodlagos érzelmeqet, mint a romákhoz.* (Ezt számos korábbi kutatás is igazolta, ugyanakkor magyar mintán még nem tesztelték az eredményt.)

2. *A saját csoportunkhoz nagyobb mértékben kapcsolunk pozitív érzelmeqet, mint a romákhoz.* (Mivel alapvetően felsőbbrendűnek tekintjük a saját csoportunkat, ezért valószínűsíthető, hogy nagyobb arányban kapcsolunk hozzájuk pozitív érzelmeqet.)

3. *A romákkal szemben előítéleteesebbek kevesebb másodlagos érzelmeqet kapcsolnak a romákhoz.* (Az előítéleteességnek köszönhetően negatívabb színben látjuk őket, ami okozhatja azt is, hogy kevésbé tekintjük őket embernek.)

4. *Akikre inkább jellemző a magas szintű SDO, azok kevesebb másodlagos érzelmeqet kapcsolnak a romákhoz.* (Hodson és Costello 2007-es vizsgálata beigazolta, magyar mintán azonban még nem tesztelték.)

5. *Aki több pontot ér el a morális kikapcsolás skálán, az kevesebb másodlagos érzelmet kapcsol a romákhoz.* (Alacsonyabb empátiás készség bizonyítottan fokozottabb infrahumanizációhoz vezet.) Lássuk, hogyan is nézett ki a kutatási tervezet, milyen módszer segítségével gyűjtöttünk adatokat. A pszichológiában oly gyakori kérdőíves mintavételt alkalmaztuk, mely hozzáférhetőségi mintavétel révén az internet segítségével jutott adatokhoz. 359 valid kitöltésünk született, kikötésként szerepelt, hogy csak a 18. életévét betöltött személyek adataival dolgozunk (emiat 4 adatot elvesztettünk). A legfiatalabb résztvevő 18, a legidősebb 82 éves volt. Az átlagéletkor 31,25 év volt. A nemek eloszlását tekintve, 154 férfi és 201 nő töltötte ki kérdőívünket, emellett lehetőség volt az Egyéb kategória megjelölésére is, ezt 4-en választották.

Rákérdeztünk továbbá a csoportovatartozásra is, ahol a választási lehetőségek között szerepelt a magyar, roma és egy üres mező, melybe fel lehetett tüntetni az eltérő csoportovatartozást is. 325-en sorolták magukat a magyarok csoportjába, 22-en több csoporttagságot is felsoroltak, 12-en pedig kizárólag egy, ugyanakkor a magyartól eltérő csoporttagságot adtak meg. Mivel elsősorban a romák csoportjára és megítélésére helyeztük a hangsúlyt, így egyéb kisebbségi csoportok vizsgálatára nem terjedt ki a kutatás, ugyanakkor ez egy későbbi mintavétel számára kiindulópont lehet.

A legmagasabb iskolai végzettség eloszlása a következőképpen alakult: 122-en egyetemi diplomával rendelkeztek, 120-an a gimnáziumi érettségit jelölték meg, 70-en pedig felsőfokú tanulmányokat tudtak maguk mögött. Szakiskolát/szaktanulmányképzőt, általános iskola 8. osztályát, illetve 8 általános iskolánál kevesebbet mindössze 17-en jelöltek meg.

A kérdőív összeállításához különösen Leyens, Rodriguez-Perez, Rodriguez-Torres és munkatársaik 2001-es kutatását, valamint Costello és Hodson 2010-es publikációját használtuk fel. Mint már korábban említettem, az elsődleges és másodlagos érzelmek angolról magyarra történő fordításához, és később az előtesztel való szűréséhez szintén ezeket a cikkeket vettük alapul.

Az előzetes tájékoztatás is online formában történt, ahol az alábbi információkat nyújtottuk a kutatás jellegéről: *Kérdőívünkkel különböző társadalmi kérdésekről, valamint a roma társadalommal kapcsolatos vélekedésekről gyűjtünk adatokat.* Emellett természetesen kitértünk az anonimitásra, valamint arra, hogy a vizsgálat bármikor indoklás nélkül megszakítható. Egy űrlap kipipálásával lehetett jelezni, hogy a résztvevő elolvasta az információkat és hajlandó részt venni a kutatásban. Ekkor lehetett tovább lépni a következő oldalra, ahol a személyes adatokra kérdeztünk rá (nem, kor, legmagasabb iskolai végzettség, csoportovatartozás).

A harmadik és a negyedik oldalakra kerültek az elsődleges és másodlagos érzelmek, melyeket végül az előteszt alapján kiválasztottunk (Itt kritériumként azt vizsgáltuk, melyek voltak azok, amik a leginkább beletartoztak az elsődleges/másodlagos érzelmek csoportjába, illetve figyeltünk arra, hogy egyenlő számban tartalmazzanak pozitív, negatív és semleges érzelmeket). Az alábbi 16 érzellemmel dolgoztunk végül:

Elsődleges negatív: félelem, fájdalom, ijedtség, szenvedés

Elsődleges pozitív: nyugalom, öröm, izgalom, élvezet

Másodlagos negatív: megvetés, kiábrándultság, bosszankodás, vigasztalhatatlanság

Másodlagos pozitív: nosztalgia, könnyörület, remény, büszkeség

A két instrukció a következő volt: *Kérjük, értékelje a következő érzelmeket az alábbi 1-től 5-ig terjedő skálán az alapján, hogy azok mennyire jellemzőek Ön szerint a roma származásúakra (1 - egyáltalán nem jellemző / 5 - teljes mértékben jellemző).* Illetve *Kérjük, értékelje a következő érzelmeket az alábbi 1-től 5-ig terjedő skálán az alapján, hogy azok mennyire jellemzőek Ön szerint a magyar származásúakra (1 - egyáltalán nem jellemző / 5 - teljes mértékben jellemző).*

Mindkét esetben random sorrendben szerepeltek az érzelmek és egy öt fokú Likert-típusú skálát alkalmaztunk, melyen az instrukcióban feltüntetettük a két szélső értéket. A Likert-skála az egyik leggyakrabban alkalmazott kérdőív elrendezés, ahol egy állítással való egyetértés mértékét, vagy egy vélemény helyeslését kell a válaszadónak kifejeznie.

A következő 5 oldalon azokból a skálákból szerepeltek tételek, melyekkel korreláltatni szeretnénk volna az eredményeinket, az alábbi sorrendben: morális kirekesztés (Opatow²² scope of justice elmélete alapján a romák csoportjára megfogalmazva), morális kikapcsolás (Bandura²³ moral disengagement

²² OPOTOW, S.: Animals and the scope of justice, in *Journal of Social Issues*, 1993/49. szám, 71-85.

²³ BANDURA, A., BARBARANELLI, C., CAPRARA, G. V., PASTORELLI, C.: Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency, in *Journal of Personality and Social Psychology*, 1996/71. szám, 364-374.

elmélete alapján, a tételeket magyarra fordította: Hadarics²⁴), roma előítéletek, RWA (felhasznált magyar tételek: Enyedi²⁵) és SDO (magyar tételek: Murányi és Sipos²⁶). Így összesen 31 tétellel dolgoztunk, mely elegendő volt ahhoz, hogy megfelelően mérje az egyes konstruktumokat. Az alábbi instrukciókat alkalmaztuk: *Rövid kijelentéseket fog olvasni. Kérjük, értékelje, hogy mennyire ért egyet az alábbi állításokkal (1 - egyáltalán nem értek egyet / 5 - teljes mértékben egyetértek).*

Az eredmények meghatározására statisztikai módszereket alkalmaztunk, melyek esetében fontos leszögezni: az ok-okozati kapcsolatok csak fenntartásokkal kezelendők, hiszen nem minden esetben lehet a kapcsolat irányára következtetni a kapott eredmények kapcsán. Nagyon fontos a reliabilitás és a validitás előzetes vizsgálata, melyek a statisztikai elemzési tervben is szerepeltek:

1. A felhasznált skálák, illetve a létrehozott alszálák reliabilitásának vizsgálata Cronbach-Alfa mutatóval.
2. Összetartozó Mintás Előjel Próba (nem normális eloszlások miatt) lefuttatása.
3. Korrelációs számítás az egyes hipotézisek tesztelésére.

Vajon milyen eredmények születtek? Beigazolódta-e a felállított hipotézisek? Sikerült-e kapcsolatot kimutatni az egyes személyiségjegyek és a romákkal kapcsolatos fokozott előítélet között? Egyáltalán, van-e bármilyen módszer arra, hogy ezen kutatások segítségével hatékony eszközöket adjunk a kutatók, szociálpszichológusok kezébe arra vonatkozóan, hogyan csökkenthető egy társadalomban a csoportok közötti konfliktus és az infrahumanizáció?

A cikk második részéből kiderül!

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] ALTEMEYER, B., HUNSBERGER, B.: Authoritarianism, Religious Fundamentalism, Quest, and Prejudice, in *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2009/2(2), 113-133.
- [2] BAIN, P. G., VAES, J., & LEYENS, J. P.: *Humanness and dehumanization*, 2013, Psychology Press, New York, 34-111.
- [3] BANDURA, A., BARBARANELLI, C., CAPRARA, G. V., PASTORELLI, C.: Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency, in *Journal of Personality and Social Psychology*, 1996/71(2), 364-374.
- [4] CAPOZZA, D., ANDRIGHETTO, L., FALVO, R., TRIFILETTI, E.: The use of GNAT to study intergroup dehumanization, in *Methodology in Applied Psychology*, 2006/13(4), 295-304.
- [5] ČEHAJČ, S., BROWN, R., & GONZÁLEZ, R.: What do I care? Perceived ingroup responsibility and dehumanization as predictors of empathy felt for the victim group, in *Group Processes & Intergroup Relations*, 2009/12(6), 715-729.
- [6] COSTELLO, K., & HODSON, G.: Exploring the roots of dehumanization: The role of animal-human similarity in promoting immigrant humanization, in *Group Processes & Intergroup Relations*, 2010/13:3-22.
- [7] DEMOULIN, S., LEYENS, J. P., PALADINO, M. P., RODRIGUEZ-TORRES, R., RODRIGUEZ-PEREZ, A., & DOVIDIO, J.: Dimensions of “uniquely” and “non-uniquely” human emotions, in *Cognition and emotion*, 2004/18(1), 71-96.
- [8] ENYEDI Z.: Tekintélyelvűség és politikai-ideológiai tagolódás, in *Századvég*, 1996/2, 135-155.
- [9] HADARICS M.: Cigányellenesség és morális kikapcsolás, 2016, Kézirat, ELTE Pszichológiai Intézet, Szociálpszichológia Tanszék.
- [10] HARRIS, L., FISKE, S.: Dehumanizing the lowest of the low: neuroimaging responses to extreme out-groups, in *Psychol. Sci.*, 2006/17:847-53.
- [11] HASLAM, N.: Dehumanization: an integrative review, in *Personal. Soc. Psychol. Rev.* 2006/10:252-64.
- [12] HASLAM, N. & LOUGHNAN, S.: Dehumanization and Infrahumanization, in *Annual Review of Psychology*, 2013/65, 399-423.
- [13] HODSON, G., COSTELLO, K.: Interpersonal disgust, ideological orientations, and dehumanization as predictors of intergroup attitudes, in *Psychol. Sci.*, 2007/18:691-98.
- [14] KELMAN, H.: Violence without restraint: reflections on the dehumanization of victims and victimizers, in *Varieties of Psychohistory*, ed. G. Kren, L. Rappoport, 1976/29(4), 282-314.

²⁴ HADARICS M.: *Cigányellenesség és morális kikapcsolás*, 2016, Kézirat, ELTE Pszichológiai Intézet, Szociálpszichológia Tanszék.

²⁵ ENYEDI Z.: Tekintélyelvűség és politikai-ideológiai tagolódás, in *Századvég*, 1996/2. szám, 135-155.

²⁶ MURÁNYI I., SIPOS F.: Nemzeti radikálisok tekintélyelvűsége: szociális dominancia orientáció és ellentörténelem, in *Metszetek*, 2012/1. szám, 32-56.

- [15] LEYENS, J. P., RODRIGUEZ-PEREZ, A., RODRIGUEZ-TORRES, R., GAUNT, R., PALADINO, M. P., VAES, J., & DEMOULIN, S.: Psychological essentialism and the differential attribution of uniquely human emotions to ingroups and outgroups, in *European Journal of Social Psychology*, 2001/31(4), 395-411.
- [16] LOUGHNAN, S., HASLAM, N.: Animals and androids: implicit associations between social categories and nonhumans, in *Psychol. Sci.*, 2007/18:116–21.
- [17] MARCU, A., CHRYSOCHOOU, X.: Exclusion of ethnic groups from the realm of humanity: Prejudice against the Gypsies in Britain and in Romania, in *Psicologia Politica*, 2005/30, 41-56.
- [18] MARTÍNEZ, R., RODRÍGUEZ-BAILÓN, R., MOYA, M.: Are they Animals or Machines? Measuring Dehumanization, in *The Spanish Journal of Psychology*, 2012/15 (3), 1110-1122.
- [19] MURÁNYI, I., & SIPOS F.: Nemzeti radikálisok tekintélyelvűsége: szociális dominancia orientáció és ellentörténelem, in *Metszetek*, 2012/1, 32–56.
- [20] OPOTOW, S.: Moral exclusion and injustice: an introduction, in *J. Soc. Issues Policy Rev.*, 1990/46:1–20.
- [21] OPOTOW, S.: Animals and the scope of justice, in *Journal of Social Issues*, 1993/49, 71-85.
- [22] PALADINO, M. P., LEYENS, J. P., RODRIGUEZ, R., RODRIGUEZ, A., GAUNT, R., & DEMOULIN, S.: Differential association of uniquely and non uniquely human emotions with the ingroup and the outgroup, in *Group Processes & Intergroup Relations*, 2002/5(2), 105-117.
- [23] RODRIGUEZ-PEREZ, A., DELGADO-RODRIGUEZ, N., BETANCOR-RODRIGUEZ, V., LEYENS, J-P., VAES, J.: In-frahumanization of outgroups throughout the world: the role of similarity, intergroup friendship, knowledge of the outgroup, and status, in *An. Psicol.*, 2011/27:679–87.
- [24] SCHWARTZ, S., STRUCH, N.: *Values, stereotypes, and intergroup antagonism: Stereotypes and Prejudice: Changing Conceptions*, ed. D. Bar-Tal, C. Grauman, A. Kruglanski, W. Stroebe, 1989, Springer-Verlag, New York, 151–67.
- [25] STAUB, E.: *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence*, 1989, Cambridge Univ. Press, New York.
- [26] VAES, J., PALADINO, M., LEYENS, J-P.: The lost e-mail: prosocial reactions induced by uniquely human emotions, in *Br. J. Soc. Psychol.*, 2002/41:521–34.
- [27] VIKI, G., OSGOOD, D., PHILLIPS, S.: Dehumanization and self-reported proclivity to torture prisoners of war, in *J. Exp. Soc. Psychol.*, 2013/49:325–28.

A KÖLTSÉGVETÉS ÉRINTETTSÉGE, MINT TILTOTT NÉPSZAVAZÁSI TÁRGYKÖR AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG ÉS A KÚRIA ÉRTELMEZÉSÉBEN¹

Absztrakt

A népszavazás a demokratikus jogállamokban kiemelten fontos jogintézmény. Mintegy kiegészítő és korrekciós funkciót tölt be a hatalomgyakorlás képviseleti – azaz közvetett – formája mellett. Mint a hatalom kapcsán általában, itt is fontos kérdés, hogy e hatalom milyen korlátok közé van szorítva. Az Alaptörvényben felsorolt népszavazásból kizárt tárgykörök tartalmi keretet adnak a népszavazás-kezdeményezések számára. Ezek közül az egyik legnehezebben értelmezhető tárgykör az – összefoglaló néven – költségvetéshez, annak végrehajtásához kapcsolódó kezdeményezések köre. Az Alkotmánybíróság több határozatában döntött egy-egy kezdeményezés költségvetési érintettségéről. Tanulmányomban ezekből négyet emelek ki és elemzek, megpróbálva ezzel megtalálni azt a vékony határvonalat, amely a kizárt tárgykörbe ütköző és nem ütköző népszavazási kezdeményezések között húzódik.

Kulcsszavak: népszavazás, tiltott tárgykörök, Alkotmánybíróság, költségvetés

1. BEVEZETÉS

A népszavazás a demokratikus hatalomgyakorlás egyik eszköze. A választópolgárok számára fenntartott lehetőség, amellyel közvetlen módon, valós befolyást gyakorolhatnak a politikai döntéshozatalra. A hatalomgyakorlás másik formája a közvetett demokrácia – a képviselők útján történő döntéshozatal. Közülük – ahogy Alaptörvényünk² B) cikke is leszögezi – a közvetett hatalomgyakorlás az elsődleges. Bár az ókori demokráciák a közvetlen hatalomgyakorlásra épültek, ezen intézmény később jelentőségét veszítette, de nem tűnt el a politika színteréről.

A közvetlen és közvetett hatalomgyakorlás kapcsolatát vizsgálva állapította meg és fejtette ki Montesquieu A törvények szelleméről című művében, hogy a modern államokban szükség van a képviseleti hatalomgyakorlásra.³ A népesség nagy létszáma és az államok megnövekedett területe miatt ugyanis nem lehet kizárólag a közvetlen hatalomgyakorlásra alapozni, a közvetlen törvényalkotás pedig egyenes lehetetlen lenne. Ezért vált elsődlegessé a modern államokban a képviseleti hatalomgyakorlás.

Magyarországon csak az 1989-es közjogi rendszerváltás által nyert elismerést a népszuverenitás alapuló hatalomgyakorlás – mai formájában is ismert és használt – közvetlen eszköze. A közvetlen hatalomgyakorlás ma – országos vagy helyi népszavazás, népi kezdeményezés formájában – mintegy kiegészítő, komplementer funkciót tölt be a közvetett mellett⁴, érvényesülése esetén lényegében meg is előzve azt.⁵ Ezért van különös jelentősége a népszavazás tekintetében is annak a kérdésnek, hogy egy jogállamban a jogalkotó milyen korlátok közé szorítja a népakarat kifejezésének e lehetőségét. A népszavazást – tartalmi tekintetben – több szabály is korlátok közé szorítja. Ilyen például a népszavazási kezdeményezés egyértelműségének követelménye, vagy hogy népszavazás csak olyan kérdésben tartható, ami az Országgyűlés hatáskörébe tartozik. További korlátot jelentenek az Alaptörvényben felsorolt, népszavazásból kizárt, vagy más néven tiltott tárgykörök is.

Kutatásom során e kizárt tárgyköröket vettem górcső alá, jelen írásban azonban – a terjedelmi korlátokra tekintettel – csak egygel, a költségvetési és zárszámadási törvénnyel, valamint a kapcsolódó jogszabályokkal, mint tiltott népszavazási tárgykörrel foglalkozom részletesen. Vizsgálatomat az Alkotmány és az Alaptörvény vonatkozó részeinek összehasonlításával kezdtem. Ezután tértem rá annak

¹ A dolgozat az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült

² A továbbiakban: Atv.

³ DEZSŐ MÁRTA: *Képviselet és választás a parlamenti jogban*, 1998, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 123.

⁴ KUKORELLI ISTVÁN: A képviseleti és a közvetlen demokrácia az Alkotmánybíróság értelmezésében, in BITSKEY BOTOND (szerk.): *Tíz éves az Alkotmánybíróság*, 2000, Alkotmánybíróság, Budapest, 191-193.

⁵ „Az érvényes és eredményes népszavazáson hozott döntés az Országgyűlésre kötelező.” Atv. 8. cikk (1) bekezdés, harmadik mondat.

vizsgálatára, hogy népszavazási eljárásban résztvevő egyes jogalkalmazó szervek – a jogorvoslati fórumként eljáró Alkotmánybíróság és Kúria – milyen értelmezést ad az alaptörvényi szabályozásnak.

2. ELMÉLETI ALAPVETÉS

Népszavazást, azon belül is országos népszavazást kizárólag az Országgyűlés feladat- és hatáskörébe tartozó kérdésben lehet tartani.⁶ A népszavazásra vonatkozó alapvető szabályokat a jogalkotó 1997-ben – az Alkotmánybíróság jelzése alapján⁷ – beemelte az Alkotmányba. Így váltak az alkotmányos szintű szabályozás részévé a népszavazásból kizárt, más néven tiltott tárgykörök is. Jelentőségüket mutatja alkotmányos meghatározottságuk is: a népszavazásból kizárt tárgyköröket az Alaptörvény 8. cikk (3) bekezdése tartalmazza. Az Alaptörvény hatályba lépése előtt az Alkotmány⁸ 28/C. § (5) bekezdése sorolta fel a kizárt tárgyköröket.

A tiltott tárgykörök alaptörvényi meghatározottságából következik, hogy azok esetleges módosítására csak az Országgyűlés minősített többségének (az összes képviselő 2/3-ának azonos szavazatával) van lehetősége, valamint a felsorolás „védett” az Országgyűlésen kívüli minden más hatalmi tényezőtől – jelesen az Alkotmánybíróságtól⁹. Az Alaptörvényt és annak módosításait az AB ugyanis kizárólag a közjogi érvényesség szempontjából vizsgálhatja, azok tartalmát nem, így azokat alkotmány-ellenességre hivatkozva meg sem semmisítheti.

Az AB azonban, mint az Alaptörvény autentikus értelmezésére feljogosított és hivatott egyetlen szerv, határozathozatala során értelmezi az Alaptörvény egyes rendelkezéseit. Így a tiltott tárgykörökkel kapcsolatos Nemzeti Választási Bizottsági¹⁰ (korábban Országos Választási Bizottság, OVB) és Kúriai döntéseken túl az AB joggyakorlata is segít értelmezni a tiltott tárgyköröket és azok tartalmát.

A népszavazás-kezdeményezések elbírálása és a népszavazás tényleges kiírása egy több lépcsős, összetett folyamat. Ebben az eljárásban a Nemzeti Választási Bizottság az elsődleges szűrő. Az NVB megvizsgálja, hogy a benyújtott kezdeményezés megfelel-e az Alaptörvényben és a népszavazásról szóló törvényben¹¹ előírt követelményeknek. Ha a kezdeményezés megfelelő, az NVB határozatában hitelesíti azt, ha pedig nem felel meg a követelményeknek, megtagadja a kérdés hitelesítését. A népszavazási eljárás következő lépcsőfoka az Atv. hatályba lépése előtt az Alkotmánybíróság¹², 2012. január 1-je óta a Kúria¹³. Az Alaptörvény hatályba lépéséig az OVB népszavazási kezdeményezés hitelesítéséről szóló határozatával szemben az Alkotmánybírósághoz lehetett jogorvoslatért fordulni. Az AB e jogorvoslati jellegű eljárása során határozatot hozott, amelyben – a kérdés hitelesítéséről szóló OVB határozat ellen benyújtott kifogásokat elbírálva – az OVB határozatát helybenhagyta, vagy az indítványoknak helyt adva a határozatot megsemmisítette és az OVB-t új eljárás lefolytatására kötelezte. Új eljárása során az OVB-nek nemcsak az alkotmánybírósági határozat rendelkező részére, hanem annak indoklására is figyelemmel kellett lennie.¹⁴

Az NVB népszavazásra szánt kérdés hitelesítéséről szóló határozataival kapcsolatos jogorvoslati jellegű feladatkörök 2012. január 1-jével átkerültek a Kúriához.¹⁵ A Kúria végzésben dönt a népszavazás-kezdeményezés hitelesítéséről szóló határozatok ügyében. A Kúria e döntésével szemben alkotmányjogi panasszal az Alkotmánybírósághoz, mint rendkívüli jogorvoslati fórumhoz lehet fordulni.

⁶ Atv. 8. cikk (2) bekezdés.

⁷ 52/1997. (X.14.) AB határozat.

⁸ A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény (hatályos: 2011. december 31-ig).

⁹ A továbbiakban: AB.

¹⁰ A továbbiakban: NVB.

¹¹ A népszavazás kezdeményezéséről, az európai polgári kezdeményezéséről, valamint a népszavazási eljárásról szóló 2013. évi CCXXXVIII. törvény (a továbbiakban: Nsztv.).

¹² A választási eljárásról szóló 1997. évi C. törvény (a továbbiakban: régi Ve.), 130. § (hatályos 2011. december 31-ig).

¹³ Régi Ve. 130. § (hatályos 2012. január 1- 2013. május 3.), valamint Nsztv. 29. § (1) bekezdés.

¹⁴ 34/2007. (VI.6.) AB határozat, Indokolás III.5.

¹⁵ Az egyes törvények Alaptörvénnyel összefüggő módosításáról szóló 2011. évi CCI. törvénynek (a továbbiakban: EtAmtv.) a 145. § (7) bekezdésével beiktatott a választási eljárásról szóló 1997. évi C. törvény 130. § (1)-(2) bekezdéseinek módosítása alapján „(1) Az Országos Választási Bizottságnak az aláírásgyűjtő ív, illetve a konkrét kérdés hitelesítésével kapcsolatos döntése elleni kifogást a határozat közzétételét követő tizenöt napon belül lehet - a Kúriához címezve - az Országos Választási Bizottsághoz benyújtani.

(2) A Kúria a kifogást soron kívül bírálja el. A Kúria az Országos Választási Bizottság határozatát helybenhagyja, vagy azt megsemmisíti, és az Országos Választási Bizottságot új eljárásra utasítja.”

(Mindezek ellenére még 2012. után is találkozhattunk olyan AB határozatokkal, amelyek egy-egy kérdés hitelesítésével kapcsolatos döntésről szóltak. Ennek oka, hogy az Alkotmánybíróság még az Nsztv. hatályba lépése után is eljárhatott OVB határozatokkal kapcsolatos ügyekben. Átmeneti hatásköre a hatályba lépést megelőzően benyújtott népszavazás-kezdeményezésre és azok hitelesítése tárgyában hozott döntésekre terjedt ki.¹⁶⁾

3. TILTOTT TÁRGYKÖRÖK AZ ALKOTMÁNYBAN ÉS AZ ALAPTÖRVÉNYBEN

A tiltott tárgykörök funkciója legegyszerűbben tehát: a népszavazás-kezdeményezések korlátozása. Mivel a közvetlen hatalomgyakorlás intézményei a demokratikus államokban igen nagy jelentőséggel bírnak, annak korlátait minimum törvényi, bizonyos esetekben alaptörvényi szinten szükséges meghatározni. Ilyen eset a népszavazásból kizárt tárgykörök megállapítása is, ugyanis ezek tartalmi vonatkozásban vetnek gátat a kezdeményezéseknek, e tárgykörök szűkre vagy tágra szabásával tudja a jogalkotó leginkább befolyásolni, hogy a népszavazás intézménye a társadalomban milyen szerepet is tölthet be.

A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvénybe annak 1997-es módosításával kerültek bele a népszavazásnak olyan részletszabályai, mint például a kizárt tárgykörök felsorolása.¹⁷ Ettől kezdve mind az Alkotmány, mind az Alaptörvény tíz kizárt tárgykört határoz meg. A felsorolások között csekély mértékű eltérés fedezhető fel, melyet az alábbi táblázattal szemléltetünk.

Alkotmány 28/C. § (5) bekezdés	Alaptörvény 8. cikk (3) bekezdés
Nem lehet országos népszavazást tartani	
	a) az Alaptörvény módosítására irányuló kérdésről;
a) a költségvetésről, a költségvetés végrehajtásáról, a központi adónemekről és illetékekről, a vámokról, valamint a helyi adók központi feltételeiről szóló törvények tartalmáról	b) a központi költségvetésről, a központi költségvetés végrehajtásáról, központi adónemről, illetékekről, járulékról, vámról, valamint a helyi adók központi feltételeiről szóló törvény tartalmáról;
b) hatályos nemzetközi szerződésből eredő kötelezettségekről, illetve az e kötelezettségeket tartalmazó törvények tartalmáról,	d) nemzetközi szerződésből eredő kötelezettségekről;
	c) az országgyűlési képviselők, a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek, valamint az európai parlamenti képviselők választásáról szóló törvények tartalmáról;
c) az Alkotmány népszavazásáról, népi kezdeményezésről szóló rendelkezéseiről,	
d) az Országgyűlés hatáskörébe tartozó személyi és szervezetalakítási (-átalakítási, -megszüntetési) kérdésekről,	e) az Országgyűlés hatáskörébe tartozó személyi és szervezetalakítási kérdésről;
e) az Országgyűlés feloszlásáról,	f) az Országgyűlés feloszlásáról;
f) a Kormány programjáról,	
g) hadiállapot kinyilvánításáról, rendkívüli állapot és szükségállapot kihirdetéséről,	h) hadiállapot kinyilvánításáról, rendkívüli állapot és szükségállapot kihirdetéséről, valamint megelőző védelmi helyzet kihirdetéséről és meghosszabbításáról;
h) a Magyar Honvédség külföldi vagy országon belüli alkalmazásáról,	i) katonai műveletekben való részvétellel kapcsolatos kérdésről;
i) a helyi önkormányzat képviselő-testületének feloszlásáról,	g) képviselő-testület feloszlásáról;

¹⁶ Az EtAmtv. a 145. § (10) bekezdésével beiktatott a régi Ve. 156. § (2) bekezdése alapján az EtAmtv. rendelkezéseinek hatálybalépését megelőzően benyújtott népszavazási kezdeményezés hitelesítésére a benyújtáskor hatályos rendelkezéseket kell alkalmazni.

¹⁷ Az 1949. évi XX. törvény 28/B-D. §-át az 1997. évi LIX. törvény 3. §-a iktatta be.

j) a közkegyelem gyakorlásáról.	j) közkegyelem gyakorlásáról.
---------------------------------	-------------------------------

Az Alaptörvény kitágította az Alkotmány népszavazásról és népi kezdeményezésről szóló rendelkezéseire vonatkozó tilalmat az Alaptörvény egészére, valamint elhagyta a Kormány programját érintő tilalmat. Az Atv. emellett számos ponton – némi változtatással – átvette az Alkotmány megfogalmazását, valamint ki is bővítette a kizárt tárgykörök listáját az országgyűlési képviselők, a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek, valamint az európai parlamenti képviselők választásáról szóló törvények tartalmát érintő kérdésekkel.

A fenti tárgykörök azonban nem egyenlő gyakorisággal kerültek az Alkotmánybíróság elé. Az AB az Alaptörvény hatályba lépése óta három határozatában¹⁸ döntött a népszavazás-kezdeményezés Alaptörvény-módosításra irányultság kérdésében, két alkalommal¹⁹ a költségvetéshez, adózással kapcsolatos törvényekhez kapcsolódó kezdeményezések ügyében. Emellett egy alkalommal került a taláros testület elé nemzetközi szerződésből eredő kötelezettséget²⁰ érintő kezdeményezéssel kapcsolatos kifogás. Az Alaptörvény hatályba lépése óta e hat eseten kívül még nem nyújtottak be olyan népszavazás-kezdeményezést, amely tiltott tárgykörben ütközése miatt az Alkotmánybíróság elé kerülhetett volna.

Tanulmányom további részében e tíz tárgykör közül a központi költségvetésre, a központi költségvetés végrehajtására, központi adónemről, illetékről, járulékról, vámról, valamint a helyi adók központi feltételeiről szóló törvény tartalmára vonatkozó tilalommal foglalkozom részletesebben. Ennek oka az, hogy mind az Atv. hatályba lépése után, mind azelőtt e tárgykör került a legtöbbször „terítékre”. Véleményem szerint a költségvetés, mint tiltott tárgykör igényli a legtöbb magyarázatot, ennél a legnehezebb ugyanis meghúzni a határvonalat azon kezdeményezések között, amelyek a tilalomba ütköznek és amelyek nem.

4. A KÖZPONTI KÖLTSÉGVETÉS, MINT TILTOTT TÁRGYKÖR

Az Alaptörvény szerint nem lehet országos népszavazást tartani a központi költségvetésről, a központi költségvetés végrehajtásáról, központi adónemről, illetékről, járulékról, vámról, valamint a helyi adók központi feltételeiről szóló törvény tartalmáról.²¹ A népszavazásból kizárt tárgykörökről szóló felsorolásban e tilalom mindig előkelő helyen szerepelt. A következőkben olyan kérdésekre keresek választ, mint, hogy miért szükséges a központi költségvetést kizárt tárgykörként meghatározni, mit is értünk pontosan a központi költségvetés és annak végrehajtásáról szóló törvény alatt, valamint, hogy mennyire lehet az Alaptörvény vonatkozó szakaszait kiterjesztően értelmezni. E kérdésre a kapcsolódó alkotmánybírótsági határozatok vizsgálata után felelek.

3.1. Funkció

A költségvetés legáltalánosabban így határozható meg: az állam meghatározott időtartamra előirányzott kiadásainak és bevételeinek tételes felsorolása és mérlege.²² A költségvetés tehát egy pénzügyi terv, amely az egyes állami szervek tárgyévre vonatkozó bevételi és kiadási előirányzatait tartalmazza.²³ A költségvetésről és a központi költségvetés végrehajtásáról szóló törvény javaslatát a Kormány terjeszti az Országgyűlés elé.²⁴

Miért sorolja az Alaptörvény (az Alkotmányhoz hasonlóan) a népszavazásból kizárt tárgykörök közé a költségvetést a többi, fent említett törvénnyel egyetemben? Ez legegyszerűbben a központi kormányzat stabilitása és a költségvetés közötti szoros összefüggéssel magyarázható. A demokratikus választások útján létrejött kormányok számára az egyik legfontosabb szempont, hogy a központi költségvetést, az állami gazdálkodást önállóan határozhassák meg, ugyanis így tudják megvalósítani a

¹⁸ 2/2012 (II.10.) AB határozat, 11/2012. (III.9.) AB határozat, 12/2012. (III.9.) AB határozat.

¹⁹ 17/2012 (III.30.) AB határozat, 10/2016 (IV.28.) AB határozat.

²⁰ 3195/2014. (VII.15.) AB végzés.

²¹ Atv. 8. cikk (5) bekezdés b) pont.

²² Bragyova András különvéleménye a 16/2007. (III.9.) AB határozathoz, 1. pont.

²³ MIHÁLYI PETRA: A központi költségvetés alkotmányos problémái népszavazási kezdeményezések tükrében, in VEREBÉLYI IMRE (szerk.): *Az állam és jog alapvető értékei a változó világban*, 2012, SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Győr, 42.

²⁴ Atv. 36. cikk (1) bekezdés.

kormányprogramba foglalt célkitűzéseket.²⁵ Ez indokolja azt is, hogy a költségvetési törvény elfogadásához elegendő az országgyűlési képviselők több mint felének szavazata.²⁶

Egy másik, a tilalmat alátámasztó ok lehet véleményem szerint az is, hogy ha központi adónemek, vámok stb. létéről vagy mértékéről lenne népszavazás, a választópolgárok szavazatukat egyéni érdekeik, és nem a közérdek diktálta logika szerint adnák le: az adott közteher csökkentését vagy eltörlését támogatnák. Ennek következményeként pedig a központi költségvetés bevételi oldala jelentősen csökkenne, a kiadások és az azokra való igény azonban nem tűnne el, ez pedig végső soron az államkassza kiüresedéséhez és csödhöz vezetne.

A fentieket figyelembe véve minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy a költségvetésről, annak végrehajtásáról, az adókról, vámokról, illetvekről szóló törvények tartalmát valóban szükséges népszavazásból kizárt tárgykörként meghatározni.

3.2. A tárgykör terjedelme az AB gyakorlata szerint

A szükségszerűség mellett fontos kérdés az is, hogy a tilalom pontosan mire terjed ki, mennyire lehet az alaptörvényi rendelkezéseket kiterjesztően, illetve megszorítóan értelmezni. Vizsgálatot igényel mindezek mellett az is, hogy az egyes népszavazás-kezdemenyvezések milyen szoros (illetve laza) kapcsolatban kell, hogy álljanak a költségvetéssel ahhoz, hogy ne ütközzenek a tilalomba. Nem lehet eltekinteni ugyanis attól – ahogy azt már az Alkotmánybíróság is megállapította, – hogy „[a]z Országgyűlés hatáskörébe tartozó kérdések közül alig van olyan, amelynek nincs költségvetési kapcsolódása. Önmagában már az országos népszavazás megtartása is költségvetési vonzatú, hiszen az [Nsztv. 27. § (1) bekezdése] szerint a népszavazást elrendelő határozatában az Országgyűlés dönt a népszavazás költségvetéséről.”²⁷

Az AB az 51/2001 (XI.29.) határozatában több olyan megállapítást tett e tiltott tárgykör értelmezésével, tartalmának meghatározásával, amely mintegy zsinórmértékként szolgált a későbbi döntéshozatal során is.

Az AB a költségvetés, mint kizárt tárgykör kapcsán a következőket állapította meg:

„A [népszavazási tiltott tárgykörök] alkotmányi felsorolásából következik, hogy az alkotmányi szabályozás kiemelkedő jelentőségével a tiltott tárgykörök zárt, szoros értelmezése áll összhangban. (...) A költségvetésről szóló törvény fogalmába semmiképpen sem tartozhat bele az összes olyan jogszabály, amelynek pénzügyi-költségvetési vonzata van. A „költségvetés végrehajtásáról” fordulat pedig semmiképpen nem jelenti valamennyi, a költségvetés érvényesítését szolgáló törvény tartalmát, hanem kifejezetten a zárszámadási törvényre utal.”²⁸

Az AB – megállapításának megfelelően – szorosan értelmezi a kizárt tárgykörök tartalmát. Így jut arra a következtetésre, hogy a tilalom kizárólag a költségvetésről és a költségvetés végrehajtásáról szóló törvényre vonatkozik, nem lehet kiterjeszteni minden pénzügyi tartalmú jogszabályra.

Indokolásában a taláros testület kiemelte, hogy amennyiben a kérdés csak távoli, közvetett összefüggést mutat a tiltott tárgykörrel, a kérdés nem válik tiltott tárgykörűvé. Ahhoz, hogy azzá váljon, szoros kapcsolat szükséges, és a népszavazásra bocsátandó kérdésből okszerűen következnie kell a költségvetés módosításának.²⁹

Bár az AB a fent idézett határozatával nyilvánvalóvá tette, hogy a kizárt tárgykörbe ütközés kizárólag a költségvetési törvény módosítására irányulás esetén következik be, a kérdés továbbra sem volt teljesen egyértelmű.

Ahogy azt már korábban említettem, a kormányprogram megvalósítása és a költségvetési gazdálkodás meghatározása szoros összefüggésben állnak egymással. A költségvetésről szóló törvényt az Országgyűlés mindig egy adott évre vonatkozóan a tárgyévvel megelőző évben fogadja el. A költségvetési törvényjavaslat – amelyet a Kormány terjeszt az OGY elé – mindenki számára hozzáférhető. Emiatt alakult ki 2007-ben az a helyzet, hogy az ellenzék olyan népszavazás-kezdemenyvezést nyújtott be, amely a következő évi költségvetési törvényjavaslat rendelkezéseit érintette – amely javaslatot a kérdés benyújtásakor a Parlament még nem fogadott el. Ekkor egészítette ki az AB a korábbi határozataiban a

²⁵ Uo. 36. cikk (3) bekezdés.

²⁶ Uo. 36. cikk (1) bekezdés.

²⁷ 51/2001 (XI.29.) AB határozat, Indokolás IV. pont 2.2 alpont.

²⁸ Uo. IV. pont 2.1. alpont.

²⁹ Uo. IV. pont 2.2. alpont.

költségvetés mint kizárt tárgykörbe ütközés vizsgálata során figyelembe veendő alapelveit a következővel:

„Jövőbeli költségvetésre, valamely költségvetési törvényjavaslatra hivatkozva az aláírásgyűjtő ív hitelesítése megalapozottan nem tagadható meg. A költségvetési törvényjavaslat az elfogadásáig módosulhat és előállhat az az eset is, hogy az elfogadott törvény olyan költségvetést tartalmaz, amelyben egyáltalán nem szerepel a népszavazásra feltenni kívánt kérdéssel kapcsolatba hozható előirányzat.”³⁰

A következőkben az AB gyakorlatából vett eseteket felvillantva mutatom be, hogy a testület mely konkrét népszavazás-kezdeményezéseket minősített kizárt tárgykörűnek, illetve melyeket nem, és miért.

3.2.1. A tilalomba ütköző kérdések

Az 59/2004. (XII.14.) AB határozat

Ebben a határozatban az Alkotmánybíróság megsemmisítette az OVB-nek azt a döntését³¹, amelyben a testület hitelesítette a következő kérdést: *„Akarja-e Ön, hogy a minimálnyugdíj a mindenkori nyugdíjas létminimum összegére (KSH:35.000,-Ft.) legyen felemelve és az e feletti nyugdíjakat ennek figyelembevételével arányosan emeljék?”*

Az OVB határozattal szemben benyújtott kifogás indokolása szerint a kérdésből eredményes népszavazás esetén okszerűen következik a költségvetési törvény módosítása. Az AB a kifogást megalapozottnak találta, döntését pedig a következőkkel indokolta:

Eredményes népszavazás esetén a kérdésben szereplő minimálnyugdíjat és a minimálnyugdíj feletti nyugdíjakat emelni kellene. A nyugellátások emeléséről a társadalombiztosítási nyugellátásról szóló törvény rendelkezik. E törvény írja elő azt is, hogy a tárgyévi tervezett adatokat a Magyar Köztársaság költségvetéséről szóló törvény állapítja meg.

Az AB megállapította, hogy bár a kérdésből szövegszerűen nem következik a költségvetési törvény módosítása, eredményes népszavazás esetén abból szükségszerűen mégis annak módosítása következne. Megállapítható tehát, hogy a kizárt tárgykörbe ütközéshez nem szükséges az, hogy a kérdés megfogalmazásában utaljon a kizárt tárgykörre, azzal való összefüggésére.

3.2.2. A tilalomba nem ütköző kérdések

A 32/2007. (VI.6.) AB határozat

Ebben a határozatban az Alkotmánybíróság megsemmisítette az OVB-nek azt a döntését³², amelyben a testület megtagadta a következő kérdés hitelesítését: *„Egyetért-e Ön azzal, hogy az államilag támogatott felsőfokú tanulmányokat folytató hallgatóknak ne kelljen képzési hozzájárulást fizetniük?”* Az ügy előzménye, hogy a kezdeményező 2006. október 24-én benyújtott népszavazás-kezdeményezését az OVB az 566/2006. (XI.20.) számú határozatában megtagadta arra hivatkozva, hogy a kérdés a Kormány programjára (annak módosítására) irányul, amely az Alkotmány szerint tiltott tárgykör volt. Az OVB határozatát az AB megsemmisítette és új eljárás lefolytatására kötelezte a szervet³³. Így született meg a 105/2007 (III.29.) OVB határozat, amely ismételten megtagadta a kérdés hitelesítését, mivel indokolása szerint a kérdésben tartott eredményes népszavazás a költségvetési törvény módosítását tenné szükségessé. Az OVB határozata ellen a kezdeményezők nyújtottak be kifogást. Jogorvoslati jellegű eljárásában az AB ismét megsemmisítette az OVB döntését és új eljárás lefolytatására kötelezte a szervet.

Az OVB álláspontja szerint „a kérdés azért tartozik tiltott tárgykörbe, mert egy eredményes népszavazás következtében a felsőoktatási intézmények ily módon kieső bevételeit (...) a központi költségvetési források átcsoportosításával kellene pótolni, ami szükségessé teheti a bevételi oldal utólagos korrekcióját is.”³⁴

Érvelése során az AB korábbi gyakorlatára, valamint a felsőoktatási és a költségvetési törvény szabályozására támaszkodott. Indokolásában az AB kiemelte, hogy a képzési hozzájárulást költségvetési törvény a felsőoktatási intézmények bevételeinél és kiadásainál nem szerepelteti önálló bevételi sorként, azt a felsőoktatási intézmény költségvetésének bevételeként határozza meg. A fizetésre kötelezettek körét és az egyéb részletszabályokat a felsőoktatási törvény tartalmazta. Ennek okán – a határozat szerint

³⁰ 16/2007. (III.9.) AB határozat, Indokolás III. pont 2. alpont.

³¹ 123/2004. (IX.23.) OVB határozat.

³² 105/2007 (III.29.) OVB határozat.

³³ 15/2007. (III.9.) AB határozat.

³⁴ 32/2007. (VI.6.) AB határozat, Indokolás III. pont 3. alpont.

– eredményes népszavazás esetén nem a költségvetési törvényt, hanem a felsőoktatási törvény vonatkozó szakaszát kellene módosítani.

Hozzáfűzte, hogy mivel a költségvetés bevételként nem szerepelteti a képzési hozzájárulást, annak megszűnése esetén sem lenne szükség a forrás olyan jellegű pótlására, ami miatt szükségszerű lenne a költségvetést módosítani.

A határozatot vizsgálva disszonanciát fedezhetünk fel az AB korábbi gyakorlata (például az 59/2004. (XII.14.) AB határozat érvelése) és jelen határozat indokolása között. Az 59/2004. (XII.14.) határozatban vizsgált kérdés, bár szövegszerűen a nyugdíjemelésre vonatkozott, amelyet a társadalombiztosítási nyugdíjról szóló törvény szabályoz, eredményes népszavazás esetén a költségvetés módosítását eredményezte volna, ezért az AB tiltott tárgykörűnek ítélte. Jelen határozat indokolásában az AB azzal érvel, hogy eredményes népszavazás esetén elegendő a felsőoktatási törvény módosítása, a költségvetés változatlan maradhat.

Itt kell azonban kiemelni, hogy az Alkotmánybíróság eljárása során nincs kötve korábbi döntéseihez és indokolásához, azoktól szabadon eltérhet, az eltérést indokolni pedig nem köteles.

A 34/2007. (VI.6.) AB határozat

Ebben a határozatban az Alkotmánybíróság megsemmisítette az OVB-nek azt a döntését³⁵, amelyben a testület megtagadta a következő kérdés hitelesítését: „Egyetért-e Ön azzal, hogy a háziorvosi ellátásért, fogászati ellátásért és a járóbeteg-szakellátásért a jelen kérdésben megtartott népszavazást követő év január 1-jétől ne kelljen vizitdíjat fizetni?” Az ügy előzménye, hogy a kezdeményező 2006. október 24-én a fenti kérdéssel nagyrészt megegyező népszavazás-kezdeményezését nyújtott be, melynek hitelesítését az OVB az 568/2006. (XI. 21.) számú határozatában megtagadta arra hivatkozva, hogy, bár a kérdés „nem érint már hatályos költségvetést, azonban egy jövőbeli költségvetéssel kapcsolatban összességében meghatározható, számszerűsíthető mértékkel változtatja meg a költségvetési bevétel mértékét.”³⁶ Az OVB határozatát az AB megsemmisítette és új eljárás lefolytatására kötelezte a szervet. Indokolása szerint „jövőbeli költségvetésre, valamely költségvetési törvényjavaslatra hivatkozva az aláírásgyűjtő ív hitelesítése megalapozottan nem tagadható meg”³⁷. Ezt követően a 106/2007. (IV. 11.) számú határozatban az OVB megtagadta az immáron módosított kérdés hitelesítését, mivel indokolása szerint a kérdésben tartott eredményes népszavazás a költségvetési törvény módosítását tenné szükségessé. Az AB ismételten megsemmisítette az OVB döntését és a szervet új eljárás lefolytatására kötelezte. Határozatában az AB a 32/2007. (VI.6.) számú határozat érvelésének mintájára azt hangsúlyozta, hogy mivel a vizitdíj-fizetés kötelezettségét az egészségbiztosítás ellátásairól szóló törvény (Ebtv.) írja elő (és nem a költségvetés), eredményes népszavazás esetén is e törvényt kéne módosítani. Indokolása szerint az Ebtv. következménye, hogy a költségvetésben megjelent a vizitdíj mint bevételi előirányzat. A vizitdíj mint bevétel – az Ebtv. módosítása nyomán történő – elmaradása nem érintené a költségvetést közvetlenül és jelentősen, így nem állapítható meg a kizárt tárgykörbe ütközése.

Bragyova András különvéleményében fejtette ki, miért nem ért egyet az AB többségi határozatának rendelkező részével és indokolásával. Véleménye szerint „[m]inden költségvetési kiadás szükségszerűen a költségvetési törvényen alapszik, függetlenül attól, hogy az adott kiadási tétel abban konkrétan meg van-e nevezve, vagy más kiadási előirányzat része.”³⁸ Az tehát, hogy a vizitdíj a költségvetésben nem jelenik meg a bevételek között önálló sorként, nem befolyásolja sem a költségvetéssel való szoros és közvetlen kapcsolatát, sem azt, hogy a bevétel elmaradása esetén a kieső összeget más forrásból vagy a kiadások csökkentésével kell biztosítani. Véleményem szerint helytálló Bragyova András véleménye, érvelésével is egyetértek. Bár igaz, hogy a vizitdíj-fizetési kötelezettséget nem közvetlenül a költségvetési törvény határozta meg, az végső soron a központi költségvetés bevételeit gyarapította volna. E bevétel elmaradása pedig szükségszerűen a költségvetési törvény módosítását vonta maga után.

3.3. A tárgykör terjedelme a Kúria gyakorlata szerint

Mint ahogy már a dolgozat bevezetésében is említettem, az Alaptörvény hatályba lépésével, 2012. január 1-től a Kúriához került át az AB korábbi hatásköre: a választási bizottság népszavazási

³⁵ 106/2007 (IV.11.) OVB határozat.

³⁶ 568/2006. (XI. 21.) OVB határozat, Indokolás I. pont.

³⁷ 16/2007. (III.9.) AB határozat.

³⁸ Bragyova András különvéleménye a 33/2007. (VI.6.) AB határozathoz, 1. pont.

kezdeményezések ügyében hozott határozatainak jogorvoslata. Bár a Kúria számára ez teljesen új hatáskörnek minősül, a legfőbb bírói szerv „nem indult harcba fegyver nélkül”. Ahogy az a kizárt tárgykörökről szóló összehasonlító táblázatból is kitűnik, az Alkotmány és az Alaptörvény vonatkozó szabályozása számos ponton szövegszerűen is egyezik. Ebből adódik, hogy a Kúria döntéshozatala során számos kérdésben az Alkotmánybíróság által kialakított teszteket³⁹ és az AB joggyakorlatát figyelembe veheti és figyelembe is veszi.⁴⁰ A korábbi gyakorlat szem előtt tartása azonban nem jelenti a Kúria részéről az azzal való feltétel nélküli egyetértést. Ahogy a későbbiekben látni is fogjuk, az elmúlt 6 évben előfordult, hogy a Kúria álláspontjának megváltoztatására kényszerült az AB egy – alkotmányjogi panasz nyomán hozott – határozata alapján.

A következőkben az elmúlt 6 év gyakorlatából vett eseteken keresztül mutatom be, hogy a Kúria az AB gyakorlata nyomán – vagy éppen azzal ellentétesen – hogyan döntött egy-egy konkrét népszavazás-kezdeményezés kapcsán.

3.3.1. A tilalomba ütköző kérdés

A Kúria Knk.IV.37.339/2015/3. számú végzése

Ebben a végzésében a Kúria helyben hagyta az NVB-nek azt a döntését⁴¹, amelyben a testület megtagadta a következő kérdés hitelesítését: „Egyetért-e Ön azzal, hogy a dohánytermékek kiskereskedelme Magyarországon ne az állam kizárólagos hatáskörébe utalt tevékenység legyen?” Az NVB határozatával szemben felülvizsgálati kérelmet nyújtottak be. Az NVB indokolása szerint a kérdés a költségvetési törvény módosítására irányul. Álláspontja szerint érvényes és eredményes népszavazás esetén a dohány kiskereskedelmére kötött koncessziós szerződésekből származó koncessziós díjaktól, mint bevételtől az állam elesne, amely magával vonná a 2015. évi költségvetésről szóló törvény módosítását, ahol a koncessziós bevételek mint bevételi előirányzatok szerepelnek.⁴² A kérdés tehát költségvetést mint kizárt tárgykört közvetlenül érinti. A felülvizsgálati kérelem indokolása szerint az NVB-nek az AB kórházi napidíjas népszavazási kezdeményezésben hozott döntését kellett volna analóg módon alkalmaznia ebben az ügyben, hiszen álláspontja szerint érvényes és eredményes népszavazás esetén elég lenne a dohánytermékek árusításától szóló törvény módosítása, és a népszavazás indukálta bevételkiesés egyébként is a költségvetés elenyésző részét jelentené.

A Kúria döntésével az NVB határozatát helyben hagyta és érvelésében megállapította, hogy felülvizsgálati kérelemben felvetett analógia nem alkalmazható. Jelen ügyben ugyanis „[a] hitelesíteni kért kérdés a dohánykiskereskedelmi tevékenységet állami monopóliummá minősítő törvényt kívánta népszavazásra feltenni. A kérdésnek a Kötv. értelmében költségvetési vonzata van, mivel a hatályos Kötv. konkrét bevételi soron tartja nyilván a monopólium koncesszió útján történő hasznosításából származó várt díjbevételt. A kérdés tehát olyan, a Kötv.-ben megjelölt bevételi jogcímre irányul, amely függetlenül annak összecszerűségétől érvényes és eredményes népszavazás esetén a bevételi jogcím teljes megszűnését jelentené.”

A Kúria indokolásában arra is utalt, hogy az Alaptörvény 8. cikk (3) bekezdés b) pontja meghatározott bevételi források esetében – mintegy extra védelemben részesítve azokat – eleve kizárja népszavazás tartásának lehetőségét. „Ezen források (...) a közös szükségletek fedezését szolgáló bevételül szolgálnak. A polgárok számára fizetési kötelezettséget keletkeztető törvényi kötelezettségek – így az egyéb díjak mellett a koncessziós díjak is - rendszerint olyanok, amelyek léte vagy megszűnése hatást gyakorol a költségvetési törvény tartalmára.”

3.3.2. A tilalomba nem ütköző kérdés

A Kúria Knk.IV.38.133/2015/3. számú végzése

A Kúria ebben a döntésében megváltoztatta az NVB határozatát⁴³, amelyben a Bizottság megtagadta a következő kérdés hitelesítését: „Egyetért-e Ön azzal, hogy az Országgyűlés alkotson törvényt az állami

³⁹ Például az Alkotmánybíróság által az 51/2001. (XI. 29.) AB határozatban kidolgozott egyértelműségi tesztet veszi alapul a Kúria a Knk.IV.37.467/2015/2. számú végzésében is.

⁴⁰ A költségvetéshez, mint kizárt népszavazási tárgykörhöz kapcsolódó döntéseiben a Kúria számos alkalommal hivatkozik az AB korábban is említett, mintegy alapelvi jellegű megállapításokat tartalmazó határozataira.

⁴¹ 45/2015. (III. 27.) NVB határozat.

⁴² Magyarország 2015. évi központi költségvetéséről szóló 2014. évi C. törvény (a továbbiakban: Kötv.) 1. melléklet 43. pont, „Az állami vagyonnal kapcsolatos bevételek és kiadások” című fejezet 1.2.4.4. alpontja.

⁴³ 140/2015. (XI.30.) NVB határozat.

tulajdonban álló termőföldek értékesítésének a tilalmáról?” Az NVB a kérdés hitelesítését annak költségvetési érintettsége miatt tagadta meg, indokolásában pedig hivatkozott a Kúria korábban tárgyalt, Knk.IV.37.339/2015/3. számú végzésére. A kérdés benyújtója felülvizsgálati kérelemmel fordult a Kúriához. Érvelése szerint „*az állami termőföldek értékesítése megtiltásának is vannak pénzügyi költségvetési vonzatai, amik azonban nyilvánvalóan nem értékelhetőek akként, hogy azok az elfogadott költségvetési törvény tartalmával közvetlen és jelentős kapcsolatban állnak.*”

A Kúria végzésében megváltoztatta az NVB határozatát és hitelesítette a népszavazásra szánt kérdést. Döntésében a Kúria leszögezte, hogy „*mindenek előtt abban a jogkérdésben kellett állást foglalnia, hogy a kérelmező hitelesítésre feltett kérdése közvetlenül és jelentős módon érinti-e a 2016. évi költségvetésről szóló törvényt.*” A Kúria arra a következtetésre jutott, hogy a fenti kérdés nem közvetlenül a költségvetési törvényt és a költségvetési gazdálkodást érinti, hanem valójában a nemzeti vagyonba tartozó különleges jogállású vagyonelemmel – a termőföld-vagyonnal – való gazdálkodásról van szó. Hangsúlyozta, hogy a közvetett kapcsolatot az alapozza meg, hogy – mint az a Nemzeti Földalapról szóló törvényben meghatározott – az állami vagyonba tartozó termőföldek értékesítéséből származó bevétel csak föld vásárlására, az államadósság csökkentésére, illetve a törvényben meghatározott más célra fordítható.⁴⁴ Bár a termőföld-értékesítésről szóló bevételek technikailag megjelennek a költségvetési törvényben, azok felhasználásáról az Országgyűlés más törvényben határozott. A Kúria arra a végkövetkezésre jutott, hogy a szabályozási tárgy specialitása (a föld véges volta, nélkülözhetetlensége) „*feloldja a közvetlen kapcsolatot a kérdés és az éves költségvetési törvény között. A kapcsolat közvetettnek minősül, hiszen a kérdés mindenekelőtt arra irányul, hogy az állam miként nem rendelkezhet a tulajdonát képező termőfölddel.*”

A Kúria végzésében azt is kiemelte, hogy az NVB indokolásában tévesen hivatkozott a Knk.IV.37.339/2015/3. számú végzésre, hiszen a két ügy között lényeges különbség van, azok nem vonhatók egymással párhuzamba. Míg az egyik kérdés a dohánykiskereskedelmet állami monopóliummá minősítő törvényt érintette, addig a másik az állami tulajdonban lévő termőföldek értékesítésének problémáját kívánta népszavazásra bocsátani. E két ügy közötti fő különbség, hogy a bevétel az egyik esetben koncessziós díj, amely szabad felhasználású, a másik esetben pedig vételár, amely a Nemzeti Földalapról szóló törvény rendelkezései szerint kötött felhasználású. E lényegi eltérés indokolta tehát azt, hogy a Kúria e két – látszólag hasonló, ám lényegét tekintve mégis eltérő – ügyben különböző döntést hozott.

5. ÖSSZEZÉS

Bár a modern demokratikus államok alapvetően a képviseleti hatalomgyakorlásra épülnek, e hatalomgyakorlási forma ellensúlyaként és korrekciójaként a közvetlen hatalomgyakorlásnak (mint például hazánkban a népszavazás) is jelen kell lennie a politikai döntéshozatal színterén. A demokrácia egyik alapelve, hogy semmilyen hatalom nem lehet korlátlan, így a népszavazás, mint hatalomgyakorlási eszköz is korlátok közé van szorítva. E korlátok egy részét a népszavazásból kizárt tárgykörök felsorolása adja, amelyet az Alaptörvényben (korábban az Alkotmányban) találunk.

E szabályok értelmezése, bár első ránézésre annak tűnik, mégsem egyszerű feladat. Ennek egyik oka az, hogy Alaptörvényünk – rendeltetésének megfelelően – nem kazuisztikus – szabályokat határoz meg, inkább az általánosabb megfogalmazás módszerével él. Ez azonban megnehezítheti az egyes előírások, így a népszavazási tiltott tárgykörök egységes értelmezését.

Vizsgálódásom során a tiltott tárgykörök közül is a költségvetésre vonatkozó tilalomra összpontosítottam. Tettem mindezt azért, mert mind az Atv. hatályba lépése után, mind azelőtt e tárgykör került a legtöbbször „terítékre”. E kérdéskör nagy előfordulása is azt mutatja, hogy a költségvetést érintő kezdeményezéseknél nehéz meghúzni a határvonalat azon kezdeményezések között, amelyek a tilalomba ütköznek és amelyek nem.

Az AB a népszavazásból kizárt tárgykörökkel a népszavazás-kezdeményezések hitelesítéséről szóló döntések elleni jogorvoslati eljárásokban foglalkozott. E döntéseiben az AB a jogalkalmazó és önmaga számára irányelveket alakított ki, amelyeket figyelembe véve könnyebben megítélhető egy népszavazás-kezdeményezés tiltott tárgykörbe ütközése. Bár az AB jogorvoslati jellegű hatásköre átkerült

⁴⁴ A Nemzeti Földalapról szóló 2010. évi LXXXVII. törvény 28. §.

a Kúriához, az Alkotmány és az Alaptörvény vonatkozó részei közötti nagymértékű hasonlóság miatt a korábbi joggyakorlatot a Kúria jogosult figyelembe venni. A legfelsőbb bírói szerv több alkalommal élt e lehetőségével, nem riadt vissza azonban új elvek kidolgozásától sem (tette ezt például a vizsgált Knk.IV.38.133/2015/3. számú végzésében is).

Az alábbiakban röviden összefoglalom a költségvetés, mint népszavazásból kizárt tárgykör jogalkalmazó szervek általi értelmezésének sarokpontjait, rövid áttekintést adva ezzel a joggyakorlatban kialakult álláspontról a tárgykör tartalmi keretei vonatkozásában.

Az AB e kizárt tárgykör vonatkozásában az 51/2001. (XI.29.) AB határozatában a következő alapvető jelentőségű megállapításokat tette:

- A népszavazási tiltott tárgykörök alkotmányi meghatározottságából és ennek jelentőségéből adódóan azokat zártan kell értelmezni.
- Az alaptörvényi tilalom kizárólag a költségvetésről és a költségvetés végrehajtásáról szóló törvényre vonatkozik, nem lehet kiterjeszteni minden pénzügyi tartalmú jogszabályra.
- „Önmagában az, hogy a népszavazás eredménye esetlegesen érinti az Országgyűlés mozgásterét a következő költségvetési törvény megalkotásakor, nem teszi tiltottá a népszavazást.”⁴⁵

Az AB kiemelte, hogy a népszavazás és a költségvetési törvény között közvetlen és érdemi kapcsolatban kell fennállnia ahhoz, hogy a tilalom megállapítható legyen.⁴⁶ Ennek esetei⁴⁷:

- a kérdés kifejezetten a költségvetési törvény módosítását célozza;
- a kérdésből okszerűen következik a költségvetési törvény módosítása;
- az érvényes és eredményes népszavazás jövőbeli költségvetési törvény kiadását konkrétan határozza meg.

A kizárt tárgykörbe ütközéshez nem szükséges az, hogy a kérdés megfogalmazásában utaljon a kizárt tárgykörre, azzal való összefüggésére.⁴⁸

A 16/2007 (III.9.) AB határozat indokolása szerint „jövőbeli költségvetésre, valamely költségvetési törvényjavaslatra hivatkozva az aláírásgyűjtő ív hitelesítése megalapozottan nem tagadható meg”.

A 34/2007.(VI.6.) AB határozatában a testület megállapította, hogy „valamely költségvetésben (vagy a kiadások tekintetében jövőbeli költségvetésben) szereplő nem minden előirányzat módosulása, vagy módosítása vonja maga után szükségszerűen magának a költségvetési törvénynek a módosítását”. A Kúria gyakorlatát vizsgálva az alábbi következtetéseket vontam le:

- A költségvetés bevételi oldalának érintettségét az alapozza meg, ha az adott bevétel úgynevezett szabad felhasználású.
- Adott kezdeményezés nem tekinthető tiltott tárgykörbe ütközőnek abban az esetben, ha a kérdés tárgyát képező költségvetési bevétel kötött felhasználású, melynek részletszabályait ágazati törvény határozza meg, mert ekkor – érvényes és eredményes népszavazás esetén – nem a költségvetési törvény, hanem az ágazati jogszabály módosítása válik szükségessé.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- [1.] CHRONOWSKI NÓRA – KOCSIS MIKLÓS: Az OVB és az AB (több mint hétszer) a népszavazásról, in *Jogtudományi Közlöny*, 2007/9. szám.
- [2.] DEZSŐ MÁRTA: *Képviselőt és választás a parlamenti jogban*, 1998, Közigazgatási és jogi kiadó, Budapest.
- [3.] HALLÓK TAMÁS: Az országos népszavazás egyes tiltott tárgyköreiről, in *Jogtudományi Közlöny*, 2009/6. szám.
- [4.] KUKORELLI ISTVÁN: A képviselői és a közvetlen demokrácia az Alkotmánybíróság értelmezésében, in BITSKEY BOTOND (szerk.): *Tíz éves az Alkotmánybíróság*, 2000, Alkotmánybíróság, Budapest.
- [5.] KUKORELLI ISTVÁN (szerk.): *Alkotmánytan I.*, 2007, Osiris Kiadó, Budapest.
- [6.] KUKORELLI ISTVÁN: *Az alkotmányozás évtizede*, 1995, Korona Kiadó, Budapest.
- [7.] MIHÁLYI PETRA: A központi költségvetés alkotmányos problémái, in VEREBÉLYI IMRE (szerk.): *Az állam és a jog alapvető értékei a változó világban*, 2012, SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Győr.

⁴⁵ 51/2001. (XI.29.) AB határozat, Indokolás IV. pont 2.2. alpont.

⁴⁶ 33/2007. (VI.6.) AB határozat.

⁴⁷ Knk.IV.37. 339/2015/3. számú végzés, II. pont 3. alpont.

⁴⁸ 59/2004. (XII.14.) AB határozat.

elérhető:http://dfkonline.sze.hu/images/egyedi/doktori/%C3%A1ll_%C3%A9s_jog_alap_%C3%A9rt%C3%A9k_v%C3%A1ltoz%C3%B3_vil%C3%A1g/mih%C3%A1lyi.pdf (letöltve: 2017.06.20.)

- [8.] SMUK PÉTER (szerk.): *Alkotmányjog I. Alkotmányos fogalmak és eljárások*, 2015, UNIVERSITAS-GYŐR Nonprofit Kft, Győr.
- [9.] SZIGETI PÉTER: A népszavazási kezdeményezések dömpingje. 2007. Jogalkalmazói tapasztalatok, in SÁNDOR PÉTER – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2007-ről. I kötet: Kormányzat, közpolitika, közélet*, 2008, Demokrácia Kutatások Magyarországi Központja Közhasznú Alapítvány, Budapest.
- [10.] SZILÁGYI EMESE: Népszavazási kérdések: alkotmánybíróági döntés a férfiak korkedvezményes nyugdíjba vonulásának lehetőségéről, in *Közjogi Szemle*, 2015/4. szám.
- [11.] UTRINÉ BARTHA ZSUZSANNA: Az országos népszavazás alkotmányjogi szabályozása – különös tekintettel az Alkotmánybíróság gyakorlatára, in *Collega*, 2003/2. szám.

JOGFORRÁSOK:

- [1.] 105/2007. (III.29.) OVB határozat.
- [2.] 106/2007. (IV.11.) OVB határozat.
- [3.] 123/2004. (IX.23.) OVB határozat.
- [4.] 140/2015. (XI.30.) NVB határozat.
- [5.] 15/2007. (III.9.) AB határozat.
- [6.] 16/2007. (III.9.) AB határozat.
- [7.] 17/2012. (III.30.) AB határozat.
- [8.] 2/2012 (II.10.) AB határozat.
- [9.] 3195/2014 (VII.15.) AB végzés.
- [10.] 32/2007. (VI.6.) AB határozat.
- [11.] 33/2007. (VI.6.) AB határozat.
- [12.] 34/2007. (VI.6.) AB határozat.
- [13.] 45/2015. (III. 27.) NVB határozat.
- [14.] 51/2001. (XI.29.) AB határozat.
- [15.] 52/1997. (X.14.) AB határozat.
- [16.] 568/2006. (XI.21.) OVB határozat.
- [17.] 59/2004. (XII.14.) AB határozat.
- [18.] A Kúria Knk.IV.37.339/2015/3. számú végzése.
- [19.] A Kúria Knk.IV.38.133/2015/3. számú végzése.
- [20.] A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény A Magyar Köztársaság Alkotmánya.
- [21.] A Nemzeti Földalapról szóló 2010. évi LXXXVII. törvény. a Nemzeti Földalapról
- [22.] A népszavazás kezdeményezéséről, az európai polgári kezdeményezésről, valamint a népszavazási eljárásról szóló 2013. évi CCXXXVIII. törvény. a népszavazás kezdeményezéséről, az európai polgári kezdeményezésről, valamint a népszavazási eljárásról
- [23.] A népszavazásról és a népi kezdeményezésről szóló 1989. évi XVII. törvény. a népszavazásról és a népi kezdeményezésről
- [24.] A választási eljárásról szóló 1997. évi C. törvény. a választási eljárásról
- [25.] A választási eljárásról szóló 2013. évi XXXVI. törvény. a választási eljárásról
- [26.] Az Alkotmány módosításáról szóló 1997. évi LIX. törvény.
- [27.] Az Alkotmány módosításáról szóló 1997. évi XCVIII. törvény.
- [28.] Az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény. az Alkotmánybíróságról
- [29.] Egyes törvények Alaptörvénnyel összefüggő módosításáról szóló 2011. évi CCI. törvény. egyes törvények Alaptörvénnyel összefüggő módosításáról
- [30.] Magyarország 2015. évi központi költségvetéséről szóló 2014. évi C. törvény.
- [31.] Magyarország Alaptörvénye.

A SZIGORÍTOTT ŐRIZET A MAGYAR JOGTÖRTÉNETBEN

Absztrakt

Tanulmányom a szigorított őrizettel foglalkozik, mely egy határozatlan tartamú intézkedés volt az 1970-80-as években Magyarországon. A határozatlan tartam azonban nem a szocialista rezsim sajátja, ezért indokoltnak véltem kitérni a jogtörténeti előzményekre is írásomban, illetve ezzel párhuzamosan mutattam be a visszaeső bűnelkövetők terminológiájának fejlődését. Az intézkedés bírói gyakorlata képezi jelen tanulmány fő részét. A vonatkozó megállapításaim levéltári forrásokból és BH-k alapján levont következtetésekből származnak.

Kulcsszavak: határozatlan tartamú intézkedés, dologház, szigorított dologház, szigorított őrizet, visszaeső bűnelkövetők

1. BEVEZETÉS

Napjainkban a visszaeső bűnelkövetők kategóriája nem ismeretlen fogalom, azonban a magyar büntető anyagi jogban nem volt mindig ekképp. Ennek ellenére a megrögzött bűnelkövetők pusztá léte és az ellenük való küzdelem a társadalom valós kihívását jelentette mindig is. A társadalom egészére ugyanis a szokásszerű bűntettesek éppoly hatást gyakoroltak, mint paraziták a szervezetre: csekély számban zavaróak, kellemetlenek, tömegesen azonban megsemmítő, romba döntő hatást képesek kifejteni.¹

Jelen tanulmány is a szokásszerű, visszaeső bűnelkövetőkkel foglalkozik, mégpedig a velük szemben alkalmazott joghátrányok egyikével, a szigorított őrizettel, mely egy határozatlan tartamú intézkedés képében megjelenő eszköz volt a többszörös visszaesők elleni büntetőjogi küzdelemben az 1970-80-as években.

A visszaesőkkel szembeni határozatlan tartamú intézkedés azonban nem a szocialista büntetőjog találmánya volt, intézménytörténeti előzményei a 20. század elejéig nyúlnak vissza. Így tanulmányom kitér ezeknek az előzményeknek a rövid ismertetésére, emellett a visszaesők büntetőjogi szabályozásával is foglalkozik annak érdekében, hogy átfogó és érthető képet adjon a témául szolgáló jogintézményről. Az intézkedés életében két jelentős időállapot közt vonható különbség, ezek összevetését végeztem el az általam készített táblázatban. A bírói gyakorlat vizsgálata kiemelt részét képezte kutatásomnak, emellett az intézkedés leáldozásával is foglalkoztam.

2. INTÉZMÉNYTÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK A POLGÁRI KOR BÜNTETŐJOGÁBÓL

A szabályozás igénye a visszaeső – megrögzött – társadalomra veszélyes bűnelkövetőkkel szemben a 19. században merült fel, ekkor még kezdetleges formában. A 20. századra már egészen világossá vált, hogy a klaszszikus büntetőiskola tettel arányos, megtorló büntetése nem képesek a visszaeső bűnelkövetők számának növekedését megakadályozni, illetve szükséges a bűnelkövetői csoport külön kezelése és rájuk vonatkozó speciális rendelkezések kialakítása. „A visszaesők, a szokásszerű bűnözők elleni fellépés egész Európa problémája volt ezekben az időkben.”²

Polgári korunk kiemelkedő büntetőjogi munkája, a Csemegi Kódex³ korának későszülött gyermeke volt. A klasszikus iskola tanai szellemében született, végső soron „egy, már a törvény keletkezésekor is letűnőben lévő büntetőjogi szemlélet utolsó, fényes fellobbanása” volt.⁴ Fogatkozása többek között a közveszélyes bűntetevő egyénekkal való nemtörődömségben rejlett.⁵ A megrögzött büntettesekről mindössze a körben szólt, hogy meghatározott büntetést vagy vétséget elkövető visszaesőket kizárta a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségéből, az általános részben azonban nem határozta meg a visszaeső bűnelkövetők fogalmát.⁶

¹ IRK ALBERT: A közveszélyes munkakerülők, in *Budapesti Hírlap*, 193/114. sz. 1-2.

² MEZEY BARNA: A határozatlan tartamú szabadságvesztés intézményének bevezetése Magyarországon, in *Jogtörténeti Értekezések*, 1983, Bp, 91.

³ A magyar büntető törvénykönyv a büntettekéről és vétségekről szóló 1878. évi V. törvénycikk (a továbbiakban: Csemegi Kódex).

⁴ RIES ISTVÁN, AUER GYÖRGY: *A hatályos büntetőjog szabályai*, 1947, M. Igazságügyminisztérium Kiadványa, Bp, 3.

⁵ IRK ALBERT: *A magyar anyagi büntetőjog*, 1928, Dunántúl Egyetem Nyomdája Pécs, Pécs, 36-37.

⁶ Csemegi Kódex 49. § 2. pont.

A Kódex hiányosságainak pótlására különböző elméletek születtek, összességében a határozatlan tartamú biztonsági intézkedések bizonyultak jó megoldásnak, megteremtve a gyakorlatias, szükséges és célszerű fellépés lehetőségét.⁷ A 20. század elején a pozitivistá büntetőjogi iskola a tettesre összpontosított, céljá vált az elkövető átnevelése, a különösen veszélyes bűnelkövetői kategóriák esetében pedig az ártalmatlanná tétel tűnt megfelelő megelőzési módnak. Az említett törekvéseknek elegendő időbeli keretet a határozatlan tartamú szabadságot elvonó, korlátozó büntetőjogi intézkedések teremtettek.⁸ A határozatlan tartamú szankciók nem kizárólag a múltbéli tettekre válaszoltak ugyanis, hanem a jövőre vonatkozóan az elkövető személyében rejlő kockázatot orvosolták.⁹

Nagy Ferenc műve nyomán a büntetőjogi intézkedéseket három nagy korszakra osztva célszerű vizsgálni, ezt a felosztást követi jelen tanulmány is a határozatlan tartamú intézkedések vonatkozásában. Az első korszak az első világháború végéig terjed; a második a két világháború közötti éveket öleli fel; az utolsó korszak pedig a második világháború utáni szocialista időszakra tehető.¹⁰ Mivel a dolgozat témája egy harmadik korszakba illeszkedő joghátrány, ezért az első két korszakkal a jelen írás csak annyiban foglalkozik, amennyiben a korábbi intézménytörténeti előzmények azt indokolják. Markója Imre szavait idézve „a hagyományok ereje a büntetőjogban nem csekély.”¹¹ S valóban, a szokás megragadható jelen esetben a visszaeső bűnelkövetőkkel szembeni fellépés igényében, ennek az igénynek az intézkedés, mint szankció megjelenési formájában, továbbá a szankció határozatlan tartamában.

Az intézkedések első korszakába illeszthető hazánkban a dologház intézménye, melyet az 1913. évi X. törvénycikk vezetett be. A dologház eredetileg a közveszélyes munkakerülőkre javító-nevelő hatást gyakorló szankció volt, a jogintézményt bevezető törvény azonban túlnyúlt ezen, és a visszaesőkre irányultan is tett reform lépéseket. Ez a joghátrány a munkakerülésből csavargó vagy egyébként munkakerülő életmódot folytató visszaeső bűnelkövetőkkel szemben alkalmazható 1-5 évig terjedő relatíve határozatlan tartamú intézkedés volt.¹² A visszaesők meghatározott körét érintette csak a törvény, a csavargó – munkakerülő népelemeket, az érdemi szabályozás pedig nem a Csemegi Kódexben, hanem egy külön törvényben kapott helyet. Az első világháború és annak következményei hátráltatták a reformok gyakorlatba történő átültetését, a hatékony fellépés jogi és intézményi kiépítését. A csökevényes kiépülés ellenére azonban 1950-ig létező jogintézményről volt szó, a kalocsai női dologház fogolytörzskönyve is ezt támasztja alá, abban ugyanis nyomon követhető, hogy egészen a jogintézmény megszüntetéséig utaltak női elkövetőket ebbe a büntetésvégrehajtási intézetbe.¹³

A magyar büntető anyagi jogba a megrögzött büntetett fogalmát az 1928. évi X. törvénycikk vezette be.¹⁴ A törvényjavaslat körül éles viták dúltak, jellemzően a visszaesőkre alkalmazott szigorított dologház relatíve határozatlan tartamát támadták ezek során. Ennek ellenére a javaslatot elfogadták, így megvalósult a határozatlan tartamú elítélés lehetősége a visszaeső bűnelkövetőkre vonatkozóan.¹⁵ A szigorított dologház egy büntető, biztonsági természetű intézkedés volt, mely csupán nevében hasonlított a dologházhoz. Ezért semmiképp sem helytálló annak továbbfejlesztett változatoként tekinteni rá, eleve eltérő büntetőpolitikai célok szeltemében alkalmazták azokat. A megrögzött büntetettek rendes, a társadalom hasznos tagjává nevelésnek az eszméjéről továbbra sem mondtak le, ez a cél azonban másodlagossá vált az elszigetelés és ártalmatlanná tétel mellett.¹⁶ A két intézkedés egészen megszüntetésükig párhuzamosan létezett egymás mellett, vagyis a szigorított dologházi szabályozás nem a dologházi helyébe lépett.¹⁷

Az anyagi jogban mindaddig hiányzó megrögzött büntetett fogalmát a törvénycikk határozta meg: megrögzött elkövető az élet, a szemérem vagy a vagyon ellen különböző időben és egymástól függetlenül legalább három büntetett elkövető tettes, aki az utolsó és az azt közvetlenül megelőző büntetett öt éven belül üzletszerűen vagy a bűncselekmények elkövetésére állandó hajlamot mutató módon követte el és a törvény értelmében halálbüntetés kiszabásának nincs helye vele szemben.¹⁸

⁷ HORVÁTH TIBOR: *A büntetési elméletek fejlődésének vázlatja*, 1981, Akadémiai kiadó, Bp, 209-210.

⁸ BALOGH JENŐ: A társadalom hathatósabb védelme a közveszélyes büntetettek ellen, in *Athenaeum*, Bp, 1908/ 17. kötet, 129-139.

⁹ FINKEY FERENC: *Büntetéstan problémák*, 1933, Sylvester irodalmi és Nyomdai Rt, Bp, 181-85.

¹⁰ NAGY FERENC: *Intézkedések a büntetőjog szankciórendszerében*, 1986, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp, 93-96.

¹¹ MARKÓJA IMRE: Nyitóelőadás, in *Jogász Szövetségi Értekezések*, 1979, MJSZ, Budapest, 8.

¹² A közveszélyes munkakerülőkről szóló 1913. évi XXI. törvénycikk 6. és 10. §.

¹³ Lásd: MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára, VII. 102 fondszám alatt a kalocsai női dologház fogolytörzskönyve.

¹⁴ A büntető igazságszolgáltatás egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló 1928. évi X. törvénycikk (a továbbiakban: II. Büntetőnovella).

¹⁵ Az 1927. évi január hó 25-ére összehívott országgyűlés nyomtatványai, 1927, Pesti könyvnyomda és Részvénytársaság, Budapest.

¹⁶ Indokolás a büntető törvények kiegészítéséről és egyes rendelkezéseinek módosításáról, valamint a büntető igazságszolgáltatás további egyszerűsítéséről szóló törvényjavaslatához, in *Az 1927. évi január hó 25-ére összehívott Országgyűlés nyomtatványai, Képviselőházi irományok*, III. kötet 80. szám, 1927, Pesti Könyvnyomda és Részvénytársaság, Budapest.

¹⁷ A büntetőtörvénykönyv általános részének hatálybaléptetéséről szóló 1950. évi 39. törvényerejű rendelet 2. §.

¹⁸ A büntető igazságszolgáltatás egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló 1928. évi X. törvénycikk 36. §.

Intézkedés mivolta ellenére a szigorított dologház tartalmazott büntetési elemeket, melyek az időtartam és a jogkövetkezmenyi oldalról ragadhatók meg leginkább. Relatív határozatlan joghátrány volt. A törvény-cikk csupán a legrövidebb tartamát határozta meg az intézkedésnek, ez 3 évnél kevesebb nem lehetett.¹⁹ A 3. év leteltét követően fordulhatott az elítélt az igazságügyminiszterhez és ekkor kérhette feltételes elbocsátását. Kétséges volt tehát a tényleges hossza az intézkedésnek, szigorú joghátrányt s teljes szakítást jelentett a klasz-szikus büntető jogdogmatika garanciális tételeivel.²⁰ Jogkövetkezmenyi szempontból a fegyház jogkövetkez-ményével egyezett, ezért nem véletlen, hogy „egy újfajta, kissé igazságtalan — hisz nem tettarányos, hanem „veszélyesség” miatt alkalmazott — szabadságvesztés-büntetésnek tekintette” mind a közvélemény mind a joggyakorlat.²¹

3. A HAZAI BÜNTETŐJOGI SZABÁLYOZÁS A VISSZAESŐ BÜNELKÖVETŐKRE VONATKOZÓAN A SZOCIALIZ-MUS ÉVEIBEN 1974-IG

A korábbiakban ismertetett korszakolást tekintve a tárgyalt utolsó szakaszba illeszthető a szigorított őrizet jogintézménye. A korszakot annak fényében kell megítélni, hogy a második világháborút követően a szovjet típusú állammá válás rányomta bélyegét mind a jogalkotásra mind a jogalkalmazásra. „Kialakultak a volt Szovjetunióban azok az ideológiai, filozófiai, politikai kategóriák, fogalmak” melyek szétterjedve egyfajta kötelező irányként szolgáltak a szocialista berendezkedésű államok számára.²² A visszaesőkre vonatkozó sza-bályozást is megérintette a szocialista jogalkotás szele, a Btá.-t hatályba léptető 1950. évi 39. törvényerejű rendelet 2. §-a hatályon kívül helyezett számos korábbi jogszabályt, köztük az 1913. évi X. törvénycíkket és a II. Büntetőnovella szigorított dologházra vonatkozó rendelkezéseit is. A Btá. általánosan nem tért ki a vissza-eső bünelkövetőkre, a szabályozás ez irányban nemhogy lelassult volna, hanem egészen a Csemegi Kódex Különös Részéhez tért vissza, mivel még a külön törvényekben lévő szokásszerű bünelkövetőkre vonatkozó rendelkezéseket is hatályon kívül helyezték.

A Btá.-t követően fokozatos differenciálás indult meg, s ez a visszaesők vonatkozásában egy szigorúbb és merevebb büntetési rendszert jelentett.²³ Megkezdődött a kriminológia tudományos művelése és eredmé-nyeinek a tételes jogba való beültetése, így a kutatások során szerzett tapasztalatokat becsatornázták a bünte-tőjogba.²⁴

A visszaesők szabályozásában előrelépés az 1961-es büntetőtörvénykönyvvel következett be.²⁵ A tör-vénykönyv már az általános részi szabályok között, pontosabban az értelmező rendelkezéseknél elhelyezve határozta meg a visszaeső bünelkövető fogalmát. „...megjelenéséig a szabályozás kusza, ellentmondásos és nyomon követhetetlen volt.”²⁶ A törvénykönyv már az általános részi szabályok között, pontosabban az értel-mező rendelkezéseknél elhelyezve határozta meg a visszaeső bünelkövető fogalmát: visszaeső, akit a büntett elkövetését megelőzőleg szándékosan elkövetett ugyanolyan büntettért már szabadságvesztésre ítélték, és a büntetés kiállításától vagy végrehajthatósága megszűnésétől az újabb büntett elkövetéséig öt év még nem telt el.²⁷ A különös visszaesés fogalmát nem ismerte a törvénykönyv, csupán az idézett általános alakzatot hasz-nálta, azonban a fogalom nem volt következetes.

A gyakorlat nem volt elégedett a szabályozás állapotával és indokoltan vélte a kriminológiai kutató-sokban nyert eredményeket értelmezni. A Legfelsőbb Bíróság 6. számú irányelve foglalkozott a visszaeső bünelkövetőkkel nyomatékosabban. A kriminológiai visszaesés fogalmát értelmezte és használta, továbbá a bünteteskiszabási gyakorlat súlyosítását támogatta velük szemben. Azonos, hasonló jellegű bűncselekmény miatt korábban többször elítélt elkövetőket azonosította a többszöri visszaesői kategóriával. A 12. számú irány-elv a súlyosító és enyhítő körülmények értékelése nyomán tért ki a visszaesőkre, s megjegyezte, hogy szemé-lyük alapos vizsgálata szükséges a szubjektív tényezők teljes megítéléséhez.²⁸

¹⁹ Uo. 39. §.

²⁰ GÖNCZÖL KATALIN: *Bűnös szegények*, 1991, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 32.

²¹ KABÓDI CSABA-MEZEY BARNA: Börtönügy az imperializmus korában, in *Módszertani füzetek*, Szikra Lapnyomda, Budapest, 1987/3. szám, 48.

²² BLASKÓ BÉLA: *A bűnösség büntetőjogi, büntető-jogtudományi problémái*, 2004, Rejtjel Kiadó, Bp, 36.

²³ FONYÓ ANTAL: Büntetési rendszerünk fejlődése a felszabadulás után, in *Jogtudományi Közöny*, 1975/ 3.-4. szám, 192-198.

²⁴ GYÖRGYI KÁLMÁN: A legújabb magyar büntetőjogtudomány fejlődésének fő irányai in *Jogász Szövetségi Értekezések*, 1979, MJSZ Budapest, 139.

²⁵ A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvény (a továbbiakban: 1961-es Btk.).

²⁶ BALLA LAJOS: *Adalékok a visszaeső bünelkövetők megítéléséhez a magyar büntetőjogban*, (elérhető: http://debrece-niitlotabla.birosag.hu/sites/default/files/field_attachment/visszaesobunelkovetok.pdf, letöltve: 2018. 03. 19.) 8.

²⁷ 1961-es Btk. 15. §.

²⁸ BALLA: *i. m.* 8.

4. A HATÁROZATLAN TARTAMÚ INTÉZKEDÉSEK ÚJRAFELFEDEZÉSE A VISSZAESŐ BŰNELKÖVETŐKKEL SZEMBEN

A visszaeső bűnelkövetőkkel szemben alkalmazott jogkövetkezmények kapcsán az államok két nagy csoportját különíthetjük el: ismert a monista, egynyomú és a dualista, kétnyomú rendszert alkalmazó államok köre. A monista rendszer vagy kizárólag büntetés, vagy kizárólag intézkedés foganatosítását, a dualista rendszer pedig a büntetés és intézkedés egymás melletti, illetve egymás utáni alkalmazását jelentette. A szocialista országok többségében a monista rendszer működött, jellemzően nem ismerték és nem használták a biztonsági intézkedéseket. Lengyelország és Magyarország kakukktójásnak számítottak ebből a szempontból, mivel a kétnyomú rendszer keretében alkalmaztak biztonsági intézkedéseket a büntetések mellett. „A dualista szankciórendszer eredeti, teljes formája szerint a büntetőtörvény a szankció mindkét fajtát ismeri és rendelkezik róla. Amennyiben mindkét szankciófaj előfeltételei adottak, mindkettőt elrendelhetik és végrehajjták. Ha mindkettő szabadság elvonásával jár, akkor az egyik szankciót a másik után hajjták végre.”²⁹

1969-ben megjelenő publikációjával Gárdai Gyula és Vigh József valóságos lavinát indítottak el, újra felelevenítették a magyar büntető anyagi jogban már ismert határozatlan tartamú szankció gondolatát. A szerzők a determinista koncepció talaján állva javaslatot tettek a büntetés generális és speciális prevenció céljának egyértelmű megfogalmazására. Véleményük szerint a „szocialista kriminológia által vallott determinizmus lényege röviden abban foglalható össze, hogy az ember minden múltbeli magatartása determinált, a jövőbeni pedig determinálható. Ez az alapja minden pedagógiai tevékenységnek, s ez nyújthat tudományos megalapozást az igazságszolgáltatásnak is.”³⁰ A determinista koncepciót alkalmazhatónak látták a büntetési rendszerben, mivel ezzel a generális prevenció mellett a büntetés céljának egyedi vetülete is érvényesülhetett volna, a speciális prevenció pedig a megrögzött bűnelkövetők társadalmi alkalmazkodásához és a visszaesések számának csökkenéséhez járult volna hozzá véleményük szerint.³¹

A „relatív határozatlan tartamú büntető jogkövetkezmények az élet realitásává váltak” a szigorított őrizet jogintézményének a megteremtésével, melynek maximális tartamát a jogalkotó 5 évben határozta meg.³² Az intézkedés az 1974. évi 9. törvényerejű rendelettel került a joghátrányok anyagi jogi palettájára, egyfajta jogi kísérletezésként.³³ A tettes büntetőjog elvét követő, limitált védelmi intézkedés az elkövető személyében rejlő kockázatra reagált, s határozott tartamú szabadságvesztés letöltését követően került sor a végrehajtására.³⁴ Célzott bűnelkövetői csoportként a társadalomra különösen veszélyes, korábban többször szabadságvesztésre ítélt olyan bűnelkövetőket jelölte meg, akikkel szemben a korábbi büntetések nem bizonyultak elég visszatartó tényezőként.³⁵

Jogi kísérletezésnek tekintette László Jenő cikkében az 1974. évi 9. tvr.-t. Ezt a kodifikációs módszert egy eszköznek nevezte a jogalkotás kezében, mely úgymond arra szolgált, hogy egy új jogintézmény hatásfokát és alkalmazhatóságát élesben teszteljék. Ezt a kísérleti jelleget volt hivatott alátámasztani az, hogy már zajlott az új büntetőtörvénykönyv kodifikációja, továbbá nem az 1961-es büntetőtörvénykönyvbe illesztették, hanem törvényerejű rendeletben hívták életre a jogintézményt.³⁶

A tvr. indokolásában kifejtettek alapján a bűnüldözés és a bűnmegelőzés legfontosabb feladatává vált a visszaeső bűnelkövetők számának csökkentése. A „szélsőségesen tettes-centrikus büntetőfelelősség érvényesítésére” szolgált az intézkedés, célzott bűnelkövetői csoportként a társadalomra különösen veszélyes, korábban többször szabadságvesztésre ítélt olyan bűnelkövetőket jelölte meg, akikkel szemben a korábbi büntetések nem bizonyultak elegendő visszatartó erőként.³⁷ „A relatív határozatlan tartamú büntető jogkövetkezmények az élet realitásává váltak” a szigorított őrizet jogintézményének megteremtésével.³⁸ Az intézkedés leghosszabb tartamát a jogalkotó 5, a legrövidebbet pedig 2 évben határozta meg. Az eljáró bíróság így nem dönthetett a szigorított őrizet pontos tartamáról, azzal az intézkedést életre hívó jogpolitikai elgondolások dőltek volna meg.

²⁹ NAGY FERENC: Szabadságelvonással járó intézkedések a veszélyes visszaeső bűnelkövetőkkel szemben, in *Jogtudományi Közlöny*, 1983/2. szám, 91.

³⁰ GÁRDAI GYULA – VIGH JÓZSEF: Észrevételek büntetési rendszerünk problémáihoz, in *Magyar jog*, 1969/ 10. szám, 578.

³¹ Uo. 576 – 583.

³² SÁRKÁNY ISTVÁN: A szigorított őrizet ellentmondásai, in *Belügyi szemle*, 1985/11. szám, 56.

³³ LÁSZLÓ JENŐ: A büntetőjog reformja, in *Jogtudományi Közlöny*, 1982/ 10. szám, 754-764.

³⁴ GYÖRGYI KÁLMÁN: A büntetékiszabás elvi kérdései és a kodifikáció, in *Jogtudományi Közlöny*, 1977/3. szám, 130.

³⁵ GÖNCZÖL: *i. m.* (1991) 98.

³⁶ LÁSZLÓ JENŐ: A büntetőjog reformja, in *Jogtudományi Közlöny*, 1982/ 10. szám, 754-764.

³⁷ GÖNCZÖL: *i. m.* (1991) 98.

³⁸ SÁRKÁNY ISTVÁN: A szigorított őrizet ellentmondásai, in *Belügyi szemle*, 1985/11. szám, 56.

A visszaesés veszélye volt az a momentum, mely életre hívta a szigorított őrizetet.³⁹ A tettes büntetőjog elvét követő, limitált védelmi intézkedés az elkövető személyében rejlő kockázatra reagált.⁴⁰ Mindazonáltal a szocialista büntetőjog egyetlen szabadságvesztésre ítélt esetében sem mondott le arról, hogy megpróbálkozzon a társadalomba való beilleszkedés támogatásáról. A relatív határozatlan tartammal és az ideglenes elbocsátás lehetőségével az elítélteket rendes, a társadalomba való visszaillleszkedni vágyó magatartás tanúsítására kívánta rászorítani a jogalkotó ezzel az intézkedéssel.⁴¹ A tvr. 1974. július 1-től lépett hatályba és azokra volt alkalmazható, akik az újabb szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekményt ezen időpontot követően követtek el.

A tvr. hatálybalépését követően a szigorított őrizet rövidesen kutatás tárgyává vált. Az Országos Kriminológiai és Kriminálisztikai Intézet, az Igazságügyi Minisztérium és a Büntetésvégrehajtási Országos Parancsnokság Tudományos Csoportja 1976-ban folytatott közös kutatást a sopronkőhidai fegyházban az intézkedés végrehajtási gyakorlatáról. Összesen 200 fő keretében vizsgálták a különösen veszélyes visszaesői minőség jellemzőit. A visszaesők általában nagyon elleni bűncselekmények elkövetésére mutattak hajlamot, életkor szerinti megoszlásban a 40 év alattiak voltak többségben. A karrierbűnözői mivolt nem minden esetben indult már egészen fiatal korban, érdekessége ugyanis a vizsgálatnak az a megállapítás, miszerint több mint 10%-a az elkövetőknek felnőtt korban lépett a bűnözés útjára, s gyors mélyzuhanás után hamar a visszaesők között találta magát.⁴²

Az 1970-es évek végén a szigorított őrizet szabályozásának korábban említett kísérleti jellege megszűnt és egy szilárdabb alapra helyezve az új Btk.-ba integrálódott az intézkedés.⁴³ A törvény kiemelkedő jelentőségű volt a visszaesők szabályozásában, 3 különböző kategóriát határozott meg: a visszaesőkét, a különös visszaesőkét és a többszörös visszaesőkét. „Kriminológiai értelemben a visszaesés kérdését a törvény rendbe tette.”⁴⁴ Az új Btk ezzel betöltötte a Csemegi Kódex óta tátongó űrt és már a gyakorlati igényeknek megfelelő fogalmakat tartalmazott.

Egy új büntető anyagi jogi kódex megalkotása mögött feszülő jogpolitikai indokok és érdekek sokat elárulnak egy-egy jogintézmény bevezetésének mozgatóiról, ezért indokoltnak véltem a Jogi, igazgatási és igazságügyi bizottság jelentésének és az Országgyűlés üléseinek menetét röviden ismertetni tanulmányomban. Az ezeken a tanácskozásokon elhangzott vélemények rávilágítanak arra, mely okok vezették a jogalkotót a korábbi tvr. szerinti szabályozás módosított verziójának használatához.

A Jogi, igazgatási és igazságügyi bizottság 1978. december 13-i ülésén zajlott a Büntető Törvénykönyvről szóló törvényjavaslat megvitatása.⁴⁵ Markója Imre a szocialista büntető törvényhozás egy új irányáról szolt, melyben a „hagyományosan ismert büntetések kiegészülnek védő, nevelő és egészségügyi intézkedésekkel...”⁴⁶ Ebbe a sorba illeszkedett a szigorított őrizet intézkedés is, amelynél az „elkövető társadalomra veszélyessége a cselekmény társadalomra veszélyessége elé ugrik.”⁴⁷ A Büntető törvénykönyv a bűncselekmény fogalmi elemei között kezelte a cselekmény társadalomra veszélyességét, az intézkedésnél azonban az egyénben rejlő rizikófaktor vált kiemelkedően fontossá. Olyan intézkedés volt „amely meghatározott bűncselekménysorozat elkövetése után egy újabb bűncselekményre kiszabott, szintén meghatározott büntetés után következik be azért, mert az illető súlyos visszaeső bűnöző.”⁴⁸

A visszaesőkre vonatkozó szigorúbb szabályozással egyetértett Nezvál Ferenc is, de megjegyezte, hogy a bíróságokra ezzel rendkívüli teher hárul: mind a cselekménynek, mind az elkövetőnek a társadalomra veszélyességét el kellett bírálniuk, emellett a terhelt személyes körülményeit és a korábbi elítéléseit is behatóan kellett vizsgálniuk.⁴⁹

³⁹ NAGY FERENC: A büntetőjogi intézkedések kiszabására vonatkozó elvek, in *Büntetőjogi szakirodalmi gyűjtemény II. kötet*, 1987, Tankönyvkiadó, Budapest, 141-149.

⁴⁰ GYÖRGYI KÁLMÁN: A büntetékiszabás elvi kérdései és a kodifikáció, in *Jogtudományi Közlöny*, 1977/ 3. szám, 130.

⁴¹ A társadalom fokozottabb védelméről a közrendre és a közbiztonságra különösen veszélyes visszaeső bűnözők elleni hatékonyabb fellépés érdekében szóló 1974. évi 9. törvényerejű rendelet indokolása.

⁴² TAVASSY TIBOR: Anketát a szigorított őrizetbe utalt különösen veszélyes visszaesők körében végzett kriminológiai kutatásról, in *Jogtudományi Közlöny*, 1978/3. szám, 164-172.

⁴³ A Büntető törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény.

⁴⁴ Jogi, igazgatási és igazságügyi bizottság 1978. december 13-i üléséről készült jegyzőkönyv, Magyar Parlamenti Gyűjtemény, Országgyűlési Könyvtár, Szakács Ödön hozzászólása, 95.

⁴⁵ Magyar Parlamenti Gyűjteményben, Magyar Országgyűlés bizottsági jegyzőkönyvei, Jogi, igazgatási és igazságügyi bizottság 1978. december 13-i ülése, a továbbiakban: Jegyzőkönyv1.

⁴⁶ Jegyzőkönyv1, Markója Imre hozzászólása, 21.

⁴⁷ Jegyzőkönyv1, Markója Imre hozzászólása, 10.

⁴⁸ Jegyzőkönyv1, Markója Imre hozzászólása, 21.

⁴⁹ Jegyzőkönyv1, Nezvál Ferenc hozzászólása, 44-45.

A javaslat országgyűlési tárgyalása során Markója Imre igazságügyminiszter meghatározta a vezérlő büntetőpolitikai célokat: minden bűncselekmény feltárását, büntetőjogi fellépés elkerülhetlenné és következetessé tételét, valamint egyéniesített büntetések alkalmazását.⁵⁰ „A társadalomra veszélyes és a büntetőjogilag üldözendő magatartások helyes meghatározása mellett minden büntetőtörvény alapvető feladata a büntetések és az intézkedések korszerű és hatékony rendszerének kialakítása.”⁵¹ Az említett korszerűsítés már az 1974-es évek elején megkezdődött, a tvr. ennek az új áramlatnak a hírnöke volt.

A bűnözés visszaszorítása kapcsán szögezte le Nezvál Ferenc, hogy társadalmi szintű összefogással lehet elérni ezen áhított célt. A bűnüldöző és igazságszolgáltató szervek munkája mellett az emberekben kialakuló bűnözés iránti rosszallásnak is nagy szerepe van a jogkövető magatartásra szorításban. A bűnözéssel vívott háború több fronton zajlott, a „bűnözés megelőzésében is nagy szerepe van az oktatásnak és a nevelésnek.”⁵² Bodogán János kiemelte a korábbi bírói gyakorlat tapasztalatainak beültetését az új büntető törvénykönyvbe, mely a „legtökéletesebben használja föl és fejleszti tovább a részleges büntetőjogi reform eredményeit, értékesíti és törvénybe foglalja a Legfelsőbb Bíróság irányelvei alapján már kikristályosodott bírói gyakorlatot a visszaesőkre vonatkozó átfogó rendelkezéseiben.”⁵³

5. A SZIGORÍTOTT ŐRIZET KEZDETI ÉS KIFORROTT SZABÁLYOZÁSÁNAK ÖSSZEVEVÉSE

A következő táblázatban a szigorított őrizet kezdetleges, kísérleti jellegű szabályozását vetettem össze a Btk.-ban szereplővel. A Btk. már egy továbbfejlesztett változatát tartalmazta a jogintézménynek, mely a kezdeti verzióhoz képest korlátozta az alkalmazási kört. A megelőzés céljának jogpolitikai eszközei is változtak: a tvr.-ben a visszatartás, a Btk.-ban már a nevelés dominált.⁵⁴ Arra a kérdésre, hogy az eltérések pontosan miben is nyilvánultak meg, az alábbiak adnak választ.

⁵⁰ Az Országgyűlés 1978. december 21-én tartott ülése, Markója Imre felszólalása a Büntető törvénykönyv tárgyalása során, Országgyűlési napló, 1975. II. kötet, Budapest, 1982 (a továbbiakban: OGY N. 1975. II. kötet), 1998.

⁵¹ OGY N. 1975. II. kötet, Markója Imre felszólalása a Büntető törvénykönyv tárgyalása során, 2007.

⁵² OGY N. 1975. II. kötet, Nezvál Ferenc felszólalása a Büntető törvénykönyv tárgyalása során, 2025.

⁵³ OGY N. 1975. II. kötet, Bodogán János felszólalása a Büntető törvénykönyv tárgyalása során, 2028.

⁵⁴ SÁRKÁNY ISTVÁN: Szigorított őrizet a gyakorlatban, in *Belügyi szemle*, 1985/9. szám, 41.

Szigorított őrizet		
	1974. évi 9. tvr.	1978. évi IV. tv.
sze- mélyi hatály	különösen veszélyes visszaeső	többszörös visszaeső
bűncselekmények	<ul style="list-style-type: none"> • államigazgatás és igazságszolgáltatás elleni <ul style="list-style-type: none"> • a közbiztonság és közrend elleni <ul style="list-style-type: none"> • személy elleni • a család az ifjúság és a nemi erkölcs elleni <ul style="list-style-type: none"> • vagyon elleni • szándékos bűncselekmények 	<ul style="list-style-type: none"> • élet, a testi épség és az egészség elleni <ul style="list-style-type: none"> • a nemi erkölcs elleni • a hivatalos személy • a közbiztonság elleni <ul style="list-style-type: none"> • a vagyon elleni • szándékos bűncselekmények <ul style="list-style-type: none"> • garázdaság • kábítószerezéssel visszaélés
objektív feltételek	<ul style="list-style-type: none"> • korábban már legalább háromszor együttesen legkevesebb háromévi szabadságvesztésre ítélték • utolsó büntetésének kitöltésétől vagy annak végrehajthatósága megszűnésétől számított öt éven belül ismét elköveti a felsorolt bűncselekmények valamelyikét • és emiatt legalább egyévi szabadságvesztésre ítélik, <ul style="list-style-type: none"> + az újabb bűncselekmény elkövetésekor huszadik életévét már betöltötte, + az ügyésznek indítványoznia kellett az elrendelését 	<ul style="list-style-type: none"> • korábban legalább háromszor, egyenként egy évet meghaladó végrehajtható szabadságvesztésre ítélték • a szándékos bűncselekmény elkövetését megelőzően visszaesőként szabadságvesztésre ítélték és az utolsó büntetés kitöltésétől vagy végrehajthatóságának megszűnésétől a szabadságvesztéssel fenyegetett újabb bűncselekménye elkövetéséig három év nem telt el • a felsorolt bűncselekmények bármelyike miatt legalább két évi szabadságvesztésre ítélik <ul style="list-style-type: none"> + az elkövető a bűncselekmény elkövetésekor már betöltötte huszadik életévét
szubjektív feltételek	<ul style="list-style-type: none"> • az elkövetett bűncselekmények körülményeiből, valamint az elkövető életmódjából megállapítható, hogy a Magyar Népköztársaság törvényes rendelkezéseivel következetesen szembehalmozódik 	<ul style="list-style-type: none"> • az újabb bűncselekmények elkövetésének megelőzése érdekében erre az intézkedésre szükség van

1. ábra: A szigorított őrizet két időállapotának összevetése.⁵⁵

6. A SZIGORÍTOTT ŐRIZET A BÍRÓSÁGI GYAKORLATBAN

A fejezetben a levéltári kutatásaim nyomán, valamint a BH-k értelmezése kapcsán nyert információkat dolgoztam fel. Az Igazságügyi Minisztérium Bírósági Főosztálya két ízben, 1983-ban és 1985-ben folytatott vizsgálatot a szigorított őrizet bírósági gyakorlatának felderítése érdekében, a fejezet első része a vizsgálat jelentéseit ismerteti.

6.1. Az 1983. évi vizsgálat⁵⁶

A vizsgálat 60 ügyre terjedt ki, melyben egytől-egyik elrendelték a szigorított őrizetét az elkövetőnek. Azt, hogy milyen tartamú szabadságvesztés büntetés mellett alkalmazták az intézkedést az alábbi táblázat szemlélteti:

	2 év	2-4 év	4-8 év	8 évnél hosszabb
--	------	--------	--------	------------------

⁵⁵ A Szerző saját szerkesztése az 1974. évi 9. tvr. és az 1978. évi IV. törvény nyomán.

⁵⁶ Jelentés a szigorított őrizet bírósági gyakorlatának vizsgálatáról, Budapest Főváros Levéltára, XXV. 50. a. 1983. El. I. B. 14.

szabadságvesztés tartama/ szigorított őrizetesek száma	6	38	15	1
---	---	----	----	---

2. ábra: A szigorított őrizet mellett kiszabott szabadságvesztés büntetések tartama az 1983-as jelentés alapján.⁵⁷

A szigorított őrizet elrendelésének az objektív feltételek megvalósulása mellett és szubjektív körülmény fennállása esetén volt helye. Az ítéletekben a tényállásban kellett feltüntetni ezeknek a feltételeknek a meglétét. A vizsgálat megállapítása szerint az elsőfokú bíróságok jellemzően nem végezték el a tényállás alapos és hiánytalan tisztázását, ugyanis a feltételekről nem szóltak kimerítően. Itt azokra a büntetőjogilag releváns korábbi elítélésekre kell gondolni, melyek a vádlott többszörös visszaesői minőségének megalapozására szolgáltak.

Két meghatározott példa szemlélteti azt az esetkört, amikor az eljáró bíróság helyes következtetésre jutott, ám az eljárási szabályok be nem tartása miatt döntése nem volt megalapozott. A Szegedi Járásbíróság a B. 620/182/5. számú ítélet rövidített indokolásában megjelölte a korábbi elítéléseket: vagyon elleni bűncselekmények miatt 3 és 4 évi valamint 5 havi szabadságvesztést. Látható, hogy az öt hónapos tartam hibádzott, a törvényben előírt egy éves objektív kritérium felét sem érte el. Az iratok közt szerepelt még egy korábbi elítélés is, mely 2 évi szabadságvesztést tartalmazott, ezt azonban nem tette a tényállás részévé a bíróság, így az végső soron hiányos volt.⁵⁸ Szintén hiányos volt a tényállás a Dombóvári Városi Bíróság 2. B. 63/1982/4. számú ítéletében, vagyis több bíróság gyakorlatában is előfordult ez a pontatlanság.⁵⁹ Annak ellenére, hogy a bíróságok megfelelően vették figyelembe a korábbi elítéléseket és ez alapján helyesen állapították meg az intézkedés objektív feltételeinek meglétét, mégis hibásan jártak el, mivel az ítélet indokolásában nem adtak ezekről kimerítően számot.

Az objektív feltételek egyike volt az, hogy a terheltet a korábban elkövetett bűncselekmények miatt legalább háromszor ítéljék legalább egy évet meghaladó tartamú szabadságvesztésre. Amennyiben ezt az egy éves határt csak összbüntetésbe foglalás miatt haladta meg a kiszabott szabadságvesztés büntetés tartama a terhelt szigorított őrizetét nem lehetett elrendelni. Ezt a szabályt az eljáró bíróságok betartották, viszont előfordult, hogy nem az alapügyben hozott, hanem az összbüntetésbe foglalást kimondó ítéletben meghatározott szabadságvesztés tartamára hivatkoztak a tényállásban. Ez történt a Budapesti II., XI. és XII. kerületi Bíróság 5. B. II. 1212/1981/1. számú ítéletében is.⁶⁰

A gyakorlat legkétségesebb pontját a szubjektív feltétel meglétének megítélése képezte. Ha megállapítható volt ugyanis annak fennállta az eljáró bírónak nem volt mérlegelési lehetősége, el kellett rendelni a szigorított őrizetét. A mérlegelési lehetőség annak eldöntésében állt, hogy szükséges volt-e az intézkedés a sikeres speciális prevencióhoz. „Az újabb bűncselekmény megelőzése érdekében annál a többszörös visszaesőnél van szükség a szigorított őrizet elrendelésére, akinek életvitele már a bűnözésre épült, vagyis kialakult benne egy olyan erős antiszociális beállítódás, amelyet a társadalmi beilleszkedési szándék teljes hiánya vagy erőteljesen csökkentet jellemez.”⁶¹

A vizsgálat rávilágított azokra az esetekre, amikor téves indokokra hivatkozásul nem döntöttek szigorított őrizet kiszabása mellett. Az előfeltételek fennállása esetén sem rendelte el a Kaposvári Járásbíróság a vádlott szigorított őrizetét, hivatkozásul a vádlott megbánó – beismerő magatartására és a korábbi intézkedésre, melyből még 3 év hátra volt.⁶² A kiszabott szabadságvesztés hosszú tartamára tekintettel mellőzte a szigorított őrizet elrendelését a Nagykőrösi Városi Bíróság az 1. B. 240/1981/5. számú ítéletében.⁶³ A vádlott több, hosszabb ideje fennálló, súlyosabb betegségére figyelemmel, az előfeltételek fennállása ellenére nem rendelte el az intézkedést a Pesti Központi Kerületi Bíróság a B. VI. 1017/1982/6. számú ítéletében.⁶⁴ A Debreceni Járásbíróság 27. B. 2569/1981/29. számú ítéletében az alacsony intelligenciájú, pszichopátiás személyiségű, labilis elkövető esetében a szabadságvesztés büntetést kellően visszatartó hatásának tekintette.⁶⁵ A fenti példák arra szolgálnak szemléltetésül, hogy az eljáró bíróságoknak mire alapozva nem szabadott volna dönteniük a szubjektív feltétel kapcsán. Ehelyett az elkövetett bűncselekmények tárgyi súlyát, az elkövetés gyakoriságát, az

⁵⁷ A szigorított őrizet mellett kiszabott szabadságvesztés büntetések tartama az 1983-as jelentés alapján, a szerző saját szerkesztése felhasználva a Jelentést a szigorított őrizet bírósági gyakorlatának vizsgálatáról, Budapest Főváros Levéltára, XXV. 50. a. 1983. EI. I. B. 14.

⁵⁸ Szegedi Járásbíróság a B. 620/182/5. számú ítélete, BFL XXV. 50. a. 1983. EI. I. B. 14.

⁵⁹ Dombóvári Városi Bíróság 2. B. 63/1982/4. számú ítélete, BFL XXV. 50. a. 1983. EI. I. B. 14.

⁶⁰ Budapesti II., XI. és XII. kerületi Bíróság 5. B. II. 1212/1981/1. számú ítélete, BFL XXV. 50. a. 1983. EI. I. B. 14.

⁶¹ Jelentés a szigorított őrizet bírósági gyakorlatának vizsgálatáról, Budapest Főváros Levéltára, XXV. 50. a. 1983. EI. I. B. 14.

⁶² Kaposvári Járásbíróság 3. B. 1118/1981/9. számú ítélete, BFL XXV. 50. a. 1983. EI. I. B. 14.

⁶³ Nagykőrösi Városi Bíróság az 1. B. 240/1981/5. számú ítélete, BFL XXV. 50. a. 1983. EI. I. B. 14.

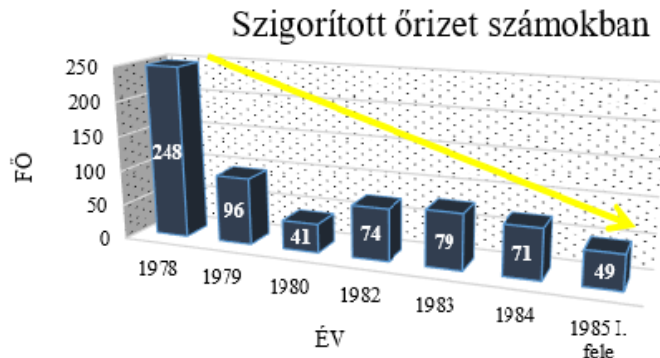
⁶⁴ Pesti Központi Kerületi Bíróság a B. VI. 1017/1982/6. számú ítélete, BFL XXV. 50. a. 1983. EI. I. B. 14.

⁶⁵ Debreceni Járásbíróság 27. B. 2569/1981/29. számú ítélete, BFL XXV. 50. a. 1983. EI. I. B. 14.

elkövetés körülményeit figyelembe véve kellett volna határozniuk a szubjektív feltétel fennállásával és az intézkedés elrendelésével kapcsolatban.

6.2. Az 1985. évi vizsgálat⁶⁶

Az Igazságügyi Minisztérium Bírósági Főosztálya 1985-ben is végzett vizsgálatot a szigorított őrizet bírósági gyakorlatáról. 1985-ben már több mint 10 éves gyakorlat állt a szankció mögött, a vizsgált időszakot pedig két szakaszra lehetett bontani szabályozási oldalról: a tvr. valamint a Btk. hatálya alatti gyakorlatra. A vizsgálat annak feltárására irányult, hogy a bíróságok figyelembe vették-e a jogpolitikai célkitűzéseket az intézkedés alkalmazása során, illetve maga a jogalkalmazás a Btk. előírásai szerint történt-e.

3. ábra: A szigorított őrizetbe utaltak számának alakulása.⁶⁷

A diagram alapján megállapítható, hogy a Btk. hatálybalépését követően az elrendelt szigorított őrizetek száma több mint 62%-al csökkent. Mindez azzal indokolható, hogy a Btk. az intézkedés tárgyi hatálya alá vonható bűncselekmények körében szűkítést vezetett be, emellett az objektív feltételeknél is szigorúbb határokat állított. A legkevesebb szigorított őrizet intézkedést 1980-ban szabták ki, ezt követően ugyan nőtt az intézkedések alkalmazásának gyakorisága, de kimagasló számokat ezután sem ért el.

Az alábbi pontokban összeszedve szerepelnek a bíróságok eljárásában előforduló hibás gyakorlat példái. Látható, hogy akadtak kétségek az intézkedés kiszabhatóságával kapcsolatban, ezek jelentős része pedig a szubjektív feltétel értelmezéséhez kötődött.

- A bíróságok az objektív feltételek fennállása mellett a szubjektív körülményeket az elkövetőre nézve méltányosan mérlegelték és nem alkalmazták az intézkedést.
- Jellemző a szubjektív feltételek vizsgálatánál a bíróságok eljárásának hiányos mivolta, nem fordítottak kellő figyelmet az elkövető személyiségének feltárására, a vonatkozó iratok beszerzésére. Nem mérlegeltek és nem vizsgálták kellően a szubjektív feltételek meglétét.
- Az újabb bűncselekmény esetében azért került mellőzésre a szigorított őrizet elrendelésre, mert az eljárás során korábban elrendelt ilyen intézkedés hatálya alatt állt a tettes. Az említett gyakorlat téves, mivel több elrendelt szigorított őrizet esetén az elkövetőre nézve a legsúlyosabbat kellett fogatosítani. Ha az elítélt éppen az intézkedés végrehajtása alatt állt, logikusan az 5 éves maximum időtartam már lerövidült számára a letöltött idővel. Az újonnan elrendelt intézkedés egy újabb 5 éves keretet jelentett, mely egyértelműen hosszabb, mint az, melyből akár egyetlen napot is letöltött az illető.
- A tárgyalás előkészítése során a bíróságok jellemzően nem tértek ki annak vizsgálatára, hogy a szigorított őrizet elrendelésének feltételei fennálltak-e vagy sem. Ennek eljárásjogi vonzatai voltak: amennyiben fennállt a lehetőség vétségi eljárást nem lehetett lefolytatni, a tárgyaláson pedig az ügyész és a védelem részvétele kötelező volt.

6.3. Mít mutatnak a BH-k?

„Minthogy a szigorított őrizet elrendelésénél az elbírálás alatt álló cselekményen kívül nagy jelentőségű az elkövető múltbeli magatartásának, előéletének értékelése: tarthatatlan és a törvény sérelmével jár, ha e vonatkozásban más bíróságok előtti eljárásban különböző értékelés alapján, eltérő álláspontot tükröző határozatok születnek.”⁶⁸

⁶⁶ Jelentés a szigorított őrizet bírósági gyakorlatának vizsgálatáról, Budapest Főváros Levéltára, XXV. 50. a. 1985. EI. I. B. 4.

⁶⁷ A szigorított őrizetbe utaltak számának alakulása, szerző saját szerkesztése BFL XXV. 50. a. 1985. EI. I. B. 4. alapján.

⁶⁸ BH1978. 240.

A BH-k vizsgálatát a jogegységesítésben betöltött szerepük miatt tartottam indokoltnak a szigorított őrizet gyakorlati alkalmazása szempontjából. A fejezetben olvasható megállapításokat az első fokon eljáró bíróságok gyakorlatára szűkítve értelmeztem, a kapott információk 39 BH anyagából származnak.⁶⁹ A vizsgálat során a következő kérdéseket tettem fel, s ezekre kerestem választ:

1. Hányszoros elítéltekkel szemben került alkalmazásra a szigorított őrizet?
2. Milyen bűncselekmény elkövetése szolgált alapjául a szóban forgó eljárásoknak?

6.3.1. Hányszoros elítéltekkel szemben került alkalmazásra a szigorított őrizet?

Ahhoz, hogy a szigorított őrizet egyáltalán szóba jöhessen konkrét ügyben alkalmazandó intézkedésként az objektív feltételeknek fenn kellett állniuk. Az egyik ilyen kritérium volt a korábbi bűncselekmények miatti legalább háromszoros elítélése az elkövetőnek. 28 BH vonatkozásában találtam pontos adatokat a korábbi elítélések számára, az alábbi táblázat ennek eredményeit mutatja:

elítélések száma/ fő	3	4	5	6	8	9	10	11	15	16	26
	2	6	4	6	1	1	1	3	2	1	1

4. ábra: A szigorított őrizetbe utaltak korábbi elítéléseinek száma.⁷⁰

Mivel 28 ügy kapcsán nem lehet általánosítani, ilyen jellegű megállapításokat nem tennék, az azonban jól látszik, hogy az intézkedés fő csapásvonalába a minimum 4-6 bűncselekményt elkövető egyének tartoztak. Több mint 10 korábbi elítélést magukénak vallhatók 25%-át tették ki a vizsgálatban érintett elkövetőknek, számuk tehát nem volt kimagasló. Egy elkövető vonatkozásában kirívóan magas számot mutatott a korábbi elítélések száma, ez pontosan 26 korábbi elítélést jelentett, ez azonban hangsúlyozottan egyedi jelenségnek számított.⁷¹

6.3.2. Milyen bűncselekmény elkövetése szolgált alapjául a szóban forgó eljárásoknak?

Megállapítható, hogy 39 eset 74%-ban vagyon elleni bűncselekmények képezték az eljárás tárgyát. Lopásról 25, rablásról 3, csalásról 1 esetben szólt az eljárás. Ezekkel a bűncselekményekkel halmazatban állt hivatalos személy elleni erőszak 3, kifosztás pedig 1 esetben.

Emberölés 3, emberölés kísérlete 1, erőszakos közöszlenség 2, erőszakos természet elleni fajtalanítás 1 alkalommal képezte az eljárás alapját. A szigorított őrizet a fenti számok értelmében főként a vagyon elleni bűncselekmény elkövetők szankciójává vált, ebben a körben is a lopások száma volt kiugróan magas.

7. ÖSSZEZÉS HELYETT: A HATÁROZATLAN TARTAMÚ INTÉZKEDÉS NAPJÁNAK LEÁLDÓZÁSA

Az intézkedés megszüntetésének előszele már 1989 nyarán felmerült. Levélben értesítették a Főügyészt, hogy az igazságügyminiszter javaslatot fog tenni az Országgyűlésben a szigorított őrizet intézkedés hatályon kívül helyezésére. Ez okból kifolyólag kérték az ügyészeket az ilyen intézkedések elrendelésére vonatkozó indítványok mellőzésére, illetve a már elrendelt szigorított őrizetek esetén az azok ellen történő fellebbezések támogatására, vagy a fellebbezések indítványozására.⁷²

Megfogalmazódott a jogalkotóban a kétség, hogy „azok a többszörös visszaesők, akiknél a szigorított őrizet alkalmazható, bármilyen nevelési eszközzel befolyásolhatók (e egyáltalán), mert a bűnözés életformájukká vált.”⁷³ Ezzel egyidejűleg megkezdődött a demokratikus jogállam kiépítéséhez szükséges büntetőjogi reform megindítása is.⁷⁴ Ezeknek a folyamatoknak az eredménye pedig az volt, hogy a Btk. 1989. évi LIV.

⁶⁹ Vizsgált BH-k: BH1975. 110., BH1975. 163., BH1975. 300., BH1975. 301., BH1975. 406., BH1976. 143., BH1976. 200., BH1976. 252., BH1976. 349., BH1976. 382., BH1976. 426., BH1976. 427., BH1976. 428., BH1976. 488., BH1976. 489., BH1977. 101., BH1977. 225., BH1977. 430., BH1977. 431., BH1978. 6., BH1978. 109., BH1978. 187., BH1978. 240., BH1979. 10., BH1979. 349., BH1979. 356., BH1981. 263., BH1982. 81., BH1982. 402., BH1983. 143., BH1983. 180., BH1984. 174., BH1984. 382., BH1985. 167., BH1985. 378., BH1986. 127., BH1987. 115., BH1987. 300., BH1988. 385.

⁷⁰ Szerző saját szerkesztése a vizsgált BH-k alapján.

⁷¹ BH1975. 163.

⁷² Értesítés BFL. XXV. 60. a. 1989. I. B. 270.

⁷³ A Büntető Törvénykönyv módosításáról szóló 1989. évi LIV. törvény indokolása in *Magyar Közlöny*, 1989/99. szám.

⁷⁴ Az 1985. évi június hó 28-ára összehívott Országgyűlés naplója, V. kötet, 1998, Budapest, 5728.

törvénnyel⁷⁵ történő módosítása annak hatálybalépése előtt elrendelt szigorított őrizetekre kimondta azok végrehajthatatlanságát.⁷⁶ Az indokolásban bukott pedagógiai módszernek tekintették mindazt, a büntetésvégrehajtásról szóló törvényerejű rendelet⁷⁷ meghatározott, illetve több aggály is felmerült az intézkedéssel kapcsolatban: kialakította az elítéltekben a büntetőrendszerrel szembeni áldozat érzést, csökkentette a reszocializációs esélyeket és a büntetésvégrehajtást is nehéz feladatok elé állította.⁷⁸

A szigorított őrizettel kapcsolatban tehát számos, különböző oldalról jövő probléma merült fel. Egyfelől a büntetésvégrehajtási testület tagjai és maguk az elítéltek is büntetésként tekintettek rá, nem pedig intézkedésként, s végképp nem egy nevelő-javító intézményként, mely kaput jelenthetne a dolgozó, tisztességes életbe. Másfelől eleve kétséges volt, hogy arra az elkövetői csoportra, amely tagjait már legalább 4-szer ítélték el bűncselekmény elkövetése miatt hatással lehet-e egy szabadságvesztésbe oltott, szabadságelvonással járó biztonszági intézkedés. Az a plusz néhány év, mellyel az intézkedés megtoldotta a szabadságelvonást csak a családi kapcsolatok további lazulását okozta. A gyakorlat igazolta, hogy bizonyos esetekben szigorított őrizet idevagy oda, a végrehajtást követően az elkövetők ismételten a bűnözés mezejére tévedtek.⁷⁹ „A szigorított őrizet csupán a veszélyes bűnözők egy csoportjának a társadalomtól való elkülönítését valósítja meg.”⁸⁰ 89-ben már egyenesen irreálisnak neveztek az intézkedés eredeti célja megvalósíthatóságát, tekintettel a büntetésvégrehajtás adottságaira.⁸¹

A 20. századi magyar jogtörténetben többször előfordult, hogy a megrögzött, visszaeső bűnelkövetőkkel szemben határozatlan tartamú intézkedéssel vették fel a harcot. A szabályozás megvolt, a végrehajtási feltételek már néhol hiányoztak vagy csak csökevényesen valósultak meg, ami pedig a hatásosságukat illeti, az a kifejtettek alapján erősen megkérdőjelezhető. Egyet azonban nem szabad elfelejtenünk, s ennek betartását kell szem előtt tartanunk, amikor büntetőjogi joghátrányokról van szó: „a személyes szabadság egyik legsúlyosabb, állam által elkövethető sérelme a büntető eljárás alá vonás, a személyes szabadságtól megfosztás, vagy ítélet alapján történő büntetésvégrehajtás. De még itt sem mondhat le a szabadelvű az emberi méltóság védelméről, a humanizmus valamiféle, természetesen korlátozott megóvásáról és gyakorlásáról.”⁸²

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1.] BALLA LAJOS: *Adalékok a visszaeső bűnelkövetők megítéléséhez a magyar büntetőjogban*, (elérhető: http://debreceniitlotabla.birosag.hu/sites/default/files/field_attachment/visszaesobunelkoveatok.pdf, letöltve: 2018. 03. 19.).
- [2.] BALOGH JENŐ: A társadalom hathatósabb védelme a közveszélyes büntettesek ellen, in *Athenaeum*, Bp., 1908/ 17. kötet.
- [3.] BLASKÓ BÉLA: *A bűnösség büntetőjogi, büntető-jogtudományi problémái*, 2004, Rejtjel Kiadó, Bp.
- [4.] FINKEY FERENC: *Büntetés-tani problémák*, 1933, Sylvester irodalmi és Nyomdai Rt., Bp.
- [5.] FONYÓ ANTAL: Büntetési rendszerünk fejlődése a felszabadulás után, in *Jogtudományi Közöny*, 1975/ 3.-4. sz.
- [6.] GÁRDAI GYULA – VÍGH JÓZSEF: Észrevételek büntetési rendszerünk problémáihoz, in *Magyar jog*, 1969/ 10. sz.
- [7.] GÖNCZÖL KATALIN: *Bűnös szegények*, 1991, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp.
- [8.] GYÖRGYI KÁLMÁN: A büntetés-kiszabás elvi kérdései és a kodifikáció, in *Jogtudományi Közöny*, 1977/3. sz.
- [9.] GYÖRGYI KÁLMÁN: A legújabb magyar büntetőjogtudomány fejlődésének fő irányai, in *Jogász Szövetségi Értekezések*, 1979, MJSZ Bp.
- [10.] HORVÁTH TIBOR: *A büntetési elméletek fejlődésének vázlatja*, 1981, Akadémiai kiadó, Bp.
- [11.] IRK ALBERT: A közveszélyes munkakerülők, in *Budapesti Hírlap*, 193/114. sz.
- [12.] IRK ALBERT: *A magyar anyagi büntetőjog*, 1928, Dunántúl Egyetem Nyomdája Pécs, Pécs, 36-37.
- [13.] KABÓDI CSABA-MEZEY BARNA: Börtönügy az imperializmus korában, in *Módszertani füzetek*, Szikra Lapnyomda, Budapest, 1987/3. sz.
- [14.] LÁSZLÓ JENŐ: A büntetőjog reformja in *Jogtudományi Közöny*, 1982/ 10. sz.
- [15.] MEZEY BARNA: A határozatlan tartamú szabadságvesztés intézményének bevezetése Magyarországon, in *Jogtörténeti Értekezések*, 1983, Bp.
- [16.] MEZEY BARNA: A polgári büntetőjogi tudományosság a XIX.-XX. század Magyarországon, in *Jogtörténeti Értekezések 20*, 1997, Bp.

⁷⁵ A Büntető Törvénykönyv módosításáról szóló 1989. évi LIV. törvény.

⁷⁶ A Büntető Törvénykönyv módosításáról szóló 1989. évi LIV. törvény 5. § (4) bek.

⁷⁷ A büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet.

⁷⁸ A Büntető Törvénykönyv módosításáról szóló 1989. évi LIV. törvény indokolása in *Magyar Közöny*, 1989/99. szám.

⁷⁹ Lásd: BH1987. 34., BH1987. 300., BH1987. 339. és BH1988. 385.

⁸⁰ Az 1985. évi június hó 28-ára összehívott Országgyűlés naplója, V. kötet, 1998, Budapest, 5729.

⁸¹ A Büntető Törvénykönyv módosításáról szóló 1989. évi LIV. törvény indokolása in *Magyar Közöny*, 1989/99. szám, 1792-93.

⁸² MEZEY BARNA: A polgári büntetőjogi tudományosság a XIX.-XX. század Magyarországon in *Jogtörténeti Értekezések 20*, 1997, Budapest, 17.

- [17.] NAGY FERENC: A büntetőjogi intézkedések kiszabására vonatkozó elvek, in *Büntetőjogi szakirodalmi gyűjtemény II. kötet*, 1987, Tankönyvkiadó, Bp.
- [18.] NAGY FERENC: *Intézkedések a büntetőjog szankciórendszerében*, 1986, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp.
- [19.] NAGY FERENC: Szabadságelvonással járó intézkedések a veszélyes visszaeső bűnelkövetőkkel szemben, in *Jogtudományi Közlöny*, 1983/2. sz.
- [20.] RIES ISTVÁN, AUER GYÖRGY: *A hatályos büntetőjog szabályai*, 1947, M. Igazságügyminisztérium Kiadványa, Bp.
- [21.] SÁRKÁNY ISTVÁN: A szigorított őrizet ellentmondásai, in *Belügyi szemle*, 1985/11. sz.
- [22.] SÁRKÁNY ISTVÁN: Szigorított őrizet a gyakorlatban, in *Belügyi szemle*, 1985/9. sz.
- [23.] STEFFLER SÁNDOR: Szigorított őrizet a gyakorlatban és de lege ferenda, in *Magyar jog*, 1976/ 7. sz.
- [24.] TAVASSY TIBOR: Anket a szigorított őrizetbe utalt különösen veszélyes visszaesők körében végzett kriminológiai kutatásról, in *Jogtudományi Közlöny*, 1978/3. sz.

FELHASZNÁLT JOGFORRÁSOK

- [1.] A büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet.
- [2.] A büntető igazságszolgáltatás egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló 1928. évi X. törvénycikk.
- [3.] A büntetőkönyv általános részéről szóló 1950. évi II. törvény.
- [4.] A Büntető Törvénykönyv módosításáról szóló 1989. évi LIV. törvény.
- [5.] A büntetőtörvénykönyv általános részének hatálybaléptetéséről szóló 1950. évi 39. törvényerejű rendelet.
- [6.] A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény hatálybalépéséről és végrehajtásáról szóló 1979. évi 5. törvényerejű rendelet.
- [7.] A Büntető törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény.
- [8.] A közveszélyes munkakerülőkről szóló 1913. évi XXI. törvénycikk.
- [9.] A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről szóló 1878. évi V. törvénycikk.
- [10.] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvény.
- [11.] A társadalom fokozottabb védelméről a közrendre és a közbiztonságra különösen veszélyes visszaeső bűnözők elleni hatékonyabb fellépés érdekében szóló 1974. évi 9. törvényerejű rendelet.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK ÉS EGYÉB FORRÁSOK

- [1.] A kalocsai női dologház fogolytörzskönyve MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára, VII. 102.
- [2.] Az 1927. évi január hó 25-ére összehívott Országgyűlés nyomtatványai, Képviselőházi irományok, III. kötet 80. szám, 1927, Pesti Könyvnyomda és Részvénytársaság, Budapest.
- [3.] Budapesti II., XI. és XII. kerületi Bíróság 5. B. II. 1212/1981/1. számú ítélete, BFL XXV. 50. a. 1983. EI. I. B. 14.
- [4.] Debreceni Járásbíróság 27. B. 2569/1981/29. számú ítélete, BFL XXV. 50. a. 1983. EI. I. B. 14.
- [5.] Dombóvári Városi Bíróság 2. B. 63/1982/4. számú ítélete, BFL XXV. 50. a. 1983. EI. I. B. 14.
- [6.] Értesítés BFL. XXV. 60. a. 1989. I. B. 270.
- [7.] Jelentés a szigorított őrizet bírósági gyakorlatának vizsgálatáról, Budapest Főváros Levéltára, XXV. 50. a. 1983. EI. I. B. 14.
- [8.] Kaposvári Járásbíróság 3. B. 1118/1981/9. számú ítélete, BFL XXV. 50. a. 1983. EI. I. B. 14.
- [9.] Nagykőrösi Városi Bíróság az 1. B. 240/1981/5. számú ítélete, BFL XXV. 50. a. 1983. EI. I. B. 14.
- [10.] Szegedi Járásbíróság a B. 620/182/5. számú ítélete, BFL XXV. 50. a. 1983. EI. I. B. 14.
- [11.] Pesti Központi Kerületi Bíróság a B. VI. 1017/1982/6. számú ítélete, BFL XXV. 50. a. 1983. EI. I. B. 14.

A HONVÉD VEZÉRKAR FŐNÖKÉNEK KÜLÖNBÍRÓSÁGA

Absztrakt:

Jelen tanulmány a Horthy-korszakban felállított Honvéd Vezérkar Főnökének különbíróságát mutatja be. A cikkben mindenekelőtt kifejtésre kerülnek a bíróság létrehozásának körülményei, a szerv hatásköre, az ítélkező testületek összetétele, továbbá az ítélkezés helye. Ezek után szó esik a bíróság eljárására, illetve különjárásaira vonatkozó szabályokról, majd bemutatásra kerülnek a német megszállást és a nyilas hatalomátvételt követő változások, illetve a szerv megszüntetésének körülményei. A tanulmány a lefektetett szabályok elemzésén kívül levéltári anyagok segítségével feltárja azt is, hogy e szabályok mennyiben valósultak meg a gyakorlatban.

Kulcsszavak: Horthy-korszak, bíróság, katonai büntetőjog, igazságszolgáltatás, VKF, Honvédség

1. BEVEZETÉS

A Honvéd Vezérkar Főnöke különbíróságának felállításához két tényező vezetett el: egyrészt egyre nagyobb jelentőségre tett szert a Honvéd Vezérkar Főnöke, mely tisztség különösen azt követően vált meghatározóvá, hogy 1940. március 3-án megszüntették a Főparancsnoki tisztséget. Innentől a Főparancsnok helyét az Országtanácsban és a Legfelső Honvédelmi Tanácsban a Honvéd Vezérkar Főnöke vette át. A másik tényező a katonai igazságszolgáltatás szabályainak módosítása volt. E tekintetben egy hosszabb folyamat eredményeként, több lépésen keresztül jöttek létre azok a rendelkezések, melyek lehetőséget teremtettek a különbíróság felállítására.

2. A HONVÉD VEZÉRKAR FŐNÖKÉNEK KÜLÖNBÍRÓSÁGA

2.1. A bíróság létrehozása

A Honvéd Vezérkar Főnökének bíróságát 1941 októberében, a 7.650/1941. számú miniszterelnöki rendelettel (a továbbiakban: alapító rendelet) állították fel. A szervezet létrehozására az 1930. évi III., valamint az 1939. évi II. törvénycikkben nyert felhatalmazás alapján nyílt lehetőség.

Előbbiben az 50. § hatalmazta fel a minisztériumot, hogy a szükséghez képest az alapelvek szem előtt tartásával rendelettel a törvénytől eltérő rendelkezéseket állapíthasson meg az eljárás gyorsítása és egyszerűsítése érdekében. A minisztérium többek között a rögtönítélő eljárásban halálbüntetés helyett enyhítésképpen alkalmazható büntetési nemeket és tételeket állapíthatott meg, illetve azok végrehajtási módját szabályozhatta.¹ E rendelkezésre a jogalkotó indokolása szerint azért volt szükség, mert „...háborús viszonyok kaleidoszkópszerű változásai folytán a legjobban átgondolt törvény alkalmazásakor is merülhetnek fel előre nem látható hiányok vagy akadályok, melyeknek gyors megszüntetése fontos katonai érdek.”²

Utóbbi törvénycikkben pedig a 141. § második bekezdése tartalmazta azt a rendelkezést, amely lehetővé tette az új bíróság felállítását. Eszerint a „...minisztérium kivételes hatalom ideje alatt az alábbi §-okban foglalt felhatalmazások körén túlmenően is megtehet rendelettel minden olyan közigazgatási, magánjogi, eljárási és a törvényhozás hatáskörébe tartozó egyéb intézkedést, amely a rendkívüli viszonyok által előidézett helyzetben a honvédelem érdekében elkerülhetetlenül szükséges s evégből a fennálló törvényektől eltérő rendelkezéseket állapíthat meg.”³ A törvénycikk 160. § második bekezdése pedig ezt tovább erősítette a következő rendelkezéssel: „a minisztérium az eljárás gyorsítása végett a polgári büntető eljárás rendes szabályainak módosításával és kiegészítésével megfelelő jogorvoslatnak és a védelem elvének gyakorlati biztosítása mellett különleges

¹ A katonai büntetőtörvénykönyv életbeléptetéséről és a közönséges büntetőtörvények egyes rendelkezéseinek ezzel kapcsolatos módosításáról és kiegészítéséről szóló 1930. évi III. törvénycikk, 50. §.

² Indokolás „A katonai büntetőtörvénykönyv életbeléptetéséről és a közönséges büntetőtörvények egyes rendelkezéseinek ezzel kapcsolatos módosításáról és kiegészítéséről” szóló törvényjavaslatához, in *Képviselelőházi irományok*, 1927. XVIII. kötet, 808-822. sz., 822. számú iromány, 448.

³ A honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk, 141. § (2) bekezdés.

eljárás szabályokat állapíthat meg.⁴ E megfogalmazás rendkívül széles, „elvieken szinte határtalan jogkört biztosított.”⁵

2.2.A bíróság hatásköre

Az említett felhatalmazások alapján az alapító rendelet az alábbiak szerint határozta meg a bíróság hatáskörét: „Az 1930. évi III. törvénycikk 59. §-ában meghatározott büntett esetében, úgyszintén az ily cselekmény útján elkövetett szigorúbban büntetendő cselekmény miatt a bűnvádi üldözés elrendelésére illetékes parancsnok jogait kizárólag a m. kir. honvéd vezérkar főnöke gyakorolja.”⁶ Tehát a bíróság „mindössze egyetlen törvényi tényállásban rögzített cselekmény privilegizált elbírálására”⁷ jött létre.

Ez a szabályozás azt jelentette, hogy a bíróságnak kizárólagos hatásköre volt az 1930. évi III. törvénycikk 59. § szakasza szerinti hűtlenség büntettének bűnvádi üldözésére az ún. államvédelmi ügyekben.⁸ Az említett szakasz az alábbiak szerint határozta meg a hűtlenség tényállását: „A hűtlenség büntettét követi el és tíz évtől tizenöt évig terjedhető fegyházzal büntetendő, aki háború idején: a magyar állam vagy szövetséges fegyveres erejének vagy a velük közösen működő fegyveres erőnek szándékosan hátrányt vagy az ellenségnek szándékosan előnyt okoz; aki ily cselekmény véghezvitelét megkísérli; aki e végből az ellenséggel érintkezésbe bocsátkozik; aki az 1. vagy a 3. pontban meghatározott cselekmény elkövetésére mással szövetkezik, mást reábirni törekszik vagy a Btk. 134. §-ában meghatározott módon eredménytelenül felhív. Életfogytig tartó fegyház a büntetés, ha a tettes a büntettet hivatali vagy szolgálati kötelességének szándékos megszegésével követte el. Ha azonban a büntett következtében a fegyveres erő egy vagy több tagja hadifogságba esett, életét veszítette, súlyos sérülést szenvedett vagy súlyos betegségbe esett, vagy ha a cselekményből nagy hátrány származott vagy az a hadviselés érdekét nagy fokban veszélyeztette, a büntetés halál.”⁹

Az idézett rendelkezésből jól látható, hogy az „még keretszabálynak is alig volt tekinthető, parttalanára tétele így értelmezés kérdése volt csupán.”¹⁰ Vagyis a szakasz „gumiszabály jellege”¹¹ miatt az alá gyakorlatilag bármilyen cselekmény besorolható volt. Ez lehetőséget adott a különbírótságnak arra, hogy a rendszer ellenségének tartott személyek felett ítélkezzen.

A Hadtörténelmi Levéltárban fellelhető ítéletek alapján a bíróság elsősorban kommunista mozgalomban vagy szervezkedésben való részvételt tekintett az 59. § alá tartozó cselekménynek. Egy ítéletében a bíróság az alábbiak szerint fogalmazott: „A m. kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága, mint ítélőbírótság... vádlottat bűnösnek mondja ki az 1930. évi III. törvénycikk 59. §-ának 4. pontjába ütköző hűtlenség büntettében, ... melyet azáltal követett el, hogy... abból a célból, hogy a magyar és a vele szövetséges német fegyveres erőnek szándékosan hátrányt és az ellenségnek szándékosan előnyt okozzanak, ... az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására és megsemmisítésére irányuló muraközi kommunista szervezkedésben... tevékenyen részt vettek.”¹²

Annak ellenére, hogy a bíróság csak az 59. §-ban foglalt hűtlenség esetében járhatott volna el, több ítéletben is arra hivatkozott, hogy a vádlottakat az 1930. évi III. törvény 60. §-a alapján, azaz katonai titok kikémlése vagy jogosulatlan megszerzése¹³ miatt találja bűnösnek.¹⁴ Az egyik ilyen ítéletben ezt olvashatjuk: vádlottak bűnösök, „... katonai titok tekintetében elkövetett hűtlenség büntettében, melyet azáltal követtek el, hogy... a szovjetunió érdekében működő kommunista felettéseiktől kapott utasításoknak megfelelően katonai vonatkozású hírszerzésre vállalkoztak.”¹⁵

⁴ A honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk, 160.§ (2) bekezdés.

⁵ FARKAS ÁDÁM – KÁDÁR PÁL: A különleges jogrendi szabályozás fejlődése és katonai védelmi vonatkozásai, in FARKAS ÁDÁM, KÁDÁR PÁL (szerk.): *Magyarország katonai védelmének közjogi alapjai*, 2016, Zrínyi Kiadó, Budapest, 279.

⁶ A m. kir. minisztérium 1941. évi 7.650. M. E. számú rendelete a honvéd büntetőbíráskodásban a hűtlenség büntettének üldözésére vonatkozó egyes jogszabályok módosításáról, MRT., Budapest, 1941, 3350-3351. o, 1. §.

⁷ VARGYAI GYULA: A vezérkari főnök bíróságának ítélkezési gyakorlata a második világháború időszakában, in *Jogtudományi Közlöny*, 1981/5. szám, 365.

⁸ KELEMEN ROLAND: *A katonai igazságszolgáltatás Magyarországon 1867-1949. Egy elfelejtett jogterület a jogalkotás tükrében*, 2017, Gondolat Kiadó, Győr, 208.

⁹ A katonai büntetőtörvénykönyv életbeléptetéséről és a közönséges büntetőtörvények egyes rendelkezéseinek ezzel kapcsolatos módosításáról és kiegészítéséről szóló 1930. évi III. törvénycikk, 59. §.

¹⁰ VARGYAI: *i. m.* 366.

¹¹ KELEMEN: *i. m.* 209.

¹² HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1941. – H.4. 1-4. lap.

¹³ A katonai büntetőtörvénykönyv életbeléptetéséről és a közönséges büntetőtörvények egyes rendelkezéseinek ezzel kapcsolatos módosításáról és kiegészítéséről szóló 1930. évi III. törvénycikk, 60. §.

¹⁴ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.53. 1. lap.

¹⁵ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.53. 4. lap.

Ezekon felül olyan ítélettel is találkoztam, melyben a bíróság az 1930. évi III. törvény 69. §-ára hivatkozva, azaz a hűtlenség feljelentésének elmulasztása miatt nyilvánította a vádlottakat bűnösnek.¹⁶ Az ítélet szerint: a vádlottak bűnösök mert „...amidőn...I. rendű vádlottak...cselekményéről tudomást szereztek, arról a hatóságnak jelentést nem tettek...” Ugyanezen szakasszal kapcsolatban viszont arra is találtam példát, hogy a bíróság megállapította hatáskörének hiányát és az iratokat elbírálás céljából a m. kir. V. hadtest parancsnok ügyészséhez rendelte áttenni.¹⁷

Az ítélezési gyakorlat szempontjából további visszásággént említeném azt, hogy a bíróság több esetben a hűtlenség vétségi alakzatára hivatkozva mondta ki a vádlott bűnösségét. Ez azért érdekes, mert a hűtlenségnek az 1930. évi III. törvénycikk értelmében nem is létezett vétségi alakzata. A hűtlenség vétsége miatt a bíróság fiatalok személyeket ítélte el, az 1930. évi II. törvénycikk 44. §-ára hivatkozva.¹⁸

A bíróság nem csupán kommunista tevékenységben való részvétel miatt állapította meg a hűtlenség tényállásának megvalósulását, hanem többek között lenvászon adásvétele,¹⁹ építési anyag jogellenes elidegenítése,²⁰ partizán mozgalom szervezése,²¹ önálló ukrán állam létrehozásának segítése,²² katonai vonatkozású hírszerzés,²³ valamint felszabadító mozgalomban való részvétel²⁴ miatt is.

Az említettek alapján megállapítható, hogy a bíróság elsősorban a rendszer ellenségeivel való leszámolásra használta fel hatáskörét, továbbá, hogy azt számos esetben túl is lépte. Az eljáró személyek saját belátásuk szerint gyakorlatilag bármilyen cselekmény miatt felelősségre vonhatták a vádlottakat, sőt a bíróság hatáskörébe nem tartozó szakaszok tekintetében is ítélezhettek.

3.3. A bíróság összetételére vonatkozó szabályok és az ítékezés helye

Az alapító rendelet értelmében a bíróság összetételére a 2.750/1941. M. E. rendeletben meghatározott szabályok az irányadók. Ezen rendelet értelmében, ha a vád büntetetre szolt, akkor egy hadbíróból és két katonaaállományú tisztből álló testületnek kellett ítéleznie. A hadbíró volt a tárgyalásvezető, a két tiszt közül pedig a magasabb rendfokozatú elnököt.²⁵

A rendeletben foglalt szabályok azonban a vizsgált iratok alapján igen ritkán valósultak meg a gyakorlatban. A Vitéz Kiss János és társai elleni bűnygyben például az eljáró testület három tagból állt, mely megfelelt a bíróság összetételére vonatkozó szabályoknak.²⁶ Az ítéletek nagy része azonban arról tanúskodik, hogy a különbírótságt legtoóbször egy tárgyalásvezető és egy elnök jelenlétében hozta meg ítéleteit, azaz csak két fő vett részt a döntések meghozatalában.²⁷

A tárgyalásokról a nyilvánosságot teljesen kizárták, ennek következtében a bíróságot semmi sem kényserítette a rá vonatkozó szabályok betartására. Az egyedüli lehetőség az volt, hogy a védő kifogást emelhetett, ha úgy gondolta, hogy a bíróság nem a szabályok betartásával jár el. E panasz tekintetében azonban ugyanaz a tanács járt el, mint a főtárgyaláson, mely magától értetődően elutasította a kifogást, az alábbiak szerint: „Ezt a kifogást, mint nyilvánvalóan alaptalant, vissza kellett utasítani.”²⁸ Mindezek alapján a kifogásnak valójában semmi jelentősége nem volt és a bíróságot semmi sem akadályozta meg abban, hogy a szabályok megszegésével járjon el.

Az ítékezés helyét illetően megjegyzendő, hogy az ítéletek nagy része nem Budapesten született meg. A Hadtörténelmi Levéltárban fellelhető iratok alapján 51 ítéletből csupán 14-et hoztak meg Budapesten, a maradék 37-et különböző vidéki településen. Az ítéletek keltezéséből az is kiderül, hogy az adott településeken az ítélezési tevékenység időszakosan zajlott, melyből arra következtethetünk, hogy a Honvéd Vezérkar Főnökének bírósága nem egy helyen fejtette ki ítélezési tevékenységét, hanem ott, ahol az éppen szükség volt. Az ítélezési tevékenység helyszíneit és időpontjait az alább táblázat foglalja össze.²⁹

¹⁶ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1941. – H.5. 1. lap.

¹⁷ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.142. 68. lap.

¹⁸ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1941. – H.3. 3. lap.

¹⁹ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1944. – H.88. 3. lap.

²⁰ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1944. – H.167. 2. lap.

²¹ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.178. 208. lap.

²² HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.227. 119. lap.

²³ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1943. – H.151. 284. lap.

²⁴ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1944. – H.2089. 68. lap.

²⁵ A m. kir. minisztérium 1941. évi 2.750. M. E. számú rendelete a hadrakelt seregbeli bűnvádi eljárás gyorsításáról és egyszerűsítéséről, MRT., Budapest, 1941, 1008-1013. o, 2. §.

²⁶ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1944. – H.2089. 66. lap.

²⁷ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága iratanyaga alapján.

²⁸ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1941. – H.4. 13. lap.

²⁹ A táblázat csupán azon időszakokat és helyszíneket tartalmazza, melyekre vonatkozóan találtam ítéletet a Hadtörténelmi Levéltár IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága iratai között.

Időszak	Helyszín	
1941. november - december	Vác	
1942. január	Óbecse	Újvidék
1942. március	Szabadka	
1942. május	Újvidék	
1942. június	Szeged	
1942. július	Munkács	
1942. augusztus - október	Budapest	
1942. október	Szenttamás	
1942. november	Vác	
1942. december	Szeged	Újvidék
1943. január	Csepreg	
1943. március - július	Budapest	
1943. szeptember	Újvidék	
1943. november	Sátoraljaújhely	
1944. február	Székesfehérvár	Újvidék
1944. március, június	Budapest	
1944. július	Topolya	
1944. december	Budapest	
1945. január	Csepreg	

Mindebből megállapíthatjuk, hogy a bíróság „mozgó” ítélkezést folytatott, ott járt el, ahol megítélése szerint felelősségre vonásra volt szükség.

3. A HONVÉD VEZÉRKAR FŐNÖKE BÍRÓSÁGÁNAK ELJÁRÁSA

3.1. A bíróság eljárására vonatkozó szabályok

A bíróság eljárására nézve az alapító rendelet az alábbiakat tartalmazta: „Az 1. §-ban megjelölt büntett esetében az 1912. évi XXXIII. törvény cikk XXVII. fejezetének a hadrakelt sereg számára szóló szabályait kell alkalmazni a folyó évi április hó 9-én 2.750/1941. M. E. szám alatt kibocsátott minisztériumi rendelet 2., 3., 5., 6., 7., 8. és 11. §-ában, valamint az alábbiakban foglalt kiegészítésekkel és módosításokkal.”³⁰ A bíróság eljárására tehát részint ugyanazokat a szabályokat kellett alkalmazni, amiket a hadrakelt seregek ítélkezésére, részint viszont az alapító rendeletben, illetve a 2750/1941. M.E. rendeletben meghatároztak ehhez képest bizonyos eltérő szabályokat.

Az eljárás főszabály szerint úgy zajlott, hogy minden ügyben kibocsátottak úgynevezett büntető indítványt, amelyet egy hadbíró százados írt alá, és amely az alábbiakat tartalmazta: „Büntető indítványt terjesztek elő...terhelt ellen az 1930. évi III. t.c. 59. §-ának 4. pontjába ütköző hűtlenség büntette miatt...indítványozom a főtárgyalás megtartását...”³¹ A főtárgyalás előtt az indítványt a terhelttel is közölni kellett. Ez úgy történt, hogy egy formanyomtatványon nyilatkoztatták a terheltet arra nézve, hogy kívánja-e a büntető indítvány kiadását, a vád tárgyában van-e valami előadnivalója, óhajt-e új bizonyítékot előterjeszteni, kíván-e védőt választani vagy azt a bíróságra bízva, illetve, hogy beleegyez-e a főtárgyalás előkészítésére vonatkozó egy napos határidő lerövidítésébe.³² Utóbbira a 2.750. M. E. rendelet 6. §-a adott lehetőséget, eszerint ugyanis: „A büntető indítványnak a terhelttel közlése és a főtárgyalás közé legalább egy napi határidőnek kell esnie, hacsak a terhelt e határidő megrövidítésébe bele nem egyezik.”³³ A levéltári iratanyag alapján az esetek nagy részében ezekre a kérdésekre az alábbi válaszok érkeztek: nem kívánja az indítvány kiadását, nincs előadnivalója, nem

³⁰ A m. kir. minisztérium 1941. évi 7.650. M. E. számú rendelete, 2. §.

³¹ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.332. 87-91. lap.

³² HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1941. – H.9. 38. lap, Büntető indítvány közlése elnevezésű formanyomtatvány.

³³ A m. kir. minisztérium 1941. évi 2.750. M. E. számú rendelete, 6. §.

óhajt új bizonyítékot előterjeszteni, a bíróságra bízva a védő kirendelését és hozzájárul a határidő lerövidítéséhez.³⁴

A közlést követően a tárgyalás előkészítése a honvéd vezérkar főnöke melletti ügyész feladata volt. Ez az ügyész szerezte be a bizonyítékokat illetve tájékoztatta a tárgyalás időpontjáról a vezérkari főnökséget és a honvédelmi minisztériumot.³⁵

A tárgyaláson – melyről a korábban említettek szerint kizárták a nyilvánosságot – a vád, illetve a védelem meghallgatása, továbbá a terhelt és a tanúk kihallgatása mellett katonai szakértőt vehettek igénybe annak érdekében, hogy „hűtlenség tényállásban foglalt katonai hátrány vagy előny” tényállási elemek megvalósulását igazolják. E szakvélemények főként koncepciój jellegűek voltak.³⁶

A bíróság a tárgyalást követően zárt tanácskozás keretében hozta meg ítéletét. Erről a tanácskozásról főszabály szerint nem kellett jegyzőkönyvet készíteni, arra csak akkor volt szükség, ha az ítélező testület tagjai nem értettek egyet a döntést illetően. A 2.750. M. E. rendelet szerint: „Tanácskozási jegyzőkönyvet csak véleményeltérés esetében kell fölvenni.”³⁷ Erre került sor például a Borkanyuk Elek és társai elleni bűnügyben, melyben a büntetés tekintetében merült fel véleményeltérés a tanács tagjai között.³⁸

A különbírótság ítéletei legtöbb esetben több vádlotról rendelkeztek, mindössze egy-egy példát találhatunk arra nézve, hogy egy ítélet egy személy bűnösségéről és büntetéséről rendelkezik.³⁹ A fellelhető iratok között sok az olyan ítélet, mely nagyszámú terheltet tartalmaz. Találtam olyan esetet, ahol számuk elérte a 98-at⁴⁰ vagy akár 116-ot⁴¹ is.

A bíróság bűnösség megállapítása esetén szabott ki főbüntetésésként fegyház-, börtön- és fogházbüntetéseket, továbbá mellékbüntetésekként hivatalvesztést, politikai jogok gyakorlásának felfüggesztését és pénzbüntetéseket is.⁴² Arra is van példa, hogy az összes említett büntetést egy ítéletben szabta ki a bíróság különböző vádlottakra.⁴³ Több esetben került sor halálbüntetés kiszabására,⁴⁴ illetve ennek ellentétje is előfordult, amikor a vádlottat felmentették.⁴⁵

Az ítélet meghozatalát követően a bíróság több esetben is beszerzett jogi véleményt annak érdekében, hogy az eljárás és az ítélet törvényességét igazolják. E jogi véleményeknek érdemi jelentősége nem volt, pusztán azt tartalmazták, hogy az eljárást és az ítéletet törvényesnek, a ténybeli megállapításokat pedig aggálytalanak tartják és az ítélet megerősítését javasolják.⁴⁶ Egyes esetekben ezt még azzal is kiegészítették, hogy a büntetés a figyelembe vett súlyosító és enyhítő körülmények fennforgása mellett helyesen szabott ki.⁴⁷

A bíróság ítéletével szemben nem volt helye jogorvoslatnak, csupán a védő vagy a vádlott terjeszthetett elő panaszt, azonban ezt az ítéletet hozó tanács bírálta el, így gyakorlati jelentősége nem volt. A bíróság ítélete azzal vált jogerőssé, hogy a vezérkari főnök megerősítette azt, halálbüntetés esetén pedig ő gyakorolhatta a kegyelmi jogot is.⁴⁸ E jog gyakorlására került sor Vajin Atanász esetében is, akinek halálbüntetését Szombathelyi Ferenc életfogytig tartó fegyházra változtatta át.⁴⁹ A kegyelmi jog gyakorlása ezen felül megvalósult a büntetés enyhítése érdekében is. Andrics Mileva 15 évi fegyházbüntetését például Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök kegyelemből 10 évi fegyházbüntetésre változtatta.⁵⁰

3.2. A bíróság különjárásai

A 2750/1941. M.E. rendelet 7. §-a alapján lehetőség volt arra is, hogy a vádlottat nyomozó eljárás és büntető indítvány nélkül nyolc napon belül bíróság elé állítsák. Ehhez a rendelkezés az alábbi feltételeket szabta:

³⁴ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága iratai alapján.

³⁵ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1941. – H.9. 34. lap, Krsztics Jezdimir és társai elleni bűnügy ügyési iratai.

³⁶ KELEMEN: *i. m.* 210.

³⁷ A m. kir. minisztérium 1941. évi 2.750. M. E. számú rendelete, 11. §.

³⁸ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.178. 133. lap.

³⁹ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.250. 1. lap.

⁴⁰ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.194. 1. lap.

⁴¹ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.254. 1. lap.

⁴² HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága iratai alapján.

⁴³ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1941. – H.247. 103. lap.

⁴⁴ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.47. 4-5. lap.

⁴⁵ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.222. 153. lap.

⁴⁶ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1944. – H.679. 24. lap, Jogi vélemény elnevezésű irat.

⁴⁷ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1944. – H.167. 57. lap.

⁴⁸ KELEMEN: *i. m.* 208-211.

⁴⁹ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.331. 13. lap.

⁵⁰ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1941. – H.3. 8. lap.

„Tettenkapás vagy ténybeli beismerés esetében, ha a gyanúsított nem tiszt (hasonlóállású, vagy hadifogoly), és a terhére rótt bűncselekményre a törvényi tíz évi szabadságvesztésnél nem súlyosabb büntetést állapít meg, a gyanúsított legkésőbb a tényvázlatnak (főjelentésnek) az illetékes parancsnok bírósághoz való beérkezését követő nyolc napon belül – nyomozó eljárás és írásbeli büntető indítvány mellőzésével – közvetlenül haditörvényszék elé állítható, feltéve, hogy bűnössége a haditörvényszék elé állításától számított nyolc nap alatt bebizonyíthatónak ígérkezik. Ez irányban való határozásra az illetékes parancsnokhoz beosztott rangban legidősebb hadbíró van hivatva”⁵¹ Az alapító rendelet kiszélesítette ezen szakasz alkalmazását, amikor kimondta, hogy: „A 2.750/1941. M. E. számú rendelet 7. §-ában foglalt rendelkezéseket arra alkalmas esetben tettenkapás vagy ténybeli elismerés esetén kívül is, továbbá az ott megjelölt büntetési tételre és a gyanúsított ellen esetleg már folyamatban lévő más bűnvádi eljárásra való tekintet nélkül kell alkalmazni.”⁵²

Ezen külön eljárás esetén is a vádlónak kellett gondoskodnia a bizonyítékok beszerzéséről, a sértett, a tanúk, illetve a szakértők idézéséről, szükséges esetben elővezetésükről is. A főtárgyalás ekkor nem a büntető indítvány felolvasásával kezdődött, hanem azzal hogy a vádló előadta a gyanúsított ellen fennforgó tényeket. Az eljárás maximális tartama nyolc nap lehetett, s ezt a határidőt attól a naptól kellett számítani, amikor a gyanúsítottat bíróság elé állították. Ha ez a határidő nem volt tartható, a bíróság végzéssel kimondhatta, hogy a különlegest eljárás folytatásának nincs helye. Ezzel az ügy a feljelentés szakába került vissza. A külön eljárás lefolytatásának nem képezte akadályát az, ha tíz évi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetés kiszabása mutatkozott szükségesnek. Azonban nem volt helye az eljárásnak, ha a gyanúsított ellen az idézett szakasz alá nem eső más bűnvádi eljárás volt folyamatban.⁵³

A külön eljárás alkalmazása tehát teljes egészében a bíróság belátására volt bízva. Amennyiben az ügy ítélte meg, hogy az ügy alkalmas arra, hogy a vádlott nyomozó eljárás és büntető indítvány nélkül bíróság elé kerüljön, abban az esetben gyakorlatilag szigorúbb feltételek nélkül alkalmazhatta az idézett szakaszt.

A rendelet 11. §-a értelmében lehetőség volt arra is, hogy főtárgyalási jegyzőkönyv mellőzésével és az ítélet egyszerűsítésével folytassák le az eljárást. Ez a rendelkezés így szólt: „Ha a vádlott nem tiszt, hadifogoly tiszt (hasonlóállású) és a rendes eljárás során a főtárgyaláson ténybeli beismerésben van, beismerését a főtárgyalás egyéb adatai is megerősítik és a haditörvényszék öt évnél nem súlyosabb szabadságvesztés büntetést állapított meg, a fő tárgyalásról nem kell jegyzőkönyvet készíteni, az ítélet indokolásának pedig csupán azt kell tartalmaznia, hogy a vádlott beismerő vallomást tett, valamint a fő tárgyalásnak azokat az egyéb adatait, amelyek beismerését megerősítették.”⁵⁴ Az alapító rendelet ennek a szakasznak az alkalmazását is kiszélesítette, kimondta ugyanis, hogy „A 11. §-t a kiszabott büntetés mértékére való tekintet nélkül kell alkalmazni.”⁵⁵

A levéltári iratok alapján a bíróság több alkalommal e szabály szerint folytatta le az eljárást. A bíróság hivatalos feljegyzést is készített erről, melyben a következők szerepeltek: „Mint ahogy vádlottak a főtárgyaláson valamennyien teljes beismerő vallomást tettek, a főtárgyalási jegyzőkönyv szerkesztését és az ítélet bővebb indokolását a 2.750. M. E. sz. rendelet, illetve az azt kiegészítő és módosító 7.650/eln. 13-1941. H. M. számú körrendelet alapján mellőztem.”⁵⁶

3.3. A bíróságra vonatkozó szabályok változása

A bíróság tevékenysége jó ideig az 1941-es szabályozáson alapult, lényegi módosításra egészen 1944-ig nem került sor. 1942-ben megjelent ugyan egy rendelet, de ez csupán az ítélet írásba foglalásának és kihirdetésének szabályait módosította. Eszerint az ítéletet rövid indokolással együtt azonnal írásba kellett foglalni és meghozatala után rögtön ki kellett hirdetni. Ha az ítélet halálbüntetésre szólt, akkor a kihirdetés előtt a bíróságnak zárt ülés keretében rövid, indokolt véleményt kellett nyilvánítania arra nézve, hogy a halálraítéltet kegyelemre méltónak tartja-e, és ha igen, akkor milyen büntetés megállapítását javasolja. Az ítéletet ezt követően kellett nyomban kihirdetni. A jogerőre emelkedéshez a vezérkar főnökének megerősítésére volt szükség, ennek érdekében az ítéletet az írásba foglalás, illetve a kegyelmezéssel kapcsolatos vélemény megszületését követően haladéktalanul a vezérkar főnökéhez kellett terjeszteni. Ő a vélemény figyelembevételével határozott a

⁵¹ A m. kir. minisztérium 1941. évi 2.750. M. E. számú rendelete, 7. §.

⁵² A m. kir. minisztérium 1941. évi 7.650. M. E. számú rendelete, 2. §.

⁵³ A m. kir. minisztérium 1941. évi 2.750. M. E. számú rendelete, 7. §.

⁵⁴ A m. kir. minisztérium 1941. évi 2.750. M. E. számú rendelete, 11. §.

⁵⁵ A m. kir. minisztérium 1941. évi 7.650. M. E. számú rendelete, 2. §.

⁵⁶ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.164. 7. lap.

kegyelem kérdéséről.⁵⁷ Ilyen kegyelmi tanácskozást tartott az eljáró testület a Vitéz Kiss János és társai elleni bűnygyben, melyben az elnök két vádlottat ajánlott kegyelemre.⁵⁸

4. A HONVÉD VEZÉRKAR FŐNÖKÉNEK KÜLÖNBÍRÓSÁGA A NÉMET MEGSZÁLLÁS ÉS A NYILAS URALOM ALATT, VALAMINT A BÍRÓSÁG MEGSZÜNTETÉSE

4.1. Változások 1944-ben

1944-ben, Magyarország német megszállása után megalakult a Sztójay-kormány, mely a hatalom átvételét követően megkezdte a katonai igazságszolgáltatás átalakítását. 1944. március 29-én elrendelték, hogy „...a hátszágban állomásozó mozgósított seregtesteknél – még ha nem is tartoznak a hadrakelt seregekhez – a honvéd katonai bűnvádi perrendtartásról szóló 1912. évi XXXIII. törvénycikknek a hadrakelt seregeknél követendő bűnvádi eljárására vonatkozó szabályait kell alkalmazni.”⁵⁹ Ugyanezen a napon jelent meg a m. kir. minisztérium 1944. évi 1.420. M. E. számú rendelete. A rendelet a hadrakelt seregnél követendő bűnvádi eljárás szabályairól és a háború idejére szóló egyéb büntetőjogi rendelkezésekről szólt. Ennek keretében szabályozta többek között a hadrakelt seregnél követendő bűnvádi eljárás szabályait, valamint a honvéd büntetőbíráskodás szervezetét. Ez utóbbi keretében került sor a hadrakelt seregek mellett működő bíróságok elnevezésének megváltoztatására, ezeket innentől tábori ítélőbíróságoknak hívták.

A bíróság összetétele úgy változott, hogy egyesbíró járt el vétség, kihágás vagy öt évnél nem súlyosabban büntetendő cselekmény esetén, minden más esetben háromtagú haditörvényszék ítélkezett. A nyomozás és büntető indítvány nélküli rövidített különjárást immár nyolc nap helyett tizennégy napon belül kellett befejezni. A tárgyalás főszabály szerint zárt volt, de az illetékes parancsnok a körülmények alapján elrendelhetette a nyilvánosságot.

Jelentős módosítás volt, hogy a kormány szükség esetén a hadrakelt seregekre vonatkozó eljárási szabályokat immár nem csak a klasszikus esetekben és területeken rendelhetette el, hanem meghatározott büncselekményekre és meghatározott földrajzi területekre is. A rendeletben meghatározott bizonyos szabályokat – idetartoztak a fegyelmi eljárásokra, az ítélőbírárságra, az egyesbíróra, a haditörvényszékre, a rövidített eljárásokra vonatkozó szabályok – pedig innentől a békebeli eljárásokra is alkalmazni kellett, továbbá ezen eljárások esetében is főszabály lett a tárgyalások zártasága. A rendelet értelmében az ügyek egyesítését, elkülönítését és áttételét a hadrakelt seregnél követendő bűnvádi eljárás esetében a Vezérkar Főnöke rendelhetette el, rögtönítélő eljárás során kimondott halálbüntetés végrehajtásáról pedig a legfőbb parancsnokhoz, illetőleg a Vezérkar Főnökéhez jelentést kellett tenni.⁶⁰

A nyilas hatalomátvételt követően további változások következtek, melyek a Honvéd Vezérkar Főnökének Bíróságát is érintették. A Szálasi-kormány első lépésként elrendelte a rögtönbíráskodás kiterjesztését a honvéd büntetőbíráskodás egész területére.⁶¹ A Honvéd Vezérkar Főnökének bírósága ekkor két bíróságra vált szét. A tényleges honvédek ügyében továbbra is a Vezérkar Főnöke járt el, azonban bíróságának neve „m. kir. Vezérkar Főnökének bírósága III.” lett, amely később „m. kir. Honvéd Főparancsnokság Bírósága” névre változott. Polgári egyének ügyében Syposs János tábornok gyakorolta az illetékes parancsnoki jogkört, ezen bíróság elnevezése a „Nemzet totális mozgósításával és harcba állításával megbízott magyar királyi tárca nélküli miniszter mellé beosztott tábornok bírósága” volt.⁶² 1944-től hűtlenségi ügyekben már a terhelt távollétében is lehetett tárgyalni és ítéletet hozni, azonban csak bűnösséget lehetett megállapítani. Ha a terhelt külföldön tartózkodott, akkor védőt rendeltek ki számára, ha pedig időközben előkerült, akkor új eljárást kellett lefolytatni.⁶³

⁵⁷ A m. kir. minisztérium 1942. évi 6.510. M. E. számú rendelete, a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXIII. tc. 445. és 476. §-a egyes rendelkezéseinek módosításáról és kiegészítéséről, MRT, Budapest, 1942, 3762-3763. o, 2-3. §.

⁵⁸ HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1944. – H.2089. 76. lap.

⁵⁹ A m. kir. minisztérium 1944. évi 1.410. M.E. számú rendelete, a 4.850/1941. M. E. számú rendeletnek a hadrakelt sereg számára szóló eljárási szabályok alkalmazására vonatkozó rendelkezése módosításáról, MRT, Budapest, 1944, 363. o, 1. §.

⁶⁰ A m. kir. minisztérium 1944. évi 1.420. M. E. számú rendelete, a hadrakelt seregnél követendő bűnvádi eljárás szabályairól és a háború idejére szóló egyéb büntetőjogi rendelkezésekről, MRT., Budapest, 1944, 363-391.

⁶¹ A rögtönbíráskodás újabb kiterjesztéséről és kihirdetésének elrendeléséről szóló 4.100/1944. M. E. számú minisztériumi rendelet közzététele és végrehajtása, in *Honvédségi Rendeletek*, 1944/54. szám, 701-702.

⁶² BONHARDT ATTILA: Kisbarnaki Farkas Ferenc és a rendelkezésre álló levéltári dokumentumok, in *Hadtörténelmi Közlemények*, 2007/1. szám, 212.

⁶³ A m. kir. minisztérium 6.150/1944. M. E. számú rendelete, a honvéd büntetőbíráskodás egyes eljárási szabályainak módosítása, in *Belügyi Közlöny*, 1944/51. szám, 1716., 1. §.

4.2. A bíróság megszüntetése

1945. június 21-én megjelent az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 3.230. M. E. számú rendelete a hadrakelt seregnél követendő bünvádi eljárás szabályairól szóló 1.420/1944. M. E. sz. rendelet módosításáról. Ez kimondta, hogy „Azokban az ügyekben, amelyekben az illetékes parancsnok jogköre a honvéd vezérkar főnökét illeti meg, ítélőbírósként nem a honvéd vezérkar főnökéről megjelölendő bíróság, hanem a budapesti 1. honvéd kerületi parancsnokság bírósága jár el; a nyomozásvezető és a vádló tennivalóit pedig a honvéd vezérkar főnökének ügyésze látja el. Ez nem érinti a honvéd vezérkar főnökének, mint illetékes parancsnoknak jogkörét.”⁶⁴

1945. augusztus 16-án pedig az 1945. évi 7.290. M. E. számú rendelet határozott a haditörvényszékek felállításáról. Eszerint „a honvéd büntetőbíráskodásban – mind a rendes, mind a rögtönítélő eljárás során – ítélőbírósként három tagú haditörvényszék jár el, amely egy hadbíróból, mint tárgyalásvezetőből és két katonaaállományú ülnökből alakul.”⁶⁵

Ezzel a Honvéd Vezérkar Főnökének bírósága befejezte tevékenységét, s ezzel egy példa nélküli intézmény szűnt meg. A bíróság egyedülálló jellege egyrészt abból fakadt, hogy tevékenységei között az ítélezésre, a vádemelésre és bizonyos fokig a nyomozásra jellemző aktusok is szerepeltek. Másrészt az 59. § tartalansága egymásnak ellenmondó olyan ítéletek sokaságát eredményezte, amelyre korábban még nem volt példa.⁶⁶ Mindez annak is volt köszönhető, hogy a Vezérkar Főnöke közvetlenül az államfő parancsai alatt állt, a Honvédelmi Miniszternek csupán tárgyi tekintetben volt alárendelve. Ezen csekély mértékű személyi függés, illetve az említett szakasz szabad értelmezési lehetősége miatt a jogalkalmazók politikailag megalapozott ítéleteket hozhattak, akár az eljárási szabályok megsértése árán is.⁶⁷

5. ÖSSZEGZÉS

A Tanácsköztársaságot követő időszak meghatározó célkitűzését a proletárdiktatúra rendszerével való leszámolás képezte. E leszámolás keretében került sor az eljárások semmisnek nyilvánítására, a politikailag megbízhatatlan személyek eltávolítására, a katonai vezetés átszervezésére és a katonai igazságszolgáltatás rendszerének újraszabályozására is. Ezek a változtatások egy új rendszer kialakítását eredményezték, melyet a történelem Horthy-rendszerként ismer. A Horthy Miklós nevével azonosított korszakban meghatározó szerepe volt a fegyveres erőknek, leginkább a Magyar Nemzeti Hadseregnek. A hadsereg ilyen jelentős szerepe miatt magától értetődik, hogy a katonai vezetés is meghatározó erővel bírt ezen időszakban. A vezetésen belül is kiemelkedő volt a Vezérkar és a Vezérkar Főnökének pozíciója, mely tisztség a Fővezérség megszüntetését követően folytatólagosan látta el annak feladatait.

A vezérkar és főnöke pozíciójának jelentőségét mutatja a katonai igazságszolgáltatás területén betöltött szerepe is. A vezérkari főnök külön ítélezési fórumának felállítása a Tanácsköztársaság szabályainak helyébe lépő új szabályozás keretében vált lehetővé. Az 1930. évi III. törvénycikk 50. §-ában, illetve az 1939. évi II. törvénycikk 141. és 160. §-ában megfogalmazott felhatalmazások révén egy olyan szerv létrehozására nyílt lehetőség, mely törvénytől eltérő szabályok között, külön rendelkezések szerint működhetett. Ezen eltérő szabályokat meghatározó rendeletek azonban több ponton homályosan és pontatlanul fogalmaztak. Ezen „gumi-jellegű” szabályozás pedig lehetőséget teremtett arra, hogy a bíróság kijátsza azt.

A hűtlenségi tényállás még keretdiszpozíciónak is alig tekinthető megfogalmazása miatt a bíróság gyakorlatilag bármely cselekményt hűtlenségnek minősíthetett, ezt követően pedig szabadon felelősségre vonhatta az ilyen cselekményeket elkövető személyeket. Bár a bíróság csupán az 1930. évi III. törvénycikk 59. §-a szerinti hűtlenség esetén ítélezhetett volna, sok esetben az említett törvény más szakaszainak megsértése esetén is eljárta. Ez azonban következtlenül zajlott, ugyanis más esetekben ugyanazon szakaszra vonatkozóan a szerv megállapította hatáskörének hiányát és az eljárásra jogosult szervhez tette át az érintett ügyeket.

A különbírósg az eljárási szabályok tekintetében is ellentmondásosan járt el, ugyanis egyes esetekben igyekezett azokat betartani, máskor pedig figyelmen kívül hagyta a rá vonatkozó szabályokat. Az ítélező testület összetételére vonatkozó szabályok is hol megvalósulni látszottak, hol pedig teljesen mellőzésre kerültek.

⁶⁴ Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 3.230. M. E. számú rendelete a hadrakelt seregnél követendő bünvádi eljárás szabályairól szóló 1.420/1944. M. E. sz. rendelet módosításáról, MRT, Budapest, 1945, 169., 1-2. §.

⁶⁵ Uo. I. §.

⁶⁶ VARGYAI: *i. m.* 365-366.

⁶⁷ KELEMEN: *i. m.* 209.

Az eljárások során a legtöbb esetben mellőzték a nyomozás lefolytatását, a vádlottaktól igyekeztek beismerő vallomást beszerezni, s ezt követően az ítéletekben számos esetben tömeges elítélésekre került sor. Az anomáliák megvalósulását az is elősegítette, hogy a tárgyalások zártak voltak, így a nyilvánosság gyakorlatilag semmiféle ellenőrzést nem gyakorolhatott az eljárás felett. Ezeket a hiányosságokat súlyosbította, hogy az eljárás törvényességére vonatkozó vélemény és az eljárás során igénybe vett szakértő véleménye is koncepciósszerű volt, azoknak gyakorlati jelentősége nem volt. Az említettek ráadásul az is tetézte, hogy az ítéletek ellen nem volt helye jogorvoslatnak, a védő és a vádlott által beterjeszhető panasz csupán elvben létezett, azt a főtárgyaláson eljáró tanács nyilvánvalóan elutasította, ezáltal gyakorlati jelentőséggel ez a kifogás sem bírt.

A bíróság főként kommunista szervezkedés miatt ítélte el a vádlottakat, de a rendszer vélt vagy valós ellenségeit a hűtlenségi tényállás pontatlan megfogalmazása miatt bármilyen cselekmény elkövetése miatt el távolíthatta. Mindezek alapján úgy gondolom, helytálló Vargyai Gyula azon megállapítása, mely szerint:

„A vezérkari főnök ítélkező fóruma politikai bíróság volt, amely politikai értelemben nem vádlottak, hanem ellenfelek, vagy ilyennek tekinthetők felett ítélkezett, s zömében nem azok megbüntetésére, hanem megsemmisítésére törekedett.”⁶⁸

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1.] BONHARDT ATTILA: Kisbarnaki Farkas Ferenc és a rendelkezésre álló levéltári dokumentumok, in *Hadtörténelmi Közlemények*, 2007/1. szám, 203-219.
- [2.] FARKAS ÁDÁM – KÁDÁR PÁL: A különleges jogrendi szabályozás fejlődése és katonai védelmi vonatkozásai, in FARKAS ÁDÁM, KÁDÁR PÁL (szerk.): *Magyarország katonai védelmének közjogi alapjai*, 2016, Zrínyi Kiadó, Budapest, 275-313.
- [3.] KELEMEN ROLAND: *A katonai igazságszolgáltatás Magyarországon 1867-1949. Egy elfelejtett jogterület a jogalkotás tükrében*, 2017, Gondolat Kiadó, Győr.
- [4.] VARGYAI GYULA: A vezérkari főnök bíróságának ítélkezési gyakorlata a második világháború időszakában, in *Jogtudományi Közöny*, 1981/5. szám, 365-373.

FELHASZNÁLT JOGFORRÁSOK

- [1.] A honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk.
- [2.] A katonai büntetőtörvénykönyv életbeléptetéséről és a közönséges büntetőtörvények egyes rendelkezéseinek ezzel kapcsolatos módosításáról és kiegészítéséről szóló 1930. évi III. törvénycikk.
- [3.] A m. kir. minisztérium 1941. évi 2.750. M. E. számú rendelete a hadrakelt seregbeli bünvádi eljárás gyorsításáról és egyszerűsítéséről, MRT., Budapest, 1941, 1008-1013.
- [4.] A m. kir. minisztérium 1941. évi 7.650. M. E. számú rendelete a honvéd büntetőbíráskodásban a hűtlenség büntetésének üldözésére vonatkozó egyes jogszabályok módosításáról, MRT., Budapest, 1941, 3350-3351.
- [5.] A m. kir. minisztérium 1942. évi 6.510. M. E. számú rendelete, a honvédség katonai bünvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXIII. tc. 445. és 476. §-a egyes rendelkezéseinek módosításáról és kiegészítéséről, MRT, Budapest, 1942, 3762-3763.
- [6.] A m. kir. minisztérium 1944. évi 1.410. M.E. számú rendelete, a 4.850/1941. M. E. számú rendeletnek a hadrakelt sereg számára szóló eljárási szabályok alkalmazására vonatkozó rendelkezése módosításáról, MRT, Budapest, 1944, 363
- [7.] A m. kir. minisztérium 1944. évi 1.420. M. E. számú rendelete, a hadrakelt seregnél követendő bünvádi eljárás szabályairól es a háború idejére szóló egyéb büntetőjogi rendelkezésekről, MRT., Budapest, 1944, 363-391.
- [8.] A m. kir. minisztérium 6.150/1944. M. E. számú rendelete, a honvéd büntetőbíráskodás egyes eljárási szabályainak módosítása, in *Belügyi Közöny*, 1944/51. szám, 1716.
- [9.] A rögtönbíráskodás újabb kiterjesztéséről és kihirdetésének elrendeléséről szóló 4.100/1944. M. E. számú miniszteri rendelet közzététele és végrehajtása, in *Honvédségi Rendeletek*, 1944/54. szám, 701-702.
- [10.] Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 3.230. M. E. számú rendelete a hadrakelt seregnél követendő bünvádi eljárás szabályairól szóló 1.420/1944. M. E. sz. rendelet módosításáról, MRT, Budapest, 1945, 169.
- [11.] Indokolás „A katonai büntetőtörvénykönyv életbeléptetéséről és a közönséges büntetőtörvények egyes rendelkezéseinek ezzel kapcsolatos módosításáról és kiegészítéséről” szóló törvényjavaslatához, in *Képviselőházi irományok*, 1927. XVIII. kötet, 808-822. sz., 822. számú iromány.

⁶⁸ VARGYAI: *i. m.* 373.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- [1.] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1941. – H.3.
- [2.] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1941. – H.4.
- [3.] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1941. – H.5.
- [4.] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1941. – H.9.
- [5.] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1941. – H.247.
- [6.] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.47.
- [7.] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.53.
- [8.] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.142.
- [9.] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.164.
- [10.] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.178.
- [11.] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.194.
- [12.] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.222.
- [13.] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.227.
- [14.] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.250.
- [15.] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.254.
- [16.] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.331.
- [17.] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1942. – H.332.
- [18.] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1943. – H.151.
- [19.] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1944. – H.88.
- [20.] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1944. – H.167.
- [21.] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1944. – H.679.
- [22.] HL HM IV. Katonai igazságszolgáltatás szervei 82. vezérkar főnökének bírósága 610. f. h.v.f. bírósága 1944. – H.2089.

SZERZŐINKHEZ (A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A *Diskurzus* című tudományos folyóirat magyar nyelven beküldött tanulmányokat fogad el.
2. A kézirat terjedelme nem haladhatja meg az 50.000 karaktert. Kérjük szerzőinket a terjedelmi korlát szigorú betartására.
3. A szöveget elektronikus formátumban kérjük leadni (az MS Word bármelyik változatában elmentve) a keseru.barna@sze.hu email címre.
4. A tanulmányok tartalmazzák a szerző nevét és a mű címét, rövid (6-8 soros) magyar nyelvű összefoglalóját és kulcsszavait. A név balra zárva, félkövéren, 11pt betűmérettel, kiskapitálissal szedve szerepeljen. Alatta a cím, szintén balra zárva, félkövéren, 14pt betűmérettel, kiskapitálissal szedve. Alatta a magyar nyelvű összefoglaló és a kulcsszavak dőlten, 11pt betűmérettel szedve szerepeljenek.
5. A következő formai kritériumokat kérjük betartani: A/4-es lapméret, 11pt betűméret, szimpla sorköz, 2 cm oldalsó és alsómargók, 2,5 cm felsőmargó, első sor behúzása 1 cm. A fejezetek és alfejezetek legelső bekezdései, illetve a pontokba szedett felsorolások utáni első bekezdések esetén azonban nem kell az első sort behúzni.
6. Az első szintű fejezet címek arab számmal sorszámozva, sorkizártan, félkövéren, 11pt betűmérettel, kiskapitálissal szedve szerepelnek. Előtte 18pt, utána 12pt térköz áll. A másodsintű alfejezetek címei sorkizártan, félkövéren, 11pt betűmérettel szedve szerepelnek, kéttagú arab számmal sorszámozva. Előtte 12pt térköz áll. Három vagy annál több szintű fejezeti rendszer csak kivételes esetben fogadható el.
7. A szöveg közbeni kiemelésként dőlt betű alkalmazható, ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagy betű csak kivételes esetben fogadható el.
8. A közvetlen hivatkozásokat lábjegyzetekben, az oldal alján kérjük feltüntetni. A lábjegyzetben és az irodalomjegyzékben szereplő hivatkozások rendje a következő: SZERZŐ: *Cím*, évszám, kiadó, kiadás helye, oldalszám. Kérjük, hogy mindenhol vesszőt (és nem pontot) alkalmazzanak a bibliográfiai adatok között. Első alkalommal a szerző nevét kiskapitálissal, teljes egészében ki kell írni, külföldiek esetében a vezetéknev kerül előre, majd vesszővel elválasztva a keresztnév. Ha háromnál több szerző van, csak a szerkesztőt kell megjelölni a (szerk.) jelzéssel. Példa: SZLADITS KÁROLY: ..., ZAKKARIA, FAREED: ..., MEZEY BARNA (szerk.): A mű címét és alcímét dőlt betűtípussal jelöljék. Ha van alcím, akkor azt a rendes címtől ponttal szükséges elválasztani, egyébként csak a bibliográfiai hivatkozás legvégén van pont. Amennyiben folyóiratból, gyűjteményes kötetből származik a forrás, úgy a mű címe után vessző következik, majd az „in” szócska (ami kisbetűvel, kettőspont nélkül szerepel) és a folyóirat vagy gyűjteményes kötet adatai. Utóbbinak rendszerint van szerkesztője, így azt is fel kell tüntetni. Folyóirat esetén a számot az alábbi formában szíveskedjenek megjelölni: évszám/sorszám. „szám”, pl. ..., in *Magyar Jog*, 2006/7. szám, 34. Ezekben az esetekben nem a közvetlen forrás, hanem a folyóirat vagy gyűjteményes mű címe szerepel dőlt betűvel. Az oldalszámra utaló „o” vagy „p” jelzés használata nem szükséges. Internetes forrás esetén a letöltés helyét és idejét fel kell tüntetni. Példák:

¹ CSÉCSY GYÖRGY: *Védjegyjog és piacgazdaság*, 2001, Novotni kiadó, Miskolc, 36.

² BÍRÓ GYÖRGY: Átruházó szerződések, in *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2003/2. szám, 14–30.

³ EÖRSI GYULA: A tulajdonátszállás kérdéseiről, in SÁRKÖZY TAMÁS – VÉKÁS LAJOS (szerk.): *Eörsi Gyula emlékkönyv*, 2002, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 277–420.

⁴ MENYHÁRD ATTILA: A tulajdonjog tárgyai, előadás a *Symposium Iubilaei Facultatis Iaurinensis* című konferencián, 2010. szeptember 21., Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam-és Jogtudományi Kar.

⁵ CSIKY PÉTER: A TRIPS egyezmény szerepe a nemzetközi iparjogvédelmi rendszerben, in *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 1998/3. szám, elérhető: <http://www.msh.hu/kiadv/ipsz/199806/csiki.html> (2010.03.14.)

Egy mű ismételt hivatkozása esetén a SZERZŐ VEZETÉKNEVE valamint az „i. m.” megjelölés és az oldalszám szerepel. Ha ugyanannak a szerzőnek több műve is szerepel a hivatkozások között, a szerző vezetékneve után zárójelben az érintett mű évszámát is fel kell tüntetni. Egymást követő lábjegyzetekben, ugyanarra a műre történő hivatkozás esetén pedig az „Uo.” és oldalszám jelölést kérjük alkalmazni.

⁶ EÖRSI: *i. m.* 298.

⁷Uo. 332.

A fentiekben nem részletezett esetekre GYURGYÁK JÁNOS: *Szerzők és szerkesztők kézikönyve*, 2005, Osiris, Budapest, című mű az irányadó.

Felhívjuk szerzőink figyelmét, hogy a hivatkozási rendszer nagyfokú be nem tartása, következtelensége illetve plágiumgyanú estén a tanulmány elutasításra kerül!

9. Egy szó szerint átvett gondolatot kötelező idézőjelbe rakni, és lábjegyzetben a forrást megjelölni. Az idézet ne legyen dőlt betűs. Több szintű idézés esetén a következő forma alkalmazandó: „...»...’...’...«...”
10. A mű végén irodalomjegyzék szerepel, a szerzők vezetékneve szerinti ábécé sorrendben, [1.] [2.] formátumú számozással. Formailag és tartalmilag is a lábjegyzetnél írottak az irányadóak azzal, hogy itt a folyóiratban vagy gyűjteményes műben szereplő cikkek esetén legutolsó bibliográfiai adatként a kezdő és záró oldalszámokat is fel kell tüntetni.
11. Az irodalomjegyzékben csak olyan tételek szerepelhetnek, amelyek lábjegyzetben is hivatkozásra kerültek. A megfelelő irodalomjegyzék hiánya a tanulmány elutasítását vonja maga után!
12. A (fekete-fehér) táblázatokat és ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket a lábjegyzetknél írottak szerint feltüntetve, a szövegbe építve kell megjeleníteni.
13. A szerkesztőbizottsághoz beérkezett - formailag megfelelő - tanulmányokat az állandó és eseti tagokból álló lektori bizottságnak küldjük ki jóváhagyásra. A közlés feltétele a lektor támogató véleménye, illetve a javítandónak értékelt pontok átdolgozása.
14. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

Köszönjük, hogy megfelelően elkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

A főszerkesztő

